

807

<http://rcin.org.pl>

1438
2046

R Y S
GEOGRAFII
POWSZECHNEJ

PRZEZ

FR. XAW. ANSARTA.

WYDANIE IIĘTNASTE POPRAWNE.

W I L N O.

NAKLADEM I DRUKIEM JÓZEFA ZAWADZKIEGO.

1846.

R Y S
GEOGRAFII
POWSZECHNEJ

PRZEZ

FR. XAW. ANSARTA,

PROFESSORA W KOLLEGIUM KRÓLEWSKIM Ś. LUDWIKA
W PARYŻU.

PRZEKŁAD Z FRANCŹKIEGO.

WYDANIE PIĘTNASTE POPRAWNE.

Dotychczas

W I L N O.

NAKŁADEM I DRUKIEM JÓZEFA ZAWADZKIEGO.

1 8 4 6.

CBGiOŚ, ul. Twarda 51/5
tel. 22 69-78-773

Wa5150451

<http://rcin.org.pl>

Pozwolono przedrukować pod warunkiem, aby po
wydrukowaniu złożone były w Komitecie Cenzury, e-
xemplarze prawem przepisane. Wilno, d. 26 Sierpnia
1846 r.

Pełniący obowiązek Cenzora, J. Fok.

807

T R E Ś C R Z E C Z Y .

WIADOMOŚCI WSTĘPNE. — 1. Co jest Geografia — Kształt i biegłny ziemi — Biegun północny — Biegun południowy.

2. **KOŁA ZIEMI.** — 3. Wielkie koła — Równik — Południk. — 4. Małe koła — Zwrótnik Raka — Zwrótnik Koziołka — Koło biegunowe północne — Koło biegunowe południowe. — 5. Stopnie szerokości, ich użycie — Stopnie długości i ich użycie.

6. **PUNKTA KARDYNALNE** — ich nazwiska — położenie — punkta kardynalne poboczne.

7. **PODZIAŁ KULI ZIEMSKIEJ.** — Lądy — Morze czyli ocean.

PODZIAŁ ZIEMI — Określenia. — 8. Lądy — Wyspy — Gromady wysp — Archipelag — Półwysep — Międzymorze. — 9. Góry — Piki — Wulkany — Pasma albo łańcuchy gór — Wąwozy — Pobrzeża — Przylądek.

PODZIAŁ WÓD — Określenia. — 10. Oceany — Ocean Atlantycki — Wielki ocean — Morze Indyjskie. — 11. Ocean Lodowaty podbiegunowy północny i południowy. — 12. Morze Śródłądowe. — Morze Śródziemne. — 13. Odnoża albo Zatoka — Port — Cieśnina. — 14. Jeziora — Mo-

rze Kaspjjskie. — 15. Źródła — Strumienie — Rzeki — Zbieg rzek — Ujście — Kanał — Brzeg prawy i lewy.

16. Na wiele części świat się dzieli. — 17. *Pokolenie ludzi — Religie.*

EUROPA. — 18. Wiadomości ogólne — Granice. — 19. *Religia i klimat — Ludność i religie — Płody.* — 20. Podział — Wyspy główne. — 21. Morza oblewające Europę — Morza utworzone przez ocean Lodowaty północny — Morza utworzone przez ocean Atlantycki. — 22. Morze Północne. — 23. Morze Śródziemne. — 24. Odnogi. — 25. Cieśniny. — 26. Rzeki. — 27. Jeziora. — 28. Półwyspy. — 29. Międzymorza. — 30. Przylądki. — 31. Łańcuchy gór. — 32. Wulkany.

WYSPY BRYTAŃSKIE. — 33. Położenie i podział. — 34. Wielka Brytania — Podział — Szkocya — Stolica — Miasta znaczniejsze — Anglia — Stolica — Miasta znaczniejsze. — 35 — Irlandya — Stolica — Miasta znaczniejsze. — 36. *Rozległość, ludność, religia, rząd — Klimat, płody — Handel, rękodzieła — Marynarka — Posiadłości odległe.*

DANIA. — 37. — Podział — Prowincye lądowe — Wyspy — Stolica — Miasta znaczniejsze. — 38. Islandya. — 39. *Rozległość, ludność, religie, rząd — Klimat, płody, posiadłości postronne.*

SZWECYA. — 40. Granice — Podział — Szwecya — Stolica — Norwegia — Stolica — Wyspy. — 41. *Rozległość, ludność, religie, rząd — Klimat, płody — Posiadłości postronne.*

ROSSYA. — 42. Granice — Stolica — Miasta znaczniejsze — Wyspy. — 43. *Rozległość, ludność, religia, rząd — Klimat, płody — Posiadłości odległe.*

POLSKA. — 44. Granice — Stolica. — 45. KRAKÓW. — 46. *Stan dawny i obecny Polski, rząd i t. d.*

FRANCYA.—47. Granice—Stolica—Miasta znaczniejsze—*Rozległość, ludność, religie, rząd.*

NIDERLANDY.—48. Granice—Podział—Stolice—Miasta znaczniejsze.—49. Wyspy.—50. *Rozległość, ludność, religie, rząd—Klimat, płody, posiadłości odległe.*

SZWAJCARYA.—51. Granice—Podział—Miasta znaczniejsze.—52. *Rozl. głość, ludność, religie, rząd—Klimat, płody—Osobliwości przyrodzenia.*

NIEMCY WŁAŚCIWE.—53. Ogólne wiadomości—Granice—Podział.—54. Królestwa.—55. *Rozległość, ludność, religie i rząd.*—56. Księstwa.—57. Miasta wolne.—58. *Rozległość, ludność i religie Niemiec właściwych—Klimat i płody.*—59. *Rozległość, ludność i rząd Związku Niemieckiego.*

PRUSSY.—60. Granice—Stolica—Miasta znaczniejsze—Wyspy—Podział.—61. *Rozległość, ludność, religie, rząd—Klimat, płody.*—62. *Prowincye należące do Związku Niemieckiego.*

AUSTRYA.—63. Granice—Stolica—Miasta znaczniejsze—Wyspy—Podział.—64. *Rozległość, ludność, religie, rząd—Klimat i płody.*—65. *Prowincye należące do Związku Niemieckiego.*

PORTUGALIA.—66. Granice—Stolica—Miasta znaczniejsze.—67. *Rozległość, ludność, religia, rząd—Klimat, płody—Posiadłości oddalone.*

HISZPANIA.—68. Granice—Stolica—Miasta znaczniejsze—Wyspy.—69. Gibraltar.—70. *Rozległość, ludność, religia, rząd—Klimat, płody—Posiadłości odległe.*

WŁOCHY.—71. Granice—Podział.—72. Królestwo SARDYŃSKIE—Położenie—Stolica—Miasta znaczniejsze.—73. Królestwo LOMBARDZKO-WENECKIE—Położenie—Stolica—Miasto znaczniejsze.—74. TOSKANIA—Położenie—Stolica—Miasto znaczniejsze—Wyspa.—75. PAŃSTWO KOŚCIELNE—Położenie—Stolica—Miasta znaczniejsze.

†*

szcze.—76. KRÓLESTWO OBOJGA SYCYLIJ—Położenie—Stolica—Miasta znaczniejsze.—77. Państwa Włoskie wtórego rzędu.—78. Wyspy.—79. *Rozległość i ludność Włoch—Religia, rząd—Klimat, płody.*

TURCYA.—80. Granice—Stolica—Miasta znaczniejsze.—Wyspy.

GRECYA.—81. Granice—Miasta znaczniejsze—Wyspy.—82. *Rozległość, ludność i religie Turcyi i Grecyi—Rząd—Klimat i płody.*

WYSPY IONSKIE.—83. Położenie—Nazwiska.—84. *Ludność, religia, klimat i płody.*

AZYA.—85. Ogólne wiadomości—Granice.—86. Podział.—87. *Rozległość, klimat, płody—Ludność i religie.*—88. Morza oblewające Azyę. 89.—Odnogi.—90. Cieśniny.—91. Rzeki.—92. Jeziora.—93. Półwyspy.—94. Przylądki.—95. Góry.

SYBERYA.—96. Granice—Miasta znaczniejsze—Wyspy.—97. *Rozmaite uwagi.*

TURCYA AZYATYCKA.—98. Granice—Miasta znaczniejsze.—99. Wyspy.—100. *Rozmaite uwagi.*

ARABIA.—101. Granice—Miasta znaczniejsze.—102. *Rozmaite uwagi.*

TARTARYA.—103. Granice—Miasta znaczniejsze.—104. *Rozmaite uwagi.*

PERSYA.—105. Granice—Stolica—Miasta znaczniejsze.—106. *Rozmaite uwagi.*

KABUL.—107. Granice—Stolica—Miasta znaczniejsze.—108. *Rozmaite uwagi.*

BELUDŻYSTAN.—109. Granice—Stolica—Miasta znaczniejsze.—110. *Rozmaite uwagi.*

INDOSTAN.—111. Granice—Podziały.—112. Kraje niepodległe—Miasta znaczniejsze.—113. Posiadłości Angielskie—Stolica—Miasta znaczniejsze.—114. Kraje.

hołdujące albo sprzymierzone z Anglikami— Miasta znaczniejsze.— 115. Posiadłości Francuzkie— Miasta znaczniejsze.— 116. Posiadłości Portugalskie— Miasta znaczniejsze.— 117. Posiadłości Duńskie— Miasta główne.— 118. Wyspy przyległe.— 119. *Rozległość, ludność, religie, kasty.*— 120. *Klimat, płody.*

INDO-CHINY.— 121. Granice— Podział i miasta znaczniejsze.— 122. Państwo Annam.— 123. Wyspy.— 124. *Rozległość, ludność, religie, rząd— Klimat, płody.*

CHINY.— 125. Granice— Podział.— 126. Chiny właściwe tak nazwane— Stolica— Miasta znaczniejsze.— 127. Kraje hołdujące Chinom— Nazwania i miasta główne.— 128.— Wyspy zależące od Chin.— 129. *Rozległość, ludność, religie i rząd— Klimat, płody.*

JAPONIA.— 130. *Połozenie i wyspy ją składające— Stolica— Miasta znaczniejsze.*— 131. *Rozległość, ludność, religie, rząd— Klimat, płody, rękodzieła.*

AFRYKA.— 132. Ogólne wyobrażenia— Granice.— 133. *Rozległość i pustynie Afryki— Ludność, religie, klimat, płody, zwierzęta i t. d.*— 134. Podział Afryki.— Wyspy.— 135. Odwogi.— 136. Cieśniny.— 137. Rzeki.— 138.— Jeziora.— 139. Przylądki.— 140. Pasma gór.

EGIPT.— 141. Granice— Stolica— Miasta znaczniejsze.— Oazy.— 142. *Rozmaite uwagi.*

NUBIA.— 143. Granice— Stolica— Miasta znaczniejsze.— 144. *Rozmaite uwagi.*

ABISSYNIA.— 145. Granice— Stolica— Miasta znaczniejsze.— 146. *Rozmaite uwagi.*

BARBARYA.— 147. Granice— Podziały.— 148. Tripoli— Stolica— Miasta znaczniejsze.— 149. Tunis— Stolica.— 150. Algier— Stolica— Miasta znaczniejsze.— 151. Maroko— Stolica— Miasto znaczniejsze.— 152. *Rozmaite uwagi.*

SENEGAMBIA.—153. Granice—Ludy—Osady Europejskie.—154. *Rozmaite uwagi.*

SAHARA.—155. Granice—Ludy i miasta.—156. *Rozmaite uwagi.*

GWINEA PÓLNOČNA.—157. Granice—Miasta znaczniejsze.

GWINEA POŁUDNIOWA.—158. Granice—Miasta znaczniejsze.—159. *Uwagi rozmaite o Gwineach.*

SUDAN.—160. Granice—Miasta znaczniejsze.

KAFRERYA.—161. Granice—Kraje, jakie zajmuje.—Miasta znaczniejsze.—162. *Uwagi rozmaite o Sudanie i Kafreryi.*

ŁJAN.—163. Granice—Miasta znaczniejsze.—164. *Uwagi rozmaite.*

ZANGUEBAR.—165. Granice—Miasta znaczniejsze.—166. *Uwagi.*

MOZAMBIK.—167. Granice—Stolica—Miasta znaczniejsze.—168. *Uwagi.*

WIELKORZĄDZTWO PRZYŁĄDKA DOBREJ NADZIEI.—169. Granice—Stolica—Hottentoci.—170. *Uwagi.*

WYSPY AFRYKI.—171. Podział—Wyspy położone na oceanie Atlantyckim.—172. Wyspy położone na morzu Indyjskiem.—173. *Uwagi.*

AMERYKA.—174. Ogólne wyobrażenia—Podział.—*Rozległość, ludność, religie—Klimat, płody.*

AMERYKA PÓLNOČNA.—175. Granice—Podział.—176. Morza ją oblewające.—177. Oduogi.—178. Ciśniny.—179. Rzeki—180. Jeziora.—181. *Niagara.*—182. Półwyspy.—183. Przylądki.—184. Góry.—185. Wulkany.

KRAJE PODBIEGUNOWE.—186. Położenie.—187. Grenlandya.—188. Szpitzberg.

AMERYKA ROSSYJSKA.—189. Granice.—190. Wyspy.—191. *Uwagi o krajach podbiegunowych.*—192. *O Ameryce Rossyjskiej.*

NOWA BRYTANIA.—193. Granice—Stolica.—194. Wyspy.—195. *Rozmaite uwagi.*

STANY ZJEDNOCZONE.—196. Granice—Stolica—Miasta znaczniejsze.—197. *Uwagi.*

MEXYK.—198. Granice—Stolica—Miasta znaczniejsze.—199. *Uwagi.*

GUATIMALA.—200. Granice—Stolica—Miasta znaczniejsze.—201. *Uwagi.*

WYSPY ANTYLSKIE.—202. Położenie i podział.—203. *Uwagi.*—204. Wyspy Lukajskie.—205. Wielkie Antylle.—206. Haiti.—207. Małe Antylle.—208. Antylle Francuzkie.—209. Angielskie.—210. Hollenderskie.—211. Szwedzkie.—212. Hiszpańskie.—213. *Uwagi rozmaite o Antyllach.*

AMERYKA POŁUDNIOWA.—214. Granice.—215. Podział.—216. Odnogi.—217. Cieśniny.—218. Jeziora.—219. Rzeki.—220. Przylądki.—221. Góry.

KOLUMBIA.—222. Granice—Stolica—Miasta znaczniejsze.—223. *Uwagi.*

GUIANA.—224. Granice—Podział i stolica.—225. *Uwagi rozmaite.*

PERU.—226. Granice—Stolica—Miasto znaczniejsze.—227. *Uwagi.*

WYŻSZE PERU.—228. Granice—Stolica—Miasta znaczniejsze.—229. *Rozmaite uwagi.*

CHILI.—230. Granice—Stolica—Miasta znaczniejsze.—Araukanie.—Wyspy.—231. *Uwagi rozmaite.*

BREZYLIA.—232. Granice—Stolica—Miasta znaczniejsze—Wyspy.—233. *Rozmaite uwagi.*

LA PLATA.—254. Granice—Stolica—Miasta znaczniejsze.—255. *Uwagi.*

PATAGONIA. — 256. Granice—Ludy ją zamieszkujące.—257. *Rozmaite uwagi.*—258. Wyspy Ameryki południowej.

OCEANIA.—259. Położenie—Podział.—240. *Uwagi rozmaite.*

WIELKI ARCHIPELAG-INDYJSKI.—241. Wyspy go składające.—242. Filipiński.—243. Archipelag wysp Sondzkich.—244. Archipelag Borneo.—245. Archipelag Celebes.—246. Moluckie.—247. *Uwagi ogólne.*—248. *Uwagi szczegółowe.*

AUSTRALIA.—249. Wyspy, z których się składa.—250. Nowa Hollandya.—251. Nowa Gwineja.—252. Nowa Zelandya.—253. Archipelagi główne.—254. Wyspy.—255. Ogólne wiadomości.—256. *Uwagi szczegółowe.*

POLINEZIA.—257. Podział.—258. Polinezja północna—Wyspy, z których się składa.—259. Polinezja południowa—Wyspy ją składające.—260. *Rozmaite uwagi.*

CESARSTWO ROSSYJSKIE	str. 173
KRÓLESTWO POLSKIE	— 196

WIADOMOŚCI WSTĘPNE.

1. GEOGRAFIA jest to opisanie ziemi.

KSZTAŁT ZIEMI I JEJ BIEGUNY. — Ziemia ma kształt bryły okrągłej, albo kuli. Jest ona nieco spłaszczona w dwóch miejscach naprzeciw siebie będących, które się nazywają *dwóma biegunami ziemi*.

BIEGUNY PÓŁNOCNE. — Jeden z biegunów ziemi ciągle jest obrócony ku części nieba, gdzie się znajduje konstellacya (gromada gwiazd) zwana po grecku *arktos*, to jest, *Niedźwiedzica*; z tej tedy przyczyny nazywa się *biegunem północnym arktycznym*, albo *biegunem Niedźwiedzicy*.

BIEGUN POŁUDNIOWY. — Biegun przeciwległy biegunowi północnemu ma nazwanie *antarktycznego*, albo bieguna położonego naprzeciw bieguna *Niedźwiedzicy*.

2. **KOŁA ZIEMI.** — Na globach i kartach geograficznych znajdują się linie, jakie podług

przypuszczenia niby są oprowadzone naokoło ziemi, chociaż ich niema rzeczywiście. Linie te zowią się *kołami*.

Sześć się głównych koł liczy, z których dwa są wielkie, a cztery małe.

3. WIELKIE KOŁA.— Dwa wielkie koła są: *równik i południk*.

Równik. Równik jest to koło oprowadzone naokoło ziemi w równej odległości od obu biegunów.

Południk. Południk okrąża ziemię, przechodząc przez dwa bieguny i przez trzecie miejsce, od którego bierze nazwisko.

Ztąd więc południk, do którego się stosują we Francyi, jest *południk Paryzki*.

4. MAŁE KOŁA. Cztery małe koła są: *dwa zwrotniki i dwa koła biegunowe*. W tymże samym co i równik oprowadzone one są kierunku. Jeden zwrotnik i jedno koło biegunowe są nad tem kołem; drugi zwrotnik i drugie koło biegunowe są niżej niego.

ZWROTNIK RAKA.— Tak się nazywa zwrotnik wyobrażony powyżej równika, od strony bieguna północnego.

ZWROTNIK KOZIEROZCA.— Tak nazywają zwrotnik kreślony poniżej równika, od strony bieguna południowego.

KOŁO BIEGUNOWE PÓŁNOCNE.— Jest to koło otaczające biegun północny.

KOŁO BIEGUNOWE POŁUDNIOWE.— Jest to koło otaczające biegun południowy.

5. **SZEROKOŚĆ GEOGRAFICZNA.**— Odległość jakiegokolwiek miejsca od równika z północy lub południa, wymierzona w stopniach na południku, nazywa się *szerością geograficzną*, która zład może być północną lub południową.

Stopnie szerokości służą do oznaczenia, w jakiej jest odległości od równika jakiegokolwiek miejsce.

DLUGOŚĆ GEOGRAFICZNA.— Odległość jakiegokolwiek miejsca od południka uważanego za pierwszy, wymierzona w stopniach na łuku równika, nazywa się *długością geograficzną*, która może być wschodnią lub zachodnią.

Stopnie długości służą do oznaczenia, w jakiej jest odległości miejsce od południka, do którego się powszechnie stosują.

6. **PUNKTA KARDYNALNE.**— Aby wskazać położenie miejsc na ziemi, wynaleziono cztery punkta, nazwane *punktami kardynalnemi*, albo *głównemi*.

Ich nazwiska. Punkta główne są: *północ*, *południe*, *wschód*, *zachód*.

Położenie ich. Na kartach geograficznych są one umieszczone:

Północ u góry karty;

Południe u dołu;

Wschód z ręki prawej;

Zachód z lewej.

Punkta poboczne. Oprócz czterech punktów kardynalnych, przypuszcza się jeszcze cztery następne, biorące swe nazwanie od dwóch punktów, między którymi każdy z nich jest położony. Te cztery punkta są:

Północno-wschodni, między północą i wschodem;

Północno-zachodni, między północą i zachodem;

Południowo-wschodni, między południem i wschodem;

Południowo-zachodni, między południem i zachodem.

PODZIAŁ KULI ZIEMSKIEJ

NA ZIEMIĘ I WODY.

7. Rzuciwszy okiem na glob ziemski, albo na kartę geograficzną całą kulę ziemską wyobrażającą, łatwo widzieć można, iż ziemia zajmuje bardzo małą część globu, i że wody

pokrywają przestwor merównie znaczniejszy jak ziemia.

Z ogólnej liczby 9,281,572 mil kwadratowych powierzchni całej kuli ziemskiej, na ląd przypada tylko 2,424,393 m. k.; wody zaś pokrywają przestwór na 6,857,179 mil kw.

LĄDY.—Ziemia zajmuje trzecią część powierzchni globu. Ona się składa z wielkiej liczby oddzielnych części, między którymi są najznaczniejsze dwa wielkie przestwory, zwane dwoma *lądami*.

MORZE albo **OCEAN.**—Wody pokrywają prawie dwie trzecie części powierzchni globu. Ta niezmiernie rozległość wody zowie się *morzem* albo *oceanem*. Woda morska jest słona i ma smak tak nieprzyjemny, iż jej picie nie podobna.

PODZIAŁ ZIEMI.

OKREŚLENIE WYRAZÓW DO NIEJ SIĘ ODNOSZĄCYCH.

8. **LĄDY.**—Ze dwóch lądów, rozleglejszy nazywa się *starożytnym lądem*, ponieważ zdaje się, iż był naprzód zamieszkanym.

Mniej znaczny nazywa się *nowym lądem*, bowiem odkryty został nie więcej jak lat 19-mu 354.

WYSPY. — Ziemia nie tak wielkiej rozległości jak lądy, otoczona ze wszech stron wodą, nazywa się *wyspą*.

GROMADA WYSP. ARCHIPELAG. — Wiele wysp położonych obok siebie jedna blisko drugiej, stanowi *gromadę*. Gromady wysp pokrywające wielką na morzu przestrzeń, biorą nazwanie *archipelagu*.

PÓLWYSEP. — Kiedy ziemia otoczona ze wszystkich stron wodą, dotyka się lądu jedną tylko stroną, albo się z nią łączy małym przedziałem, jakby językiem ziemi, zowie się nanczas *półwyspem*.

ISTM. MIĘDZYMORZE. — Podział albo język ziemi łączący półwysep z lądem, zowie się *istmem*, *przesmykiem*, albo *międzymorzem*.

9. GÓRY. — Na lądach i na wyspach, w pewnych miejscach wznoszą się znaczne massy ziemi i skał, które się nazywają *górami*.

Niektóre góry mają kształt głowy cukru, i takie znane są pod nazwaniem *pików*, albo *gór ostrokończatych*.

WULKANY. — Niektóre z tych gór wyrzucają niekiedy z siebie potoki ognia, i z tej przyczyny nazywają się *górami ogień wybuchającemi* albo *wulkanami*.

PASMO GÓR. — Częstoć góry znajdują

się obok siebie położone w wielkiej liczbie, ciągnąc się jedna za drugą; stanowią one naticzas *pasma* albo *łańcuchy gór*.

WĄWOZY. — Między górami ciągnącemi się pasmem, a niekiedy między górą i morzem, są wązkie przejścia; takowe przejścia mają nazwiska *wąwozów*, lub w pewnych razach *szyi*, *gardzieli*.

POBRZEZA. — Miejsca, gdzie morze ziemię oblewa, nazywają się *pobrzeżami*.

KAP. PRZYŁADEK. — Część pobrzeża górująca i wydatnie wystająca nad powierzchnią morza, zowie się *kapem*, *przyłądkiem*, *cyplem*, albo *stertą morską*.

PODZIAŁ WÓD

I OKREŚLENIE WYRAZÓW DO NICH SIĘ ODNOSZĄCYCH.

10. OCEANY. — Przyrodzonym sposobem dwa lądy dzielą morze na dwie wielkie części, albo na dwa oceany: na *ocean Atlantycki* i *Wielki ocean*.

OCEAN ATLANTYCKI. — Część morza zawarta między starym lądem na wschód i nowym lądem na zachód, nazywa się *oceanem Atlantyckim*.

Tworzy on, jak inne oceany, wiele mórz

oddzielnych, których wymienimy nazwiska, opisując kraje, jakich on oblewa pobraża.

WIELKI OCEAN.— Niezmierzona rozległość wód morskich między starym lądem na zachód i nowym na wschód, zowie się *Wielkim oceanem*, ponieważ jest największą na kuli ziemskiej.

MORZE INDYJSKIE.— Część oceanu Wielkiego zachodząca od południa do lądu starego, i oblewająca pobraża rozległego kraju, nazwanego Indjami, ma nazwisko *morza Indyjskiego* albo *oceanu Indyjskiego*.

11. OCEAN LODOWATY, PÓLNOCNY i POŁUDNIOWY.— Części morza rozciągającego się pod biegunami i na znaczną przestrzeń naokoło, są zawsze lodami napełnione, a zład nazywają je pospolicie *oceanem Lodowatym*.

Dwa są takowe odróżniające się nazwiskami biegunów, jak:

Ocean Lodowaty, rozciągający się między biegunem północnym i kołem biegunowym północnym, nazywa się *oceanem Lodowatym Północnym*.

Ocean Lodowaty rozciągający się między biegunem południowym i kołem biegunowym południowym, nazywa się *oceanem Lodowatym Południowym*.

12. MORZE ŚRZÓDLĄDOWE.— Oprócz czte-

rech wielkich oceanów, o których mówiliśmy, morze wkraczając daleko między ziemię, tworzy *morze Szródlądowe* albo *Szrodkowe*.

MORZE SRZÓDZIEMNE. — Najzuaczniejsze z pomiędzy morz szródlądowych, jest *morze Szródziemne*, zachodzące wgłęb' lądu starego. Obszerniej o niem, jako też o innych morzach tego rodzaju, mówić będziemy, opisując kraje, których one oblewają brzegi.

13. ODNOGA albo ZATOKA. — Kiedy część morza pomiędzy ziemię wlewająca się nie jest dołyła rozległą, iżby się mogła nazwać morzem, wówczas przyjmuje nazwanie *odnogi morskiej*, *zatoki* albo *odlewiska*.

PORT. — Kiedy niewielka odnoga, czyli to od natury albo też za przyłożeniem się pracy ludzkiej, tak jest urządzona, iż okręty znajdują w niej bezpieczeństwo i ochronę od wiatrów i burzy, wówczas ta część morza do ziemi zachodząca zowie się *portem*.

CIEŚNINA. — Część morza dwóma lądami ściśniona, łącząca dwa morza, albo dwie części morza, ma nazwanie *cieśniny morskiej*, a w niektórych przypadkach *kanatu*.

14. JEZIORA. — Wielkie zebrania wody, ziemią ze wszech stron zamknięte, nazywają się *jeziorami*.

MORZE KASPIJSKIE. — Jezioro najzuaczniej-

sze na kuli ziemskiej z przyczyny wielkiej rozległości pozyskało nazwisko morza; takim jest *morze Kaspjskie*, położone prawie w samym środku starego lądu.

15. ZRZÓDŁA, STRUMIENIE.— Z gór, a niekiedy nawet na równinach, biorą początek z ziemi wody, zwane *źródłami*; źródła te tworzą *strumienie* lub *potoki*.

RZĘKA.— Połączenie wielu strumieni stanowi *rzekę*.

ZBIEG.— Miejsce, gdzie się dwie rzeki łączą, zowie się *zbiegiem* albo *splływem*.

GLÓWNA RZĘKA.— Gdy wielka rzeka pod własnem swem nazwiskiem wpada do morza, otrzymuje nazwanie *rzeki głównej*.

UJŚCIE RZĘKI.— Miejsce, gdzie rzeka do morza wchodzi, zowie się *ujściem*.

KANAŁ. Dla połączenia dwóch rzek między sobą, albo rzek z morzem, kopie się sztucznie koryto, do którego wchodzi wszystkie okoliczne wody, i to się nazywa *kanalem*.

BRZEG PRAWY I BRZEG LEWY.— Kiedy statkiem płyniemy w dół z biegiem rzeki, z twarzą obróconą ku jej ujściu, brzeg znajdujący się z prawej strony, jest *brzegiem prawym rzeki*; brzeg zaś leżący na lewo, jest *lewym brzegiem rzeki*.

NA WIELE CZĘŚCI ŚWIAT SIĘ DZIELI?

16. Dzielą teraz świat na pięć części, to jest, trzy na starym lądzie, jakie są:

Europa, Azya i Afryka;

jedna na nowym lądzie, to jest:

Ameryka;

piąta część składa się z wielkiej liczby wysp rozsianych na oceanie Wielkim, i dla tego nazywa się Oceanią.

17. PLEMIONA LUDZI.—Ziemia zamieszкана jest blisko od 800 milionów ludzi, należących do trzech głównych plemion, jako to:

PLEMIE BIAŁE, zaludniające Europę, część zachodnią Azji, północną Afryki, które rozesłało swe osady do innych części świata.

ZÓLTE, zaludniające wschód Azji, Amerykę i część północno-zachodnią Oceanii.

CZARNE, zamieszkujące środek i południe Afryki i wielką część Oceanii.

RELIGIE. — Głównych liczy się cztery:

Chrześcianańska, na wiele gałęzi podzielona, której wyznawców liczy się około 260 milionów.

Zydowska, mająca wyznawców 4 miliony.

Mahometańska, której się trzyma 120 milionów mieszkańców.

Pogańska, do której należy 412 milionów.

E U R O P A.

18. WIADOMOŚCI OGÓLNE. Europa składa się z wielkiego półwyspu, który zajmuje część

południowo-zachodnią starego lądu. Jest to najmniejsza ze wszystkich pięciu części świata, lecz najoświecenijsza.

GRANICE.— Granicami Europy są:

Na północ ocean Lodowaty Północny;

Na zachód ocean Atlantycki;

Na południe morze Śródziemne, morze Czarne i pasmo gór Kaukazkich;

Na wschód morze Kaspjskie, rzeka Ural, góry Uralskie i mała rzeka Kura.

19. **ROZLEGŁOŚĆ I KLIMAT EUROPY.**— Europa nie ma więcej rozległości nad 150,000 mil kwadratowych, to jest, stanowi tylko czwartą część Azji i Ameryki, a trzecią Afryki, lecz nie zawiera w sobie, jak inne części świata, obszernych pustyń, a ztąd w stosunku do swej rozległości więcej jest zaludniona i lepiej uprawna. Powietrze w niej także prawie w powszechności umiarkowane i łagodne, sprzyja rozwijaniu się wszystkich władz człowieka i utrzymywaniu plodów rozlicznych.

LUDNOŚĆ I RELIGIE.— Europą liczy około 224 milionów mieszkańców, prawie bez wyjątku z pokolenia ludzi białych, religii chrześcijańskiej, a w szczególności:

Wyznawców religii Katolickiej 113 milionów;

Greckiej 56 milionów;

religii reformo- wanej; podzie- lonej na 4 gałę- zie, jako to:	{	Ewangelickiej albo Luter- skiej,	}	18 milio- nów.
		Ewangelicko - reformo- wanej albo Kalwińskiej,		
		Prezbiteryańskiej,		
		Kościoła Anglikańskiego,		

Stronników rozmaitych sekt pół miliona.

Nadto liczy się w niej około 4 milionów Mahometanów w Rosyi i Turcyi, 2 miliony Żydów rozpięrzonych po całej Europie, i 50 tysięcy bałwochwalców.

PŁODY. — Europa wydaje w wielkiej obfitości zboża wszelkiego rodzaju, wino, len i wszystkie rzeczy do życia potrzebne. Znaczna w niej jest liczba zwierząt użytecznych, nader zaś mała zwierząt szkodliwych. Młó się w niej znajduje kopalni złota i srebra, lecz wiele jest kopalni żelaza, ołowiu, cyny, węgla ziemnego, soli i t. d.

20. PODZIAŁ EUROPY. — Europa dzieli się na 14 głównych części, jakimi są:

	{	Wyspy W. Brytanii;
4 na północy		Dania;
		Szwecya i Norwegia;
		Rosya i Polska.
	{	Francya;
		Niderlandy;
6 we śródku		Szwajcarya;
		Niemcy właściwe;
		Prussy;
		Austryja.
	{	Portugalia;
		Hiszpania;
4 na południe		Włochy;
		Turcyja, Grecya i wyspy
		Iońskie.

WYSPY. — Oprócz *Wielkiej Brytanii i Ir-*

landyi, liczących się do wysp Brytańskich, zasługują na uwagę te wyspy w Europie:

Islandya na północy oceanu Atlantyckiego,

Korsyka \

Sardynia /

Sycylia }

Kandya)

na morzu Śródziemnym.

21. MORZA OBLEWAJĄCE EUROPE. — Wi-
dzieliśmy (18), iż Europa graniczy na północ
z oceanem Lodowatym Północnym, a na za-
chód z oceanem Atlantyckim. Dwa te oceany
na brzegach Europy tworzą morza, które znać
należy.

MORZE WYPLYWAJĄCE Z OCEANU LODOWA-
TEGO PÓLNOCNEGO. — Ocean ten jedno tylko
tworzy morze:

Morze Białe, zachodzące wgląb' północ-
nej Rosyi.

MORZA BIORĄCE POCZĄTEK Z OCEANU AT-
LANTYCKIEGO. — Ocean Atlantycki tworzy dwa
morza:

Morze Północne, ku północy Europy;

Morze Śródziemne, ku południowi Eu-
ropy.

22. MORZE PÓLNOCNE. — Morze to rozcią-
ga się między wyspami Brytańskimi na za-
chód; Norwegią i Danią na wschód; ku połu-
dniowi oblewa Niderlandy i Niemcy, z jakiej

przyczyny niekiedy mu się dać nazwisko *morza Niemieckiego*. Z niego bierze początek inne morze, a mianowicie:

Morze Bałtyckie, rozciągające się między Szwecyą na północ i zachód, Rosyą na wschód, Prussami i Niemcami na południe.

23. MORZE ŚRÓDZIEMNE.— Morze to rozciąga się między Europą na północ, Azyą na wschód i Afryką na południe. Ono tworzy 7 innych morz, jakie są:

1. *Morze Sycylijskie* (*) na północ Sycylii;
2. *Morze Jońskie* pomiędzy częścią Włoch i Grecyą;
3. *Morze Adryatyckie* między Włochami, państwem Austryackiem i Turcyą;
4. *Archipelag* między Grecyą, Turcyą Europejską i Turcyą Azyatycką;
5. *Morze Marmara* między Turcyą Europejską i Azyatycką;
6. *Morze Czarne* między Turcyą Europejską, Rosyą i Turcyą Azyatycką;
7. *Morze Azowskie* ze wszech stron zamknięte Rosyą.

(*) Częstoć je także nazywają *morzem Tyrreńskim*, od narodów niegdyś na brzegach jego mieszkających. Nazwisko to dzisiaj nie ma stosownego znaczenia. Właściwiej byłoby nazwać je *morzem Włoskiem*.

24. ODSOGL. — Morza Europy tworzą na swych wybrzeżach 13 celniejszych odnóg, jakie są:

Trzy, biorące początek z morza Północnego:

Odnoga <i>Murray</i>	} na brzegach Szkocyi;
Odnoga <i>Forth</i>	
<i>Zuyderzee</i> na pobrzeżach Niderlandów.	

Cztery, utworzone przez morze Bałtyckie, jako:

Odnoga <i>Gdańska</i> na północ Pruss;	} na wschód Rossyi;
<i>Inflantska</i>	
<i>Finlandzka</i>	
<i>Botnijska</i> między Rosyją i Szwecyą.	

Jedna przez ocean Atlantycki:

Odnoga *Gaskońska* albo *Biskajska*, między Francją i Hiszpanią.

Dwie przez morze Śródziemne, jako to:

Zatoka *Liońska* na południe Francyi;
Odnoga *Genueńska* w stronie północno-zachodniej Włoch.

Dwie przez morze Jońskie:

Odnoga *Tarentyńska* na południe Włoch;
Odnoga *Patraska* albo *Lepancka* na wschód Grecyi.

Jedna przez Archipelag:

Zatoka *Salonicka* na południe Turcyi.

25. CIEŚNINY. — Morza Europy łączą się z sobą 16 celniejszemi cieśninami, jakimi są: *Pięć* łączących morze Północne z Baltyckiem:

Kanał <i>Jutlandzki</i>	} między Norwegią, Szwecyą, krajami i wyspami składającymi Danię.
<i>Kattegat</i>	
<i>Sund</i>	
<i>Belt wielki</i> <i>Belt mały</i>	

Pięć na oceanie Atlantyckim:

Kanał <i>Północny</i>	} połączone morzem <i>Irlandzkim</i> , między W. Brytanią i Irlandyą.
Kanał <i>Sgo Jerzego</i>	
Cieśnina <i>Kaletańska</i> (Pas de Calais)	} łączące ocean Atlantycki z morzem Północnym, między W. Brytanią i Francją.
Kanał <i>Brytański</i> (La Manche)	
Cieśnina <i>Gibraltarska</i>	} łącząca ocean Atlantycki z morzem Śródziemnym, między Hiszpanią i Afryką.

Sześć na morzu Śródziemnym, łączących między sobą morza przez nie utworzone:

Cieśnina <i>Bonifacio</i>	}	między dwiema wyspami Korsyką i Sardynią.
Kanał <i>Messyński</i>		łączący morze Jońskie z Sycylijskiem, między Sycylią i Włochami.
Kanał <i>Otranto</i>	}	łączący morze Jońskie z Adryatykiem, między Włochami i Turcyą.
Cieśnina <i>Dardanel-ska</i>		łącząca Archipelag. z morzem Marmara, między Turcyą Europejską i Turcyą Azyatycką.
Kanał <i>Konstantynopolski</i>	}	łączący morze Marmara z morzem Czarnem, między Turcyą Europejską i Azyatycką.
Cieśnina <i>Jenikale</i>		łącząca morze Czarne z morzem Azowskiem, w Rossyi południowej.

26. RZEKI.—Wymienione morza, odnogi i cieśniny, przyjmują w siebie wszystkie rzeki Europy. Najznaczniejsze z nich, w liczbie 27, dzielą się następującym sposobem:

- 1 wpada do oceanu Lodowatego, to jest:
Peczora, przerzynająca Rosyę.
- 1 do morza Białego:
Dźwina północna, także w Rosyi.
- 4 do morza Bałtyckiego:
Dźwina zachodnia, w Rosyi, wpadająca do odnogi Inflantskiej;
Wisła oblewająca Polskę i Prussy, wpada do zatoki Gdańskiej;
Niemen, płynący przez Rosyę i Prussy;
Odra w Prusiech.
- 3 do morza Północnego, a mianowicie:
Elba w Niemczech;
Ren, wypłynąwszy w Szwajcaryi, oddziela Francyę od Niemiec i oblewa Niderlandy;
Tamiza w Anglii.
- 1 do kanału Brytańskiego:
Sekwana (Seine) we Francyi.
- 7 do oceanu Atlantyckiego, a w szczególności:
Loare (Loire) } we Francyi.
Gironda }
Mincho }
Douro } w Hiszpanii i Portugalii,
Tag }
Gwadyana }
Gwadalkiwir w Hiszpanii.

2 do morza Śródziemnego:

Ebro w Hiszpanii;

Rodan (Rhône) we Francyi.

1 do morza Sycylijskiego:

Tyber we Włoszech.

1 do morza Adryatyckiego:

Po we Włoszech, północnych.

3 do morza Czarnego:

Dunaj przeryszający Niemcy i Turcyę
północną;

Dniestr w Galicyi i Rossyi;

Dniepr w Rossyi.

1 do morza Azowskiego:

Don w Rossyi.

2 do morza Kaspijskiego:

Wołga }
Ural { także w Rossyi.

27. JEZIORA.— Głównych jezior w Europie jest 12; jako to:

Cztery w Rossyi, a w szczególności:

Jezioro *Saimen*, największe w Finlandyi, prowincyi całkiem pokrytej jeziorami;

Jezioro *Onega*, łączące się z jeziorem *Ladoga* największym w Europie, którego wody wchodzą do odnogi Fińskiej szeroką lecz niezbyt rozciąglą rzeką *Newą*;

Jezioro *Czudzkie*, którego wody także wpadają do odnogi Finlandzkiej.

Trzy w Szwecyi:

Jezioro *Melar* | toczą swe wody do mo-
Weter | rza Bałtyckiego.

Jezioro *Wener* spływa do Katlegatu.

Dwa w Szwajcaryi:

Jezioro *Leman*, przez które *Rodan* prze-
 chodzi;

Jezioro *Konstancyeńskie*, przez które prze-
 chodzi *Ren*.

Dwa na północy Włoch:

Jezioro *Maggiore* | tych wody spływają
Garda | do rzeki Po.

Jedno w państwie Austriackiem:

Jezioro *Balaton*.

28. PÓLWYSPY. — Głównych półwyspów w Europie jest sześć, z których trzy wielkie, trzy małe:

Trzy wielkie półwyspy są:

Szwecya z Laponią w północnej Euro-
 pie, zamknięte ku północy oceanem Lodowa-
 tym północnym, od zachodu oceanem Atlan-
 tyckim, na południe i wschód morzem Bal-
 tyckiem.

Hiszpania z Portugalią w stronie połu-
 dniowo-zachodniej Europy, zawarte pomię-
 dzy oceanem Atlantyckim z północno-zachod-
 niej i południowo-zachodniej strony, cieśni-
 ną Gibraltarską na południe, i między mo-

rzem Śródziemnem od południowo-wschodniej i wschodniej strony.

Włochy na południu Europy, opasane morzem Śródziemnem na zachód, morzem Jońskim na południe, i morzem Adryatykiem na wschód.

Trzy małe półwyspy są:

Jutlandya na północ Niemiec, otoczona morzem Północnem na zachód, kanałem Jutlandzkim ku północy, i Kattegatem na wschód.

Morea na południu Grecyi, zamknięta odnogą Lepancką na północ, morzem Jońskim na zachód i południe, i Archipelagiem na wschód.

Krym na południe Rossyi, zawarty między morzem Czarnem od zachodu i południa, cieśniną Jenikalską na wschód, i morzem Azowskiem od północno-wschodniej strony.

29. MIĘDZYMORZA.— Z wymienionych dopiero półwyspów, cztery pierwsze łączą się z lądem znacznemi przedziałami ziemi, których dla ich rozległości międzymorzami zwać nie można; zład więc dwa są tylko właściwie międzymorza w Europie:

Międzymorze *Korynckie*, którem się *Morea* łączy z dalszą Grecyą:

Międzymorze *Perekopskie*, łączące *Krym* z Rosyą.

30. PRZYŁĄDKI. — Głównych przyłądków Europy liczy się dziewięć, jakie są:

Dwa na północy:

Nordcap na północ Szwecyi na wyspie *Mageroe*;

Przyłądek *Lindesnoes* na południe Norwegii.

Pięć na zachodzie, a w szczególności:

Przyłądek *Clear* od południo-zachodu Irlandyi;

Przyłądek *Lads End* } w stronie południo-
Lizard } wo-zachodniej W.
Brytanii;

Tinisterre ku północo-zachodowi Hiszpanii;

Sw. Wincentego w stronie południowo-zachodniej Portugalii.

Dwa na południu:

Przyłądek *Leuca* w stronie południowo-wschodniej Włoch;

Matapan na południu Morei.

31. GÓRY. — Pasma gór najznacześniejsze w Europie w liczbie ośmiu są:

Pasmo gór *Uralskich*, oddzielających Europę od Azji;

Alpy Skandynawskie na wschód Norwegii;

Góry *Pirenejskie* między Francją i Hiszpanią.

Alpy między Francją, Szwajcaryą, Niemcami i Włochami;

Karpackie między Galicyą, Węgrami i ziemią Siedmiogrodzką;

Bałkańskie w Turcyi;

Apenińskie przerzynające Włochy od północno-zachodniej ku południowo-wschodniej stronie.

Kaukazkie między Europą i Azyą.

32. WULKANY. — Trzy są celniejsze góry ognień wybuchające w Europie:

Jedna na lądzie we Włoszech:

Wezuwiusz niedaleko Neapolu.

Dwie na wyspach:

Hekla w Islandyi;

Etna w Sycylii.

Prócz tych, wiele się jeszcze podobnych znajduje w Islandyi i na wyspach *Liparyjskich* (78).

EUROPA PÓLNOČNA.

33. WYSPY BRYTAŃSKIE.

POŁOŻENIE I PODZIAŁ. — Wyspy Brytańskie w stronie północno-zachodniej Europy, składają się z dwóch wielkich wysp, czterech gromad większych, i siedmiu małych wysp.

Dwie wielkie wyspy są:

Wielka Brytania na wschód;

Irlandya na zachód.

Cztery gromady wysp większe są:

Szetland

Orkney albo *Oradzkie*

Westernes albo *Hebrydzkie*

Scilly albo *Sarlingues* na południe.

Siedm małych wysp:

Man

Anglesey

Wight

Aurigny

Cuernesey

Jersey

Helgoland na morzu Północnem.

} na północ;

} na kanale Brytańskim.

34. WIELKA BRYTANIA.

PODZIAŁ. — Wielka Brytania składa się z dwóch królestw:

Szkocyi na północ i *Anglii* na południe.

S Z K O C Y A.

STOLICA. — EDYMBURG niedaleko zatoki *Forth*.

MIASTO CELNIEJSZE. — GLASGOW na zachód od Edymburga, najznaczniejsze w Szkocyi, ze sławnym uniwersytem.

A N G L I A.

STOLICA. — LONDYN nad Tamizą, miasto najznaczniejsze w świecie pod względem handlu, jedno z największych i najludniejszych.

MIASTA CELNIEJSZE. — Na zachód LIVERPOOL, port najhandlowniejszy wysp Brytańskich.

We śródku MANCHESTER i BIRMINGHAM, sławne rękodzielniami.

35. I R L A N D Y A.

Irlandya jest trzeciem z liczby połączonych królestw Wielkiej Brytanii.

STOLICA. — DUBLIN nad morzem Irlandzkim, drugie w rzędzie miast na wyspach Brytańskich.

MIĄSTO CELNIEJSZE. — Na południe CORK, port handlowy i miasto drugiego rzędu w Irlandyi.

ROZLEGŁOŚĆ, LUDNOŚĆ, RELIGIE, RZĄD. — Wyspy Brytańskie mają rozległości około 6,008 mil kwadratowych, a ludności 24 miliony mieszkańców. Religia anglikańska panująca jest w Anglii, prezbiteryańska w Szkocyi; mieszkańcy Irlandyi, w której się liczy ludności 7 milionów, prawie wszyscy są katolicy. Rząd monarchiczny.

KLIMAT, PŁODY, HANDEL, RĘKODZIELA, SIŁA MORSKA, POSIADŁOŚCI W INNYCH CZĘŚCIACH ŚWIATA. — Chociaż kli-

mat wysp Brytańskich jest w powszechności wilgotny i mglisty, ziemia jednak jest żyzna. Znajdują się w niej także kopalnie żelaza, cyny, ołowiu, miedzi i węgla ziemnego; lecz prawdziwe bogactwo i potęgę państwa Angielskiego stanowi rozległy handel, przez który wszystkie części świata opłacają daninę Anglii; niepoliczone rękodzieła są jego żywiołem, a potężna marynarka od 20 tysięcy okrętów dodaje mu siły i opieki. Nadto Anglia posiada na obu lądach, po wszystkich morzach, w samej nawet Oceanii, rozległe kraje i wielką liczbę wysp, gdzie rozciąga swe panowanie więcej niż nad 130 milionami dusz (51, 69, 77, 83, 113, 114, 118, 119, 121, 153, 157, 161, 165, 169, 171, 172, 187, 193, 194, 195, 199, 203, 205, 209, 225, 250).

37. D A N I A.

PODZIAŁ.—Dania dzieli się na trzy prowincye lądowe i na wyspy.

PROWINCYE LĄDOWE.—Trzy są, w szczególności:

Jutlandya, Holstein i Lauenburg.

WYSPY.—Składają się z dwóch gromad wielkich wysp.

Dwie gromady wysp są:

Wyspy Duńskie na morzu Baltyckiem, z których główne są: *Zelandya* i *Fionia*.

Wyspy Feroe na oceanie Atlantyckim.

Wielka wyspa *Islandya*, leżąca na północy oceanu Atlantyckiego.

STOLICA. — KOPENIAGA na wyspie Zealandyi.

MIASTA ZNACZNIEJSZE.— Na wyspie Fionii ODENSEE jest stolica.

Na lądzie ALTONA w Holsztyńskim, miasto najhandlowniejsze w Danii.

38. ISLANDYA. — Wielka i a wulkaniczna wyspa ma tylko małe miasteczka, z których głównem jest *Reykjavik* w stronie południowo-zachodniej.

Prowincye Holsztein i Lauenburg składają część Związku Niemieckiego (53, 59).

59. ROZLEGŁOŚĆ, LUDNOŚĆ, RELIGIA I RZĄD.— Dania zawiera około 2,465 mil kwadratowych. Ludność jej wynosi górną 2 miliony. Religia panująca ewangelicka, Rząd monarchiczny.

KLIMAT, PŁODY. — Archipelag Duński stanowi część mającą powietrze najumiarkowańsze i najłagodniejsze w całym królestwie, ziemię obficie rodzącą zboże, len i t. d. W Jutlandyi w powszechności pokrytej bagnami i gruntem nieurodzajnym, klimat surowy. W Holszteinie są bujne pastwiska, na których się wypasają sławne konie. Islandya jest krajem górzystym i wielce zimnym. Nie rośnie tu ani zboże, ani wielkie drzewa. Kartofla stanowi główny przedmiot uprawy. W wielu miejscach w Islandyi widzieć się daje pewien rodzaj wulkanów miotających do znacznej wysokości potoki wody wrzącej.

POSIADŁOŚCI W INNYCH CZĘŚCIACH ŚWIATA.— Dania ma jeszcze posiadłości w Azji, Afryce i Ameryce (117, 157, 211).

40. S Z W E C Y A.

GRANICE. — Granicami Szwecyi są:

Na północ ocean Lodowaty północny;

Na zachód ocean Atlantycki i morze Północne;

Na południe kanał Jutlandzki i morze Bałtyckie;

Na wschód morze Bałtyckie, odnoga Botnicka i Rossya.

PODZIAŁ. — Szwecya zawiera w sobie dwa królestwa:

Szwecyą na wschód, *Norwegią* na zachód. Prócz tego, do niej należą wiele wysp.

S Z W E C Y A.

STOLICA. — SZTOKHOLM nad cieśniną łączącą jezioro Melar z morzem Bałtyckim.

N O R W E G I A.

STOLICA. — CHRISTIANIA u zaloki tegoż nazwiska.

WYSPY. — Główne wyspy są:

Oeland na południe, *Gottland* na środku morza Bałtyckiego.

Na oceanie Atlantyckim i Lodowatym,

u pobrzeża Norwegii, Archipelag Norweskii, gromady wysp *Loffoden* i *Tromsen*.

41. ROZLEGŁOŚĆ, LUDNOŚĆ, RELIGIA, RZĄD.—Szwecya, mocarstwo wtórego stopnia w rządzie państw Europejskich co do rozległości, liczy powierzchni 13,740 mil kwadratowych, ludności zaś tylko 3,960,000 mieszkańców wyznania ewangelickiego. Rząd monarchiczny.

KLIMAT, PŁODY. — Klimat Szwecyi w ogólności zimny, a ziemia mało urodzajna, wyjąwszy tylko ku południowi. Mnóstwo ma jezior, z których wiele przedstawuje miły widok. Norwegia cała prawie pokryta lasami dostarczającymi w obfitości drzewo zdatne do budowy okrętów, i które jest przedmiotem rozległego handlu. Część północna tego królestwa zowie się *Laponią*. Mieszkańcy kraju tego, odróżniający się od innych małym wzrostem, ciągną wielki użytek z renifera, zwierzęcia, które tylko utrzymywać się może w krajach północnych. Zaprzęcają go do san w podrózach po tym kraju przez cały rok prawie pokrytym śniegiem i lodem, piją jego mleko i karmią się mięsem. Szwecya ma wiele kopalni żelaza i miedzi, nawet złota i srebra.

• POSIADŁOŚCI ODLEGŁE. — Szwecya za granicami Europy posiada tylko wypę Świętego Bartłomieja, jedną z wysp Antylskich (212).

42. R O S S Y A.

GRANICE. — Rossya ma za granice:

Na północ ocean Lodowaty Północny;

Na zachód Szwecyę, odnogę Botnicką, morze Bałtyckie, Prussy, Polskę i Austryę;

Na południe Rossyę Azyatycką, morze Czarne, Turcyę i Azyę;

Na wschód Rossyę Azyatycką i morze Kaspijskie.

STOLICA. — SANKT-PETERSBURG przy ujściu Newy do odnogi Finlandzkiej.

MIASTA ZNACZNIJSZE. — W środku Moskwa, dawna stolica Rossyi.

Na południu. — KIJOW, jedna ze starożytnych stolic Rossyjskich. — ODESSA nad morzem Czarnem, port jeden z najhandlowniejszych cesarstwa.

Wyspy. — Główne są:

<i>Nowa Zemla</i>	}	na oceanie Północnym podbiegunowym.
<i>Waigacz</i>		
<i>Kalguew</i>		
<i>Aland</i>	}	na morzu Bałtyckiem.
<i>Dago</i>		
<i>Oesel</i>		

45. ROZLEGŁOŚĆ, LUDNOŚĆ, RELIGIA I RZĄD. — Rossya; największe państwo z mocarstw Europejskich co do swej rozległości i ludności, zawiera razem z Królestwem Polskiem i Rossyą Azyatycką 675,174 mil kwadratów, z których na Rossyę Europejską przypada 72,862, na Królestwo Polskie 2,519, na Rossyę Azyatycką 176,020, na posiadłości w Ameryce 24,000 mil kw.; mieszkańców ma 52,323,000, z których część większa wyznaje wiarę greko-rossyjską, w prowincyach zachodnich i Królestwie Polskiem katolicką, a w Finlandyi ewangelicką. Oprócz

tego są Mahometanie w południowej i wschodniej części państwa i dosyć znaczna liczba Żydów w rozmaitych prowincyach. Rząd monarchiczny.

KLIMAT, PŁODY. — Rossya cała prawie składa się z przestronnych równin w powszechności urodzajnych, pomimo znaczne zimno. Część południowa, a nade wszystko Krym, mają klimat miły i przyjemny; w obfitości rodzi się wszelkiego rodzaju zboże, len, konopie, tytoń, a nawet wino. Część północna wystawiona na surowe mrozy, jest prawie bezpłodną. Wschodnią część zalegają rozległe lasy, a południowo-wschodnią piaszczystą równiny solą przejęte. Góry Uralskie zawierają w sobie kopalnie złota, srebra, miedzi i żelaza.

POSIEDŁOŚCI ODLEGŁE. — Jakkolwiek rozległe są kraje podległe Rossyi w Europie, składają jednak tylko czwartą część tego państwa, które się jeszcze rozciąga w północnej Azji (96) i w Ameryce (188, 190, 191, 192), a którego wszystkie posiadłości razem wzięte, stanowią prawie część dziewiątą mieszkalnej ziemi.

41. KRÓLESTWO POLSKIE.

GRANICE. — Polska graniczy:

Na północ i wschód } z Rossyą;

Na zachód z Prussami;

Na południe z Austryą.

STOLICA. — WARSZAWA nad Wisłą.

45. **KRAKÓW**, miasto wolne, leżące nad Wisłą, na południe od Królestwa Polskiego, którego niegdyś część składało; od 1815 r. ze swem terytoryum zostaje pod protekcyą trzech dworów: Rossyjskiego, Pruskiego i Austryackiego.

46. POLSKA, która przed końcem wieku przeszłego była jednem z największych królestw Europy, utraciła swój byt polityczny przez trzy podziały 1772, 1773 i 1795 roku, a prowincye ją składające zostały wcielone do Rossyi, Pruss i Anstryi. Nanowo w bycie politycznym dźwigniona w 1807 roku pod nazwiskiem W. Xięstwa Warszawskiego, otrzymała w 1815 r. nazwanie Królestwa Polskiego pod panowaniem CESARZA Rossyjskiego. Klimat i płody Polski są też same, jak w Rossyi. Wiele jest w niej bagien i rozległych lasów (*).

EUROPA ŚRZODKOWA.

47. FRANCYA.

GRANICE.— Granicami Francyi są:

Na północ kanał Brytański, cieśnina Kaletańska, Niemcy, Niderlandy;

Na zachód kanał Brytański i ocean Atlantycki;

Na południe góry Pyrenejskie i m. Śródziemne;

Na wschód W. Xięstwo Badeńskie, Szwajcarya i Królestwo Sardyńskie.

ODNOGI: *Gaskońska* na oceanie Atlantyckim.

Liońska na m. Śródziemnym.

(*) Obszerniejsza wiadomość o Cesarstwie Rosyjskiem i Królestwie Polskiem znajduje się przy końcu tego dziełka.

CIEŚNINY. Oprócz kanału Brytańskiego i cieśniny Kaletańskiej, oddzielających Francję od Anglii, są jeszcze cieśniny następujące:

Kanał *Bretoński*, oddzielający wyspę Ré od departamentu Wandei;

Maumousson, *Antioche* i t. d.

PÓŁWYSPY: *la Manche*, utworzony przez część północną departamentu tegoż nazwiska, otoczony kanałem Brytańskim;

Bretania, dawna prowincya tegoż nazwiska, opasana oceanem Atlantyckim;

Quiberon na południe Bretanii.

PRZYŁĄDKI: *Gris-Nez* w cieśninie Kaletańskiej;

Hogue w kanale Brytańskim;

Roz i *Penmark* na półwyspie Bretanii nad oceanem Atlantyckim.

RZĘKI. Pięć jest wielkich rzek we Francyi, do których wpada 28 pomniejszych:

Ren z wpadającymi doń *Meselle*, *Meusse*;

Sekwana, z wpadającymi *Yonne*, *Eure*, *Aube*, *Marne*, *Oise*.

Loara, biorąca w siebie: *Allier*, *Loiret*, *Cher*, *Indre*, *Nievre*, *Maine* i t. d.

Gironda albo *Garonna* z wpadającymi: *Gers*, *Arriege*, *Tarn*, *Dordogne*.

Rodan, do którego wpadają: *Isere*, *Durance*, *Ain*, *Saone*.

Inne rzeki mniej znaczne między Renem i Sekwaną: *Skalda*, wpadająca do morza Północnego;

Somme, do kanału Brytańskiego.

Między Loarą a Girondą: *Sèvre*, *Niortaise*, *Charente*.

Między Girondą i Pyrenejami *Adour*.

Między Pyrenejami i Rodanem: *Aube*, *Herault*.

Między Rodanem i Alpami: *Va* wpadająca do morza Śródziemnego.

KANAŁY: *Saint-Quentin*, *Orleański*, *Briarski*, *Burgundzki*, *de Monsieur*, *Szrodkowy*, *Królewski*, *Langwedokski* i t. d.

PORTY: Porty wojenne morskie: *Brest* na kanale Brytańskim; *Cherbourg* i *Lorien* na oceanie Atlantyckim; *Rochefort* blisko ujścia rzeki *Charente*; *Toulon* na m. Śródziemnem. Porty dla marynarki kupieckiej: *Dunkierka*, *Calais* i *Boulogne* w cieśninie Kaletańskiej; *Dieppe*, *Havre* i *Saint-Malo* w kanale Brytańskim; *Nantes* na rzece Loarze, *Sables d'Olonne* i *Roszella* nad oceanem Atlantyckim; *Bordeaux* nad Girondą; *Marsylia* na morzu Śródziemnem.

GÓRY. Oprócz wielkich pasm gór Pyre-

nejskich, Alp i Jura, stanowiących granice Francyi w południowo-zachodniej i w południowo-wschodniej stronie, nadających nazwisko wielu jej departamentom, wewnątrz jej rozciągają się trzy pasma gór, które stanowią jak granice systemu wód i rzek ją oblewających. Góry te są: *Seweńskie* (*Cevennes*), *Auwernskie*, *Wosgieńskie*.

– **PODZIAŁ.** Francya, niegdyś dzieląca się na 17 prowincyj, w 1790 r. została rozdzielona na 86 departamentów, biorących po większej części swe nazwanie od rzek je oblewających, od gór, od ich położenia i innych miejscowych okoliczności.

Wszystkie departamenty Francyi, stosownie do dawnego podziału na prowincye, następnie uszykować można:

Prowincye:	Departamenty:
I. <i>Isle de France</i> .	1. Depart. <i>Sekwany</i> — <i>M. Paryż</i> .
	2. <i>Seine i Oise</i> — <i>Wersal</i> .
	3. <i>Oise</i> — <i>Beauvais</i> .
	4. <i>Aisne</i> — <i>Laon</i> .
	5. <i>Seine i Marne</i> — <i>Melun</i> .
II. <i>Pikardya</i>	6. <i>Somme</i> — <i>Amiens</i> .
	7. <i>Pas de Calais</i> — <i>Arras</i> .

III. *Szampania i*

- Brie* 8. *Ardennes—Mézières.*
 9. *Marne — Chalons nad Marne.*
 10. *Górnej Marne—Chau-
mont.*
 11. *Aube — Troyes.*
 12. *Yonne—Auxerre.*

IV. *Lionnais,**Bourbonnais,**Auvergne,*

- Marche* . . . 13. *Rodanu — Lyon.*
 14. *Loary—Montbrison.*
 15. *Allier—Moulins.*
 16. *Puy de Dôme — Cler-
mont.*
 17. *Cantal — Aurillac.*
 18. *Górnej Loary — le Puy.*
 19. *Creuse — Guéret.*

V. *Burgundya.* 20. *Côte d'or — Dijon.*

21. *Saone i Loire — Ma-
çon.*
 22. *l'Ain — Bourg.*

VI. *Delfinat*

- (*Dauphiné*) 23. *Isère — Grenoble.*
 24. *Drôme — Valence.*
 25. *Górnych Alp — Gap.*

VII. *Prowancya*,
Organe, *Avi-*
gnon, *Venais-*

- sin* 26. *Ujśc Rodanu* — *Mar-*
sylia.
 27. *Dolnych Alp* — *Digne*.
 28. *Var* — *Draguignam*.
 29. *Vaucluse* — *Avignon*.

VIII. *Langwedo-*
cya, *Foix*,
Roussilon .

30. *Ardèche* — *Privas*.
 31. *Lozère* — *Mende*.
 32. *Gard* — *Nismes*.
 33. *Hérault* — *Montpel-*
lier.
 34. *Tarn* — *Alby*.
 35. *Górnej Garony* — *Tu-*
luza.
 36. *Aude* — *Carcassone*.
 - 37. *Wschodnich Pirene-*
ów — *Perpignan*.
 38. *Arriège* — *Foix*.

IX. *Guyenne*, *Ga-*
skonia. *Limous-*
sin, *Saintonge*,
Angoulême, *Na-*

- varra* 39. *Gironde* — *Bordeaux*.

40. *Landes — Mont de Marsan.*
41. *Górnych Pireneów — Tarbes.*
42. *Gers — Auch.*
43. *Lot i Garonne — Agen.*
44. *Dordogne — Périgueux.*
45. *Lot — Cahors.*
46. *Tarn i Garonne — Montauban.*
47. *Aveyron — Rhodéz.*
48. *Charente — Angoulême.*
49. *Dolnej Charente — Roszella.*
50. *Górnej Vienne — Limoges.*
51. *Corrèze — Tulle.*
52. *Dolnych Pireneów — Pau.*

X. *Orleannais*
Maine, Perche,
Touraine, An-
jou, Saumurais,
Poitou, Berry,

- Nivernais* . . 53. *Eure i Loire — Chartres.*
54. *Loir i Cher — Blois.*
55. *Lairer — Orleans.*
56. *Mayenne — Laval.*
57. *Sarthe — Le Mans.*
58. *Orne — Alençon.*
59. *Indre i Loire — Tours.*
60. *Indre — Chateauroux.*
61. *Maine i Loire — Angers.*
62. *Vienne — Poitiers.*
63. *Vendée — Bourbon Vendee.*
64. *Des deux Sèvres — Niort.*
65. *Cher — Bourges.*
66. *Nievre — Nivers.*
- XI. *Bretania* . . 67. *Finisterre — Quimper.*
68. *Brzegów północnych — St. Brioux.*
69. *Ille i Vilaine — Rennes.*
70. *Morbihan — Vannes.*
71. *Dolnej Loary — Nantes.*
- XII. *Normandya* . 72. *Dolnej Sekwany — Rouen.*

73. *Eure — Evreux.*
 74. *Calvados — Caen.*
 75. *De la Manche —
 Saint-Lo.*

XIII. *Francuzkie Ni-
 derlandy (Flan-
 drya) Artois,
 Hennegau, Na-
 mur* 76. *Północny — Lille.*

XIV. *Franche-
 Comté* 77. *Górnej Saone — Ve-
 soul:*
 78. *Doubs — Besançon.*
 79. *Jura — Lons-le
 Saulnier.*

XV. *Lotaryngia . . .* 80. *Meurthe — Nancy.*
 81. *Vosges — Epinal.*
 82. *Mosel — Metz.*
 83. *Meuse — Bar le
 Duc.*

XVI. *Alzacya . . .* 84. *Dolnego Renu —
 Strazburg.*
 85. *Górnego Renu —
 Calmar.*

Wyspa Korsyka . 86. *Korsyki — Ajaccio.*

Oprócz podziału naturalnego Francyi po-
 dług gór i rzek, i administracyjnego na 86 de-

partamentów, dzieli się ona pod względem religii na 14 arcybiskupstw i 66 biskupstw, albo dyccezyj; pod względem sądowym, na 27 trybunałów, albo sądów królewskich; a we względzie publicznej instrukcyi, na 26 szkół głównych albo akademij.

STOLICA. PARYŻ nad Sekwaną, drugie miasto w Europie co do ludności i bogactwa.

MIASTA CELNIEJSZE. Na północy LILL, jedno z warownych miejsc Królestwa—ROUEN nad Sekwaną, miasto handlowne.

We śródku—NANTES nad Loarą, miasto wielkie i handlowne—LION albo *Lugdun* nad Rodanem, drugie miasto we Francyi co do ludności i rozległego handlu. Na południu — BORDEAUX nad Garonną; MARSYLIA nad morzem Siszódziemnem; porty prowadzące wielki handel.

ROZLEGŁOŚĆ, LUDNOŚĆ, RELIGIE, RZĄD. Francya w liczbie mocarstw Europejskich czwarte zajmuje miejsce co do rozległości, a wtóre co do ludności; ma powierzchnię 10,000 mil kw. i ludności około 54 milionów mieszkańców, z których 32 miliony wyznają religię katolicką, jaka jest panującą; 1,300,000 religię protestancką w prowincyach wschodnich i południowych. Żydów liczy się 60 tysięcy. Rząd monarchiczny.

KLIMAT I PŁODY. Klimat Francyi w powszechności jest łagodny, powietrze czyste i zdrowe. Prowincye

północno-zachodnie wilgotniejsze i zimniejsze od innych, wielce są urodzajne i obfitują w zboże wszelkich gatunków; w nich się także znajdują wyborne pastwiska dostarczające karmu dla bydła; prowincye wschodnio-południowe wydają najlepsze rodzaje wina w Europie, znane pod nazwiskiem *Szampańskiego*, *Burgundzkiego* i *Bordeaux*; południowo-wschodnie, górami zastąpione od wiatrów zimnych północnych i wilgotnych zachodnich, rodzą owoce krain ciepłych, oliwki, pomarańcze, cytryny, granaty i t. d.

48. NIDERLANDY.

GRANICE.—Niderlandy graniczą:

Na północ	}	z morzem Północnym;
i zachód		
Na południe		z Francją;
Na wschód		z Niemcami.

PODZIAŁ.—Niderlandy składają się ze dwu części, *Hollandyi* na północ i *Belgii* na południe.

STOLICE — Dwie są:

AMSTERDAM nad Zuyderzee, stolica Hollandyi — BRUXELLA ku południowi, stolica Belgii.

MIASTA ZNACZNIEJSZE.—Na północy HAGA, zwykła rezydencya Króla. ROTERDAM nad rzeką Meuse, miasto wielce handlowne.

Na południe ANTWERPIA nad Skaldą; GAN-

DAWA przy spływie tej rzeki z rzeką Lys, miasto handlowe.

W stronie południowo-wschodniej LUXEMBURG, stolica W. Księstwa składającego część Związku Niemieckiego (53, 59).

49. WYSPY. — Ku północo-zachodowi Niderlandów wiele jest wysp, z których główna *Texel*.

Nadto ku zachodowi znajduje się wielka liczba wysp utworzonych przez ujścia rzek oblewających Niderlandy, z których znaczniejsze *Walckeren*.

50. ROZLEGŁOŚĆ, LUDNOŚĆ, RELIGIE, RZĄD. — Niderlandy tak nazwane z przyczyny niskiego położenia, gdzie ląd niewiele wzniesiony jest nad morzem, tak, iż tylko mocne tamy bronią część Hollandyi od wylewu wody, mają powierzchni 1,160 mil kw., ludności zaś 6 milionów. Religia panująca Ewangelicko-reformowana w Hollandyi, Katolicka w Belgii. Rząd monarchiczny.

KLIMAT, PŁODY, POSIADŁOŚCI W INNYCH CZĘŚCIACH ŚWIATA. — Przemysł i czynność Hollendrów przemieniły w pola uprawne i bujne pastwiska bagna, pokrywające większą część ich kraju, którego klimat, mimo to wszystko, jest jeszcze wilgotny i zmienny. Powietrze w Belgii jest czyste i zdrowe; ziemia zaś w obfitości rodząca zboże, tytoń i t. d., zawiera znaczne kopalnie żelaza i węgla ziemnego. Wyrabianie płótna, koronek, jedwabnych materyj, połów ślodzi, znaczne przyczyniają dochody temu przemysłowemu narodowi, który nie-

gdys, nim Anglicy nie stali się panami na morzu, miał w swych rękach wyłącznie handel we wszystkich częściach świata, gdzie i dotąd zatrzymał liczne posiadłości (210, 224, 234, 244, 246).

W skutek zaszytych wypadków w r. 1830, Holandia i Belgia mają stanowić dwa udzielne królestwa pod rządem osobnych Królów. Do Holandyi należą prowincye: *Holandya północna, południowa, Zelandya i Flandrya Hollenderska, Utrecht, Geldrya, Over-Yssel, Fryzysya, Gröninga, Drenthe i Brabancya północna*; do Belgii: *Antwerpia, Brabancya południowa, Flandrya wschodnia i zachodnia, Hajnaut albo Hennegau, Namur, Leodyum i Limburg*. Pierwsza ma powierzchnię 535 mil kw., ludności zaś 2,540,000: druga ma rozległości 498 mil kw., i ludności 3,535,000. Powierzchnia księstwa Luxemburskiego zajmuje 126 mil kw., ludność zaś wynosi 298,000.

51. SZWAJCARYA.

GRANICE — Szwajcarya graniczy:

Na północ z Niemcami;

Na zachód z Francją;

Na południe z Włochami;

Na wschód z Austryą.

PODZIAŁ — Szwajcarya stanowi Rzeczpospolitą składającą się ze 24 kantonów, jeden od drugiego niezależnych.

MIASTA ZNACZNIJSZE: Na północy **BAZYLEA** nad Renem, miasto najhandlowniejsze w Szwajcaryi, blisko granic Francyi. — **ZURICH** nad jeziorem tegoż samego nazwiska.

We śródku — BERN miasto naczelne kantonu największego i najludniejszego — NEUCHÂTEL nad jeziorem tegoż nazwiska, naczelne miasto kantonu uznającego nad sobą władzę Króla Pruskiego.

W stronie południowo-zachodniej — GENÈVA w miejscu, gdzie Rodan wypływa z jeziora Lemana, miasto najznacniejsze w Szwajcaryi — *Lozanna* nad témże jeziorem.

52. ROZLEGŁOŚĆ, LUDNOŚĆ, RELIGIA, RZĄD. — Szwajcarya, kraina najwyższa w Europie, pokryta licznymi rozgałęzieniami Alp, ma rozległości 873 mil kw. i około 2,030,000 mieszkańców, z których liczy się 1,218,000 wyznania Ewangelicko-reformowanego i 817,000 Katoików. Każdy kanton ma swój rząd udzielny, lecz sprawy dotyczące się całego związku załatwiają się na sejmie, któremu przewodniczy naczelnik kantonu, gdzie się zbiera zgromadzenie.

KLIMAT, PŁODY. — Góry pokryte wiecznym lodem sprawiają, iż klimat Szwajcaryi w powszechności jest zimny; dodać wszakże należy, iż na małej przestrzeni można tam mieć temperaturę rozmaitych krajów Europy: kiedy bowiem surowa i ciągła zima panuje na wierzchołkach Alp, w dolinach można zażywać wszystkich przyjemności wiosny. Niewiele płodny w zboże kraj ten, ma bujne pastwiska tuczące liczne trzody, stąd więc masło i sery są dlań ważnemi artykułami handlu. Brak środków utrzymania się zniwala Szwajcarów do zaciągnięcia się w służbę wojskową innych państw Europy, które biorą ich na swój żołd.

Przyrodzone osobliwości. Najcelniejsze są niezmier-

uc zaspy śniegu, znane pod nazwiskiem *morza lodów*; także *spady Renu*, o milę od Szafhaussy, gdzie rzeka ta szeroka w tym miejscu na stop 300 rzuca się z wysokości stop 60; wodospad *Staubach* 750 stop wysokości, jest najwyższym w Europie.

NIEMCY WŁAŚCIWE.

53. WIADOMOŚCI OGÓLNE. — Pod nazwą *właściwych Niemiec* zajmujemy wszystkie państwa niemieckie wtórego rzędu, które z częścią Prus i Austryi, prowincjami Danii i Niderlandów, któreśmy wymienili (38, 48), stanowią *Związek Niemiecki*.

GRANICE.— Niemcy właściwe graniczą:

Na północ z morzem Bałtyckiem, Danią i morzem Północnem;

Na zachód z Niderlandami i Francją;

Na południe ze Szwajcaryą i Austryą;

Na wschód z Austryą i Prussami.

PODZIAŁ. — Państwa składające Związek Niemiecki są w liczbie 38, z których 34 zajęte są pod ogólnem nazwiskiem Niemiec właściwych, prócz Austryi, Prus, Danii i Niderlandów. Pomiedzy temi państwami są 4 królestwa, 6 wielkich księstw, 1 elektorstwo, 6 księstw, 10 pomniejszych księstw i 4 miasta wolne.

54. KRÓLESTWA. — Cztery królestwa Niemiec właściwych są:

1. HANOWERSKIE, w stronie północno-zachodniej.

STOLICA.—HANOWER ku południowi.

2. SASKIE na wschód:

MIASTO STOLECZNE.—DREZNO nad Elbą.

3. WIRTEMBERSKIE, w stronie południowo-zachodniej.

STOLICA.—STUTTGARD ku śródkowi.

4. BAWARSKIE, w stronie południowo-wschodniej.

MIASTO STOLECZNE.—MUNICH czyli MONACHIUM ku południowi, jedno z najpiękniejszych miast Europy.

Bawaryja prócz tego posiada na lewym brzegu Renu krainę dosyć obszerną, której stolicą jest *Spir*.

55. ROZLEGŁOŚĆ, LUDNOŚĆ, RZĄD I RELIGIA.—Cztery te królestwa, najznaczniejsze w Niemczech właściwych, co do swej potęgi, mogą być uszykowane w następnym porządku:

	M. kw.	Ludność.
1. <i>Bawarskie</i>	1,382.	4,077,380
2. <i>Wirtemberskie</i>	560.	1,590,000
3. <i>Hanowerskie</i>	695.	1,582,000
4. <i>Saskie</i>	272.	1,415,000

Zostają pod rządem monarchicznym. Religia protestancka jest w nich panującą, wyjąwszy Bawaryę, gdzie Król i dwie trzecie części mieszkańców wyznaje katolicką.

56. WIELKIE KSIĘZTWA. W liczbie 6:

5. BADEŃSKIE oddzielone od Francyi Renem. Miasto stołeczne *Carlsruhe*.

6. HESKIE-DARMSTADZKIE na zachód. MS. *Darmstadt*.

7. HOLSTEIN-OLDENBURG w stronie północno-zachodniej. MS. *Oldenburg*.

8. MEKLENBURG-SCHWERIN ku północy. MS. *Schwerin*.

9. MEKLENBURG-STRELITZ ku północno-wschodowi. MS. *Neu-Strelitz*.

10. SASKIE-WEJMARSKIE na zachód królestwa Saskiego, z MS. *Wejmar*.

11. ELEKTORSTWO HESKIE-KASSELSKIE. MS. *Kassel*.

12. LANDGRAFSTWO HESKIE-HOMBURSKIE.

K s i ę z t w a.

13. BRUNSWICKIE. MS. *Brunswik*.

14. NASSAU. MS. *Wiesbaden*.

15. SAXEN-KOBURG. MS. *Coburg*.

16. SAXEN-MEJNINGEN MS. *Mejningen*.

17. SAXEN-ALTENBURG. MS. *Altenburg*.

18. ANHALT-DESSAU. MS. *Dessau*.

19. ANHALT-BERNBURG. MS. *Bernburg*.

20. ANHALT-KÖTHEN. MS. *Kothen*.

Księstwa pomniejsze.

21. SCHWARTZBURG-SONDERSHAUSEN.
22. SCHWARTZBURG-RUDOLFSTADT.
23. HOHENZOLLERN-HECHINGEN.
24. HOHENZOLLERN-SIGMARINGEN.
25. LICHTENSTEIN.
26. WALDEK.
27. REUSS STARSZEJ LINII.
28. REUSS MŁODSZEJ LINII.
29. LIPPE-SCHAUMBURG.
30. LIPPE-DETMOLD.
57. MIASTA WOLNE.— Cztery miasta wolne są:
 31. LUBEK na wschód księstwa Holsztyńskiego blisko morza Bałtyckiego.
 32. HAMBURG na południę księstwa Holsztyńskiego nad Elbą, najznacniejsze i najhandlowniejsze ze czterech.
 33. BREMEN na wschód Oldemburga nad rzeką Weser.
 34. FRANKFURT nad Menem w Wielkiem Księstwie Heskiem - Darmstadtzkim. W temto mieście zbiera się sejm albo zgromadzenie załatwiająca sprawy dotyczące się Związku Niemieckiego.
- Do Związku Niemieckiego należą także:
 35. AUSTRYA z powodu Arcyksięstwa Au-

stryackiego, księstw Salzburskiego, Styryi i t. d.

36. PRUSSY z powodu prowincyi Brandeburskiej, Pomorza, Saksonii, Szląska i t. d.

37. DANIA przez ks. Holsztyńskie.

38. NIDERLANDY przez księstwo Luksenburskie.

58. ROZLEGŁOŚĆ, LUDNOŚĆ I RELIGIE NIEMIEC WŁAŚCIWYCH. — 54 państw zajętych pod ogólném nazwaniem *Niemiec właściwych*, zawierają powierzchni 4,503 m. kw. i ludności około 14,260,000. Religia Protestancka panuje w północnych, katolicka w południowych Niemczech.

KLIMAT I PŁODY. — Klimat Niemiec jest zimny i wilgotny na północy, którą po większej części zalegają puste i błotne miejsca; śródek i południe przernięte są górami, dolinami wielce żyznemi i rozległemi lasy, z których najznaczniejszy jest *las Czarny*, w W. Księstwie Badeńskiem i Wirtembergu. Powietrze w powszechności łagodne i zdrowe. Brzegi Renn rodzą wysokiej dobroci wina. Góry śródkowe, między którymi są znaczniejsze ku południo-wschodowi od Hanneru: *Hercyńskie (Harz)*, obfitują w metale wszelkiego rodzaju, a szczególnie w srebro i ołów; góry *Kruszcowe*, oddzielające królestwo Saskie od państwa Austryackiego, mają obfite kopalnie wybornego żelaza, które Niemcy wyrabiają z rzadką sztuką i doskonałością. Wszystkie te góry zawierają w sobie wielką ilość drogich kamieni, topazów, agatów, ametystów i kryształów górnych.

59. **ROZLEGŁOŚĆ, LUDNOŚĆ I RZĄD ZWIĄZKU NIEMIECKIEGO.** — Przydawszy do państw Niemieckich, któreśmy zajęli pod ogólnem nazwaniem Niemiec właściwych, prowincye Danii (38), Niderlandów (48), Pruss (62) i Austyi (65), należące do Związku Niemieckiego, wypadnie, iż wszystkie kraje Związek ten składające mają powierzchni 11,498 mil kw., ludności zaś 35,340,000 mieszkańców.

Wszyscy panujący nad krajami należącemi do Związku Niemieckiego reprezentowani są w miarę swego znaczenia i potęgi na sejmie Frankfurckim, składającym się z 17 członków dla odbywania zwyczajnych czynności, i z 69 dla stanowienia o sprawach tyczących się ogółu i praw fundamentalnych. Na tym sejmie, ciągle odbywającym swe narady w Frankfurcie nad Menem, przyduje Austria, jako najpotężniejsza z członków Związku. Związek ten postanowiony i wszystkie prawa tyczące się Rzeszy Niemieckiej uchwalone zostały w r. 1815. Celem jego jest utrzymanie zewnętrznego i wewnętrznego bezpieczeństwa Niemiec i niepodległości wszystkich związkowych mocarstw.

60. P R U S S Y.

GRANICE. — Prussy graniczą:

Na północ z morzem Bałtyckim i Meklenburgiem;

Na zachód z Hanowerem;

Na południe z Saksonią i Austryą;

Na wschód z Polską i Rosyją.

Temi granicami nie jest objęte *Wielkie Księstwo Dolnego Renu*, należące do Pruss,

które się rozciąga po obu brzegach Renu, między Niderlandami na zachód i Hanowerem na wschód.

STOLICA. — BERLIN nad rzeką *Spreą*, wpadającą do Elby.

MIASTA CELNIEJSZE. — Na zachód KOŁONIA nad Renem, najznacniejsze miasto w księztwie Dolnego Renu.

Na południe, WROCLAW nad Odrą, drugie miasto królestwa co do ludności.

W stronie północno-wschodniej GDAŃSK blisko ujścia Wisły, główny port królestwa. — KRÓLEWIEC ku północo-wschodowi od Gdańska, dawna stolica Pruss właściwych albo *Królewskich*.

WYSPY. — Prussy mają wiele wysp na morzu Bałtyckim, z których znaczniejsza jest *Rugen*.

PODZIAŁ. — Prussy dzielą się na następujące prowincje:

PRUSSY WSCHODNIE, mają obszerności mil kw. 702, ludności 1,215,000; rozdzielone na dwa okręgi: *Królewiecki* i *Gumbiński*.

PRUSSY ZACHODNIE, powierzchni mil kw. 465, ludności 792.000; rozdzielone na dwa okręgi: *Gdański* i *Kwidzyński*.

WIELKIE KSIĘZTWO POZNAŃSKIE, powierzchni mil kw. 540, ludności 1,065,000

dusz, zatem na m. kw. 1,977 dusz. *Rzeki:* Wisła, Warta, Prośna, Odra, Noteć. Kanał Bydgoski łączy Wisłę z Wartą i Odrą. Jezioro Gopło. Religia katolicka jest przemagającą, gdyż katolików 900,000, protestantów 330,000 się liczy. Katolicy mają 600, protestanci 100 kościołów. Duchowieństwo katolickie zostaje pod Arcybiskupem Poznańskim. Księztwo Poznańskie dzieli się na dwa okręgi: *Poznański* i *Bydgoski*. W pierwszym celniejszych miastach: Poznań, Rogoźno, Samotuły, Grodzisk, Rawicz, Leszno, Wschowa; w drugim: Bydgoszcz, Inowrocław, Gniezno, Kruszwica, Nakło, Czarukow.

SZŁĄSK, powierzchni mil kw. 743, ludności 2,296,000 dusz. Góry *Sudety* (Riesengebirge) oddzielają Szląsk od Czech i Morawii. Szląsk dzieli się na trzy okręgi: *Wrocławski*, *Opolski* i *Lignicki*.

PROWINCYA BRANDEBURSKA rozdzielona na dwa okręgi: *Poczdamski* i *Frankfurtski*.

POMERANIA czyli Pomorze, dzielące się na trzy okręgi: *Szczeciński*, *Kozliński* i *Stralsundzki*.

PROWINCYA SAXONII, mająca powierzchni mil kwad. 455 i ludności 1,400,000 dusz.

Prowincye: *Westfalii;*
Juliaku, Bergu i Kliwii;
Dolnego Renu.

Celniejsze miasta we trzech ostatnich prowincyach są: *Minster, Minden, Paderborn, Arnsberg, Düsseldorf, Bonn, Coblenz, Akwizgran, Treves.*

Do Pruss także należy w Szwajcaryi *Neufchatel*, mający obszerności 13 mil kwadr. i 50,000 ludności.

61. ROZLEGŁOŚĆ, LUDNOŚĆ, RELIGIE I RZĄD. — Wszystkie kraje składające królestwo Pruskie mają powierzchnię 5,060 mil kw. i ludności 13,038,000 dusz, z których około 9 milionów protestantów, a 4 katolików. Rząd monarchiczny. Królestwo Pruskie zajęło miejsce w rządzie mocarstw Europejskich w początku przeszłego wieku.

KLIMAT, PŁODY. — Klimat i płody Pruss są prawie też same, jak Niemiec właściwych (58). Góry *Harz*, obfitujące w kosztowne kruszce, rozciągają się w części południowe. U spodu ich są piękne doliny, dające bujne pasze. Wielkie Księstwo Dolnego Renu w powszechności jest żyzne, rodzi wszelkiego rodzaju zboże i wina Reńskie, jakkolwiek jest w części pokryte lasami. Na brzegach morza, około ujścia Wisły, znajduje się bursztynu.

62. PROWINCYE NALEŻĄCE DO ZWIĄZKU NIEMIECKIEGO składają całą część zachodnią i południową państwa Pruskiego, to jest, część najlepszą i najzupełniejszą królestwa; jak: Brandeburg, Pomorze, prowincya Saxonii, Śląsk, Westfalia, prowincye Juliaku, Kliwii i Dolnego Renu; mają ludności około 8 milionów dusz,

5**

63. CESARSTWO AUSTYACKIE.

GRANICE.— Państwo Austryackie składa się z wielu królestw i krajów, które graniczą:

Na północ z Rossyą, Polską, Prussami i Saxonią;

Na zachód z Bawaryą, Szwajcaryą i królestwem Sardyńskiem;

Na południe z Włochami, morzem Adryatyckiem i Turcyą;

Na wschód z Turcyą i Rossyą:

STOLICA.— WIEDEŃ nad Dunajem, największe miasto w Niemczech.

MIASTA ZNACZNIEJSZE.— Na północ PRAGA, we środku *królestwa Czeskiego*, którego jest stolicą.

Na południe TRYEST nad morzem Adryatyckiem, port wielce handlowny i miasto największe w *królestwie Illiryi*.

Na wschód BUDA albo OFEN na prawym brzegu Dunaju, stolica *królestwa Węgierskiego*. Łączy się ona mostem na słatkach z miastem PEST, położonem na drugim brzegu Dunaju, najznaczniejszém w Węgrzech, których dawną stolicą jest Presburg nad Dunajem.

WYSPY. — Wyspy Illiryjskie w wielkiej liczbie rozsiane na morzu Adryatyckiem

wzłuż pobrzeża Illiryi i Dalmacyi, są jedynemi wyspami należącymi do Austryi.

PODZIAŁ. — Cesarstwo Austryackie składa się z dziedzicznych krajów Niemieckich, Węgierskich, Polskich i Włoskich, jakie następnie uszykować można:

I. *Arcyksięztwo Austryackie,*

składa się z wielkorządztw:

Niższej Austryi . . . Wiedeń.

Wyzszej Austryi . . . Linz.

II. *Księstwo Styryjskie . . . Gratz.*

III. *Królestwo Illiryi* składające się z wielkorządztw:

Lajbachskiego (Lublana) Lajbach.

Tryestskiego Tryest.

IV. *Królestwo Dalmacyi* rozdzielone na cztery okręgi:

Zara, Spolato, Ragusa,

Cattaro Zara.

V. *Królestwo Lombardzko-Weneckie* rozdzielone na dwa wielkorządztwa:

Medyolańskie Medyolan.

Wenecyi Wenecya.

VI. *Hrabstwo Tyrol Innspruck.*

VII. *Królestwo Czeskie Praga.*

VIII. *Margrabstwo Morawii*

- ze *Szląskiem* *Austrya-*
ckim *Briinn.*
- IX. Królestwo *Galicyi* i *Lodo-*
meryi z *Bukowiną* *Lwów.*
- X. Królestwo *Węgierskie* z *Sla-*
wonią i *Kroacyą*.
- dolne *Węgry* { *Ofen* albo *Buda.*
Oedenburg.
- górne *Węgry* { *Erlau.*
Gross-Wardein.
- Królestwo Sławonia*
z *Syrmią* *Eszék.*
Król. Kroacya *Agram.*
- XI. *Wielkie Księstwo* { *Hermansztadt*
Siedmiogrodzkie. { *Klausenburg*
(Kołozwar).
Maros-Vasar-
hely Neumark.
- XII. *Pogranicza wojskowe*, składa-
jące się z pogranicza wojsko-
wego *Węgierskiego* *Panczowa.*
Sławońskiego *Peterwar-*
dein.
Kroackiego *Zeng.*
Siedmiogrodzkiego *Kezdi-Va-*
sarhely.
- KRÓLESTWO GALICYJSKIE** ma powierzchnię
1,540 mil kwadratowych, ludności 4,517,000.

Rzeki: Wisła, do niej wpadają: Dunajec i Wisłoka; *Dniestr*, doń wpadają: Stryj, Strypa i Zbrucz; *Prut*.—*Góry: Karpaty* czyli *Tatry*.—Religia przemagająca *Greko-Unit-ska*, liczy się bowiem Greko-Unitów 2,000,000, Katolików zaś Rzymskich 1,480,000. Najważniejsze w tym kraju są kopalnie soli. Zupy Wieliczkowskie corocznie 800,000 centnarów soli, a 26 warzonek w kraju rozrzuconych do 900,000 centnarów dostarczają. — Królestwo Galicyjskie dzieli się na 19 cyrkulów, siedm Polskich i dwanaście Ru-kich. Miasta znaczniejsze: *Jarosław*, *Brody*, *Sambor*, *Bochnia*, *Wieliczka*, *Tarnopol*, *Złoczow*, *Zólkiew*, *Przemyśl*, *Drohobycz*.

61. ROZLEGŁOŚĆ, LUDNOŚĆ, RELIGIE. RZĄD — Cesarstwo Austyackie, zajmując razem królestwo Lombardzko-Weneckie do niego należące, które stanowi część Włoch (75), ma powierzchnię mil kw. 12,150 i liczy ludności 51,919,000 dusz. Cesarz i większa część mieszkańców wyznają katolicką, lecz wielu trzyma się religii greckiej i protestanckiej. Rząd monarchiczny.

KLIMAT, PŁODY. — Państwo Austyackie jest stroną najpiękniejszą Europy, jedną z najbardziej obfitujących w zboża wszelkiego rodzaju, w wina sławne, między którymi celniejsze jest Tokajskie w Węgrzech, i w kopalnie wielkiej wartości. Wysokie góry pokrywają część południową. Powietrze jest zdrowe i łagodne.

65. **PROWINCYE NALEŻĄCE DO ZWIĄZKU NIEMIECKIEGO** zajmują część zachodnią państwa, jako to: Właściwą Austryę, Salzburg, Styryą, Tryest, Czechy i Morawię, i zawierają w sobie powierzchni 5,502 mile kw. i ludności 10,800,000 dusz.

EUROPA POŁUDNIOWA.

66. PORTUGALIA.

GRANICE. — Portugalia graniczy:

Na północ	}	z Hiszpanią.
i wschód		
Na zachód	}	z oceanem Atlantyckim.
i południe		

STOLICA. — **LIZBONA**, port przy ujściu rzeki Tagu.

MIASTO ZNACZNIEJSZE. — Ku północy **PORTO** albo **OPORTO**, port wielce handlowny przy ujściu Douro, drugie miasto królestwa, głośnie z wina.

67. **ROZLEGŁOŚĆ, LUDNOŚĆ, RZĄD, RELIGIA.** — Portugalia ma powierzchni 1,723 mil kw. i ludności około 3,145,000 dusz. Religia panująca katolicka. Rząd monarchiczny.

KLIMAT, PŁODY. — Klimat w Portugalii przyjemny i zdrowy, przyjazny uprawie wina, drzew pomarańczowych i cytrynowych. Ziemia przetrzęta górami, wzgórzami i pięknymi dolinami, w powszechności jest żyzną, lecz nie nadaje się do uprawy.

POSIADŁOŚCI ODLEGŁE. — Brezylia (232), dawna osada Portugalii, jest teraz państwem niepodległym; lecz Portugalia ma jeszcze w Azji (116), a mianowicie w Afryce (155, 158, 165, 167, 171), liczne posiadłości.

68. HISZPANIA.

GRANICE. — Hiszpania graniczy:

Na północ z górami Pirenejskimi i oceanem Atlantyckim;

Na zachód z oceanem Atlantyckim i Portugalią;

Na południe z cieśniną Gibraltarską i morzem Szródziemnem.

Na wschód z morzem Szródziemnem.

STOLICA. — MADRYT.

MIASTA ZNACZNIEJSZE. — Na wschód BARCELONA, port na morzu Szródziemnem, drugie miasto w Hiszpanii; WALENCYA, blisko morza Szródziemnego, dawna stolica królestwa.

Na południe GRENADA, SEWILLA, które także były stolicami Królestwa. KADYX, port wielce handlowny nad oceanem Atlantyckim. Miasto leży na wyspce mocno warownej.

WYSPY. — Hiszpania posiada w Europie wyspy:

<i>Majorkę</i>	} położone naprzeciw jej pobra-	
<i>Minorkę</i>		ża wschodniego na morzu
<i>Iwissę</i>		Szródziemnem.

69. GIBRALTAR, leżący na południe Hiszpanii, na cieśninie toż samo mającej nazwisko, jest niezdożyta twierdza na skale 1,400 stop wysokiej. Należy ona do Anglików.

70. ROZLEGŁOŚĆ, LUDNOŚĆ, RELIGIA, RZĄD. — Hiszpania ma powierzchnię 8,447 mil kwadr. i 12,500,000 dusz ludności; mieszkańcy wszyscy katolickiego wyznania, jedynie panującego w tem królestwie. Rząd monarchiczny.

KLIMAT, PŁODY. — Hiszpania we wszystkich kierunkach przecięta wysokimi pasmami gór; tej okoliczności winna jest temperaturę nie tak gorącą, jakiejby ze swego położenia mogła doznawać; mimo to wszakże pobraża południowe są wystawione na wielkie upały, a nawet narażone na szkodliwe skutki skwarliwego wiatru Afrykańskiego, zwanego *Solano*. Ziemia niezbyt starownie uprawiana, urodzajnością swą nadstarcza lenistwo mieszkańców, i też same wydaje płody, jak w Portugalii. Bogate kopalnie złota i srebra, z których Kartagińczykowie i Rzymianie dobywali wielkie skarby, przestały być rozrabiane; lecz żelazo, ołów, miedź i kosztowne marmury, znajdują się jeszcze w wielkiej obfitości. Cienka wełna baranów zwanych *merynosami*, jedwab i wina, są także ważnymi przedmiotami handlu.

POSIAŁOŚCI POSTRONNE. — Naród hiszpański, który odkrył i zwojował świat nowy, posiada dopiero tylko małą część krain podległych niegdyś jego panowaniu (205, 206, 213); do tego przydać należy niektóre posiadłości w Afryce (150, 171), i w Oceanii (242, 258).

71. WŁOCHY.

GRANICE. — Włochy graniczą:

Na północ z Niemcami i Szwajcaryą;

Na zachód z Francją i morzem Śródziemnem;

Na południe z morzem Śródziemnem;

Na wschód z morzem Iońskiem, Adryatyckiem i Austryą.

PODZIAŁ. — Włochy z wyspami od nich zawisłemi stanowią 12 państw, z których 5 jest wielkich, a 7 małych.

Znaczniejsze państwa są:

72. I. Królestwo SARDYŃSKIE.

POŁOŻENIE. — Leży ono w stronie północno-zachodniej Włoch na wschód Francyi, od której je oddzielają Rodan i Alpy. Do niego także należy wyspa *Sardynia* położona na morzu Szródziemnem.

STOLICA. — TURYN nad rzeką Po we śródku królestwa.

CELNIEJSZE MIASTA. — GENUA nad odnogą od niej biorącą swe nazwisko. CAGLIARI w południowej części wyspy Sardynii, której jest miastem stołecznem.

73. II. Królestwo LOMBARDZKO-WENECKIE.

POŁOŻENIE. — Leży ono w stronie południowo-wschodniej od państwa Austryackiego, do którego się liczy posiadłości (63, 64).

STOLICA. — MEDYOLAN na zachód, największe miasto we Włoszech północnych na niezmierzonej równinie *Lombardyi*, wslawionej nadzwyczajną żyznością.

ZNACZNIEJSZE MIASTO. — Na wschód WENE CYA wzniesiona wpośród morza Adryatyckiego na 60 małych wyspach, utworzonych przez kanały, zastępujące tam miejsce ulie, po których we wszystkich kierunkach unoszą się łódki zwane *gondolami*.

74. III. *Wielkie Księstwo* TOSKAŃSKIE.

POŁOŻENIE. — Leży ono na zachód w śródziemnym morzu Włoszech.

STOLICA. — FLORENCYA nad niewielką rzeką *Arno*, jedno z najpiękniejszych miast Włoskich; miejsce urodzenia Ameryka Wespucyusza.

MIASTA ZNACZNIEJSZE. — LIWURNA, port wielce handlowy na morzu Śródziemnym; *Pisa* nad *Arno*, *Siena*, *Pistoja*, *Arezzo*.

WYSPA. — *Elba* leżąca na pobrzeżu Toskanii, należy do tegoż księstwa.

75. IV. PAŃSTWO KOŚCIELNE.

POŁOŻENIE. — Leży ono na wschód i południe księstwa Toskańskiego.

STOLICA. — RZYM w stronie południowo-zachodniej nad Tybrem, miejsce przebywania Papieża. Ta starożytna stolica świata cywilizowanego jest jeszcze i teraz miastem najbogatszym w piękne pomniki starożytności i nowszych wieków.

MIASTA ZNACZNIEJSZE.— Na północ BOLO-
NIA ze sławnym uniwersytem; RAWENNA o
milę od morza Adryatyckiego, które ją nie-
gdyś oblewało; *Ferrara, Spoleto, Fermo,*
Faenza.

76. V. *Królestwo OBÓJGA SYCYLIJ.*

POŁOZENIE.— Ono zajmuje całą część po-
łudniową Włoch, nadto wiele wysp, z któ-
rych główną jest *Sycylia.*

MIASTO STOLECZNE.— NEAPOL zabudowa-
ny w amfiteatr u odnogi morza Śródziem-
nego, miasto największe we Włoszech.

MIASTA ZNACZNIEJSZE.— W stronie połu-
dniowo-wschodniej TARENT nad zatoką tegoż
nazwiska. OTRANTO nad kanałem otwierają-
cym wchód do morza Adryatyckiego; *Foggia,*
Bari, Lecce, Catanzaro.

W Sycylii.— PALERMO na północ, stolica
Sycylii.— MESSYNA, port na kanale Messyńskim.

77. Małe państwa Włoch w liczbie sied-
miu są:

Księstwo MONACO w obrębie królestwa Sar-
dyńskiego w stronie południowo-zachodniej.

<i>Księstwo PARMY</i>	} położone ku połu- dnio-wschodowi od królestwa Sardyń- skiego.
<i>Księstwo MODENY</i>	
<i>Księstwo MASSA</i>	
<i>Księstwo ŁUKIESKIE</i>	

6*

Rzeczpospolita ŚWIĘTO-MARYŃSKA w obrębie Państwa Kościelnego, na północ.

MALTA i od niej zawisłe wyspy na morzu Szródziemném, należą do Anglii; stolica *Lavallete*.

Wszystkie inne państwa mają miasta stołeczne jednego z niemi nazwiska.

78. WYSPY — Wzdłuż pobrzeża zachodniego królestwa Obojga Sycylii albo Neapolitańskiego jest wiele rozrzuconych małych wysp należących do tego królestwa, z których najznaczniejsze są wyspy wulkaniczne *Liparyjskie*, połączone w gromadę na północ Sycylii. Największa z pomiędzy nich *Lipari* nadała nazwanie całej gromadzie.

79. ROZLEGŁOŚĆ I LUDNOŚĆ WŁOCH. — Włochy z wyspami do nich należącemi mają powierzchni 5,800 mil kw., a ludności 20 milionów mieszkańców, które są rozdzielone następującym sposobem:

	Mile kw.	Ludność.
Król. Obojga Sycylii	1,987.	7,420,000.
Król. Lombardzko-Weneckie	850.	4,280,000.
Król. Sardyńskie	1,374.	4,160,000.
Państwo Kościelne	811.	2,355,000.
W. Księztwo Toskańskie	395.	1,275,000.
Księztwo Parmy	103.	437,400
— — Modeny	98.	376,000.
Inne państwa	180.	1,000,000.

RELIGIA, RZĄD. — Wszyscy prawie Włosi mieszkańcy są wyznania katolickiego. Wszystkie rządy są mo-

narchiczne, wyjąwszy Rzeczpospolitą Święto-Maryńską: W Państwie Kościelnem panuje Papież obierany przez Kardynałów.

KLIMAT, PŁODY.—Włochy mają klimat najprzyjemniejszy i najłagodniejszy w Europie. Ziemia mile urozmaicona pasmem gór Apenińskich, przechodzących przez całe Włochy. Północna część, otoczona wysokimi górami, dającami początek wielkiej liczbie jezior i rzek, jest nie tak ciepła; lecz to jest część najobficiej rodząca zboże, wszelkiego rodzaju wina, i pełna bujnych pastwisk. Dalej ku południowi rosną drzewa oliwne, cytrynowe, pistacje, granaty, bawełna i trzcina. Między Rzymem a Neapolem są niezdrowe okolice, znane pod nazwiskiem *biłot Pontyńskich*. Nakoniec część południowa, pokryta górami i lasy, niezbyt uprawna, chociaż żyzna, podległa silnym trzęsieniom ziemi.

80. T U R C Y A.

GRANICE.—Turcyja Europejska graniczy:

Na północ z Rosyją i Austryją;

Na zachód z Austryją i morzem Adryatyckim;

Na południe z Grecyją, Archipelagiem i morzem Marmara;

Na wschód z kanałem Konstantynopolskim i morzem Czarném.

STOLICA.—KONSTANTYNOPOL nad cieśniną tegoż imienia.

MIASTA ZNACZNIEJSZE.—Ku północy BELGRAD nad Dunajem, miasto warowne.—BU-

KAREST największe miasto w prowincyach leżących ku północy od Dunaju.

Ku śródkowi: ADRYANOPOL, starożytna stolica Turcyi.—SALONIKA, port wielce handlowny nad zatoką tegoż nazwiska.

WYSPY.—Turcyja na Archipelagu posiada wielką liczbę wysp, które należą do Azyi. Najznaczniejsza jest *Kandyja* na południe Archipelagu.

81. G R E C Y A.

GRANICE. — Grecyja graniczy:

Na północ z Turcyją;

Na zachód z morzem Jońskim.

Na południe z morzem Śródziemnym;

Na wschód z Archipelagiem.

Części Grecyę składające są: dawny paszalyk Morei, większa część Sandżaku, Liwadyi, wyspy Negropont, Cykladzkie i część Sporadów.

MIASTA CELNIEJSZE.—Na zachód PATRAS blisko odnogi tegoż samego nazwiska.—Na wschód ATENY blisko zatoki Archipelagu.—NAUPLIA nad odnogą tegoż nazwiska.—Ku południowi TRIPOLITZA we śródku Morei.—Ku południo-zachodowi NAWARYN port na morzu Jońskim, wślawiony zwycięstwem

morskiem, jakie Rosyianie, Francuzi i Anglicy odnieśli w 1827 r. nad flotą Turecką i Egipską.

WYSPY.—Wyspy zależące od Grecyi leżą u pobrzeża wschodniego tej krainy. Z pomiędzy nich można wymienić: *Negropont* oddzielony od Grecyi wąską cieśniną, przez którą most jest rzucony; *Syra*, *Andro*, *Naxia*, *Spezia*, *Egina*, *Tinos*.

Colouri, starożytna *Salamina*, w zatoce Ateńskiej.

Hydra blisko pobrzeża Morei, najważniejsza przez swój handel wyspa, której marynarka największą zadała szkodę Turkom podczas wojny toczonej przez Greków za niepodległość.

82. ROZLEGŁOŚĆ, LUDNOŚĆ I RELIGIA TURCYI I GRECYI. Dwa te kraje, których granice nie są jeszcze ostatecznie utwierdzone, zajmując razem i wyspy, mają powierzchnią około 10,000 mil kwadr., zawierają w sobie 9,700,000 mieszkańców, z których liczy się tylko 3 miliony we śródku, plemienia muzułmańskiego i wiary mahometańskiej, 6 milionów zaś należą do kościoła Greckiego, prócz tego znajduje się więcej niż 300,000 Katolików i tyleż prawie Żydów.

RZĄDY.—Turcyja zostaje pod panowaniem Sułtana; Grecya zaś stanowi królestwo, którem izałdzi teraz syn króla Bawarskiego.

KLIMAT, PŁODY.—Turcyę, a mianowicie Grecyę, bardziej jeszcze niż Hiszpanię (70), we wszystkich kierunkach przerzynają wislu gór pasma, wywierające

na temperaturę też same co w Hiszpanii skutki. Ziemia z przyrodzenia płodna, zdolna jest do wydawania w obfitości wszystkich płodów Włochom właściwych (79).

83. WYSPY IOŃSKIE.

POŁOŻENIE. — Wyspy Iońskie leżą u północno-zachodnich i południowych Grecyi, i składają Rzeczpospolitą pod protekcyą Anglii.

NAZWISKA. — Siedm głównych wysp się liczy, z północy na południe:

KORFU, ze stolicą tegoż samego nazwiska, która jest miejscem przebywania rządu.

PAXO, wyspa najmniejsza z siedmiu.

SANTA MAURA, niegdyś łącząca się z lądem.

THIAKI, starożytna Itaka, ojczyzna Ulisesa.

CEFALONIA, największa z wysp Iońskich.

ZANTE, zwana *kwiatem Lewantu* z przyczyny żyzności.

CERIGO, starożytna Cytera, na południe Morei.

84. LUDNOŚĆ, RELIGIA, KLIMAT I PŁODY. — Wyspy Iońskie mają powierzchni mil kw. 48 i ludności 200,000 mieszkańców, wyznających religię grecką. Ciągła tam

prawie panuje wiosna. Ziemia w powszechności skalista i wyschła, rodzi oliwę, cytryny, pomarańcze, figi i wino.

A Z Y A.

85. OGÓLNE UWAGI. — Azya zajmuje całą część wschodnią starożytnego lądu. Największa ze wszystkich jest to część świata, zamykająca w sobie najwięcej mieszkańców i dostarczająca dla handlu najkosztowniejsze płody. Ona była kolebką rodu ludzkiego.

GRANICE. — Granicami Azyi są:

Na północ ocean podbiegunowy Północny;

Na zachód rzeka Kuna, pasmo gór Uralskich, rzeka Ural, morze Kaspjskie, łańcuch gór Kaukaskich, morze Czarne, cieśnina Konstantynopolska, morze Marmara, cieśnina Dardanejska, Archipelag, morze Śródziemne, międzymorze Suez i odnoga Arabska;

Na południe morze Indyjskie;

Na wschód Wielki ocean i morze przezeń utworzone.

86. PODZIAŁ AZYI. — Azya dzieli się na 11 części głównych, jakie są:

1 na północy: Syberya i ku zachodowi dalsze części Rosyi Azyatyckiej;

2 na zachód { Turcyja Azyatycka;
Arabia;

4 we śródku . . .	}	Tartarya Niepodległa;
		Persya;
		Kabul;
		Baludżystan;
2 ku południowi	}	Indostan;
		Indo-Chiny;
2 na wschód . . .	}	Chiny;
		Japonia.

87. ROZLEGŁOŚĆ, KLIMAT I PŁODY AZYI.—Azya, licząc razem wyspy od niej zależące, zajmuje powierzchni do 800,000 mil kw., lecz zawiera w sobie rozległe pustynie, z których najznacniejsza jest zwana *Kobi* albo *Szamo*, zajmująca we śródku niezmierną i wzniosłą równinę, gdzie zima jest długa i ostra, i ledwo w niektórych miejscach dają się widzieć ślady vegetacyi. Kraje ku północy, zawarte między tym wzgórzem i oceanem podbiegunowym Północnym, wystawione są podczas zimy na surowe mrozy, a w lecie na gęste mgły nadzwyczaj szkodliwe dla vegetacyi, zawsze tu w nędznym zostającej stanie; kraje położone na zachód i wschód, mają klimat łagodny i zdrowy, sprzyjający uprawie zboża wszelkiego rodzaju, oliwy, bawełny i delikatnych owoców; nakoniec kraje rozciągające się ku południowi i południo-zachodowi, dwie tylko mają pory roku: ciągłe deszcze, albo niekiedy straszliwa susza od Kwietnia do Listopada, i niebo miłe i pogodne przez resztę roku. W tej to właśnie części Azyi królestwo roślin rozciąga cały swój zadziwiający przepych; tutaj rosną: kawa, daktyle i wonności w Arabii; drzewo kokosowe, indygo i trzcina cukrowa w obu Indyach; cy-

namon na wyspie Cejlan, herbata w Chinach, i wiele innych drzew, krzewów i roślin kosztownych.

LUDNOŚĆ i RELIGIE.— Azja, podług wszelkiego podobieństwa do prawdy, była kolebką rodu ludzkiego i miejscem, gdzie się ukazały pierwotne mocarstwa. Sztuki, nauki, wszystkie prawie religie, w niej wzięły początek. Ludność jej niedokładnie jest wiadoma; przypuszczają jej od 400 do 500 lub 580 milionów, z których trzy czwarte należą do pokolenia żółtego, czwarta część do plemienia białego; są w niej także czarni na wyspach południowych. Cztery główne religie panują w tej części świata, a w szczególności:

Buddyjska w południowo-wschodniej części liczy wyznawców	: 190,000,000.
Bramanska ku południowi	112,000,000.
Mahometańska ku południo-zachodowi	70,000,000.
Chrześcijańska	18,000,000.
Rozmaite sekty	10,000,000.
Zydów	650,000.

88. **MORZA OBLEWAJĄCE AZYĘ.**— Oprócz morza Kaspjskiego, morza Czarnego, morza Marmara, Archipelagu i morza Śródziemnego, któreśmy wymienili, jako stanowiące część granic zachodnich Azji (85), Wielki ocean, oblewający jej pobrażę wschodnie, tworzy na tem pobrażu 6 mórz następujących, jakie są z północy ku południowi:

Morze *Beryngskie* między ostatecznym punktem wschodnim Syberyi i półwyspem

Kamczatką (93) na zachód, a Ameryką północną na wschód.

Morze *Ochotskie* między Syberyą na zachód i Kamczatką na wschód. Południowa część tego morza przybiera niekiedy nazwisko morza Kurylskiego.

Morze *Japońskie* między Mandżuryą, prowincyą państwa Chińskiego na zachód, a wyspami składającemi państwo Japońskie na wschód.

Morze <i>Zółte</i>	} na wschód Chin.
Morze <i>Wschodnie</i> .	

Morze *Chińskie* ku południo-wschodowi Chin i Indo-Chin.

Nadto ocean Wielki, przenikając w głąb między Afryką, Azyą i Oceanią, tworzy rozległe morze albo raczej ocean Indyjski.

89. ODNOGI. — Morza Azyi tworzą 9 celniejszych odnóg, jakie są:

Jedna utworzona przez ocean podbiegunowy:

Zatoka *Obska* przy ujściu rzeki tegoż samego nazwiska, na pobrzeżu północnem Syberyi.

Pięć utworzonych przez morze Indyjskie:

Odnoga *Oman* między Arabią, Persyą i Indostanem;

Odnoga *Aden*, utworzona przez odnogę Oman, między Arabią i Afryką;

Odnoga *Arabska*, zwana także *morzem Czerwonem*, utworzona przez odnogę Aden, i która oddziela na wschód Arabię od Afryki;

Odnoga *Perska*, utworzona przez odnogę Oman, między Arabią i Persyą;

Odnoga *Bengalska* między Indostanem i Indo-Chinami.

Trzy na oceanie Wielkim:

Odnoga <i>Syamska</i>	} utworzone przez morze Chińskie, ku południowozachodowi Indo-Chin;
Odnoga <i>Tonkińska</i>	

Zatoka *Anadyrska*, utworzona przez morze Beryugskie, na wschód Syberyi.

90. CIEŚNINY. — Oprócz *Konstantynopolskiej* i *Dardanelskiej*, o których mówiliśmy (25), są jeszcze w Azji cztery główne cieśniny, jako to:

Cieśnina *Bab-el-Mandeb*, łącząca odnogę Aden z odnogą Arabską, między Arabią i Afryką.

Cieśnina *Ormus*, łącząca odnogę Oman z odnogą Perską, między Arabią i Persyą.

Cieśnina *Malakka*, łącząca morze Indyjskie z oceanem Wielkim, między półwyspem Malakka w Indo-Chinach i wyspą Sumatrą na oceanie.

Cieśnina *la Perouse*, łącząca morze Japońskie z częścią Ochotskiego, zwanego Seghalińskim, między wyspą Seghalien a wyspą Jesso, jedną z wysp składających państwo Japońskie.

Cieśnina *Berynga*, łącząca morze Beryngskie z oceanem podbiegunowym Północnym, między Azyą i Ameryką Północną.

91. RZEKI. — Dwanaście celniejszych rzek Azyi rozdzielają się następnym sposobem, podług mórz oblewających pobraża, jako to: *Trzy* wpadają do oceanu Lodowatego:

<i>Lena</i>	}	oblewające Syberyę;
<i>Jenissej</i>		
<i>Ob</i>		

Pięć do morza Indyjskiego, to jest, *jedna* przez odnogę Perską:

Szat el Arab, utworzona z połączenia *Eufratu* i *Tygru*, oblewających Turcyę Azyatycką;

Jedna przez odnogę Oman:

Sind albo *Indus*, oblewający Kabul i część północno-zachodnią Indostanu;

Trzy przez odnogę Bengalską:

<i>Ganges</i>	} oblewające część półno- cno-wschodnią Indosta- nu;
<i>Bramaputra</i>	

Dangbo albo *Iraouaddy*, oblewająca Tybet i Indo-Chiny;

Jedna do morza Chińskiego:

Mej-Kung albo *Kamboż*, nadpływająca z Tybetu i przechodząca Indo-Chiny z północo-zachodu na południow-schód;

Trzy do oceanu Wielkiego, z których jedna przez morze Niebieskie:

Rzeka Niebieska albo *Yang-tse-Kiang*, oblewająca Chiny;

Jedna przez morze Żółte:

Rzeka Żółta albo *Hoang Ho*, oblewająca także Chiny;

Jedna przez morze Uchotskie:

Amur albo *Seghalin*, oblewająca Mongolię i Mandżuryę, prowincye północne Państwa Chińskiego, i wpadająca do cieśniny oddzielającej wyspę Seghalin od lądu.

92. JEZIORA. — Liczne są jeziora w Azji; wymienimy tylko z nich dwa najznaczniejsze: Jezioro *Aral*, niekiedy zwane także mo-

rzem *Arałskiem* dla swej obszerności, w Tartaryi.

Bajkał na południe Syberyi.

Małe jezioro *Asphaltita*, *Bahr-el-Louth*, albo, jak się jeszcze dzisiaj nazywa, *morze Martwe*, do którego wpada rzeka *Jordan*, na południo-wschód Turcyi Azyatyckiej; zasługuje na wzmiankę nie tak dla swej niewielkiej rozciągłości, jak z przyczyny starożytnego imienia.

93. PÓŁWYSPY. — W Azyi liczy się siedm półwyspów, z których cztery wielkie, a trzy mniejsze.

Cztery wielkie są:

Anatolia między morzem Czarném na północ, kanałem Konstantynopolskim, morzem Marmara, cieśniną Dardanełską i Archipelagiem na zachód, i morzem Śródziemném na południe.

Arabia między morzem Czerwoném i cieśniną Bab-el-Mandeb na zachód, odnogą Oman, cieśniną Ormus i zatoką Perską na wschód.

Indostan między odnogą Oman na południo-zachód i odnogą Bengalską na południo-wschód.

Indo-Chiny między odnogą Bengalską na

południo-zachód i morzem Chińskim na południo-wschód.

Trzy pomniejsze są:

Półwysep *Malakka* między cieśniną Malacką ku południo-zachodowi, morzem Chińskim i odnogą Syamską na wschód.

Korea między morzem Żółtym na południo-zachód i Japońskim na północo-wschód.

Kamczatka między morzem Ochotskim na południo-zachód i Beryngskim na północo-wschód.

94. PRZYŁĄDKI. — Główne przyłądki Azji w liczbie sześciu są:

Przyłądek *Wschodni* na północo-wschód Syberyi;

Północno-Wschodni na północ Syberyi;

Fartash)

Rasalgat } na południe i wschód Arabii;

Macadon }

Przyłądek *Komorin* na południe Indostanu.

95. GÓRY. — Oprócz gór *Uralskich* i *Kaukazkich*, o których mówiliśmy (31), są jeszcze w Azji głównych gór pasma następujące:

Taurus w Turcyi Azyatyckiej.

7**

Góry *Atlajskie*, znane pod rozmaitemi nazwiskami gór: *Sajajskich*, *pasm Jabtonnoj*, *Stanowoj*, z pomniejszych, jakie są: *Koływańskie*, *Bajkalskie*, *Nerczyńskie*, *Alghidin*;

<i>Bokhda Oola</i>	} we środku między Tartaryą i państwem Chińskiem.
<i>Belour</i>	
<i>Mus-Tag</i>	

na północy i między Syberyą i państwem Chińskiem.

Góry *Himalajskie* ku południo-zachodowi państwa Chińskiego, mają wpośród siebie góry najwyższe w świecie, z których jest najznaczniejszą *Dawala-Giri*, wysoka na 26,452 stopy.

Góry *Ghatskie* wzdłuż brzegu zachodniego Indostanu.

96. SYBERYA. •

GRANICE. — Syberya graniczy.

Na północ z oceanem Lodowatym północnym;

Na zachód z górami Uralskimi;

Na południe z Tartaryą i państwem Chińskiem;

Na wschód z morzem Ochotskiem, Beryngskiem i cieśniną Berynga.

MIASTA ZNACZNIEJSZE. — Na zachód TOBOLSK, miasto składowe handlu między Europą i Azyą.

We śródku IRKUTSK, blisko jeziora Bajkał, miasto warowne i handlowne.

Na wschód OCHOTSK, port z miejscem sposobnem do budowy i naprawy okrętów, nad morzem tegoż nazwiska.

WYSPY. — Do Syberyi należą:

Wyspy *Lachowskie*, na oceanie Lodowatym, i Kurylskie północne.

97. ROZMAJTE WIADOMOŚCI. — Syberya zajmuje przestrzeń do 200,000 mil kwadr. rozległości, to jest, prawie trzecią część Azyi, lecz nie ma więcej nad 2,000,000 mieszkańców ludności, składającej się w części z Rosyan wiary Greko-Rossyjskiej, w części zaś narodów dzikich, w bałwochalstwie zostających. Klimat jest zimny, lato zbyt krótkie. Cała północna część pokryta bezlesnemi bagniskami, zawsze prawie skrzepłemi, i niezmierzonemi pustyniami; część południowa bardzo jest żyzna. Góry od zachodu i południo-wschodu zawierają bogate w sobie kopalnie srebra, żelaza, miedzi i innych kruszców. Drogie futra są celniejszym przedmiotem handlu tego kraju.

Co się tycze innych części Rossyi Azyatyckiej, trudno jest dokładnie wskazać ich granice, ponieważ podziały administracyjne

granic takowych nie przypuszczają. I tak, je-
 dui geografowie mieszczą w Rosseyi Azya-
 tyckiej, prócz Syberyi i krajów Kaukazkich,
 gubernie: Astrachańską, Saratowską, Orem-
 burską, Kazańską, Wiatską, Permską, Syn-
 birską, Penzeńską, naznaczając powierzchnię
 całej Rosseyi Azyatyckiej 270,000 mil kwadr.
 i ludności w niej 12,000,000; drudzy przeciwnie,
 licząc nawet gub. Permską i Oremburską,
 przez które przechodzą góry Uralskie, do
 Rosseyi Europejskiej, do Azyatyckiej odno-
 szą tylko Syberyę i kraje Kaukazkie. W tém
 ostatniem przypuszczeniu, prócz Syberyi,
 rozdzielonej we względzie administracyjnym
 na gub. Tobolską, Tomską, Jenissejską i Ir-
 kucką, z należącemi do niej prowincjami, do
 Rosseyi w Azyi należą jeszcze następne kraje:

Kraje Kaukazkie między morzem Czar-
 nym i Kaspijskiem, gdzie są prowincye: *Szyr-
 wan, Armenia, Imerecy, Gruzya, Daghe-
 stan*, prowincya *Kaukazka*, kraj *Czerkasów*,
Abchazy. Miasta w nich celniejsze są: *Tyflis*,
 miejsce naczelne Gruzji i innych prowincyj
 Kaukazkich; *Derbent*, ważna twierdza w Dag-
 hestanie; *Baku*, w Szyrwanie, jeden ze znacz-
 niejszych portów na morzu Kaspijskiem.

98. TURCYA AZYATYCKA.

GRANICE. — Turcyja Azyatycka graniczy
 Na północ z Rosyją i morzem Czarnem;
 Na zachód z kanałem Carogrodzkim, mor-
 rzem Marmara, cieśniną Dardanelską, Archi-
 pelagiem i morzem Śródziemnem;
 Na południe z Arabią;
 Na wschód z Persyją i Rosyją Azyatycką.

MIASTA ZNACZNIEJSZE. — Na zachód SMIR-
 NA na Archipelagu, port najhandlowniejszy
 w Turcyi.

Na południe ALEP albo HALEB, miasto,
 które wiele ucierpiało od silnego trzęsienia zie-
 mi w 1822 roku.

DAMASZEK, miasto najznaczniejsze pod
 względem przemysłu w Turcyi Azyatyckiej. —
 JERUZALEM niedaleko morza Martwego, da-
 wna stolica Palestyny, gdzie się dopełniły
 najważniejsze tajemnice naszej wiary.

Na wschód: BAGDAD nad Tygrem, jedno
 z miast najhandlowniejszych w Azji.

99. WYSPY. — Do Turcyi Azyatyckiej
 należą:

1) Na morzu Marmara i w Archipelagu
 wielka wysp liczba, z których znaczniejsze są:
Metelin, Scio i Samo.

2) Na morzu Śródziemnym wyspy: *Rodos* na zachód i *Cypr* na wschód.

100. ROZMAITE UWAGI. — Turcja Azyatycka ma rozległości 22,000 mil kw., a ludności około 12 milionów mieszkańców, z których część wyznaje religię chrześcijańską, a największa liczba składa się z mahometanów. Część ta Azyi, jedna z najpiękniejszych świata, była siedliskiem potężnych mocarstw: Troja, Niniwa, Babilon, Sydon, Tyr, Jerozalem, Antyochia, Bagdad, i wiele innych miast wspaniałych, pamiętnymi się stały potęgą, bogactwami i ludnością. I dzisiaj jeszcze ziemia niezrównanej żyzności, łagodności i różnorodności klimatu, sprzyjająca uprawie najdroższych i najrozmaitszych roślin, najdogodniejsze położenie między Europą, Azją i Afryką, uczynić mogą z tych pięknych stron pierwsze państwo w świecie.

101. ARABIA.

GRANICE. — Arabia graniczy:

Na północ z Turcją Azyatycką;

Na zachód z morzem Czerwonem;

Na południe z odnogami Aden i Oman;

Na wschód z odnogą Oman, cieśniną Ormus i odnogą Perską.

MIASTA ZNACZNIEJSZE. — Na zachód MEKKA, ojczyzna Mahometa, którego grob jest w *Medynie*, w tejże samej prowincyi zwanej *Hedżaz*, składającej część państwa Tureckiego.

Na południe: SANA, stolica prowincyi

Yemen, gdzie się znajdują: *Moka* wsławiona najprzedniejszą kawą, i *Aden*, nadające swe nazwisko odnodze, nad którą jest położone.

Na wschód: *MAŚCAT*, stolica prowincyi *Oman*, miasto najhandlowniejsze w Arabii, dające nazwisko przyległej zatoce.

102. WIADOMOŚCI ROZMAITE. — Arabia ma rozległości około 40,000 mil kw., lecz część jej środkową zajmują wzniesione, jałowe i puste równiny, wydające się jak niezmierzone morza piaszczyste, jakie Arabowie przebywają na wielbłądach, z tej przyczyny nazwanych *okrętami pustyni*, których sama tylko łatwość, z jaką znoszą wszelkie niewygody, a nadewszystko pragnienie, czyni sposobnemi do odbywania podróży w tych stronach, gdzie częstokroć przez wiele dni natrafić nie można na kroplę wody. Sławne są także konie arabskie, pochodzące, podług podań ich właścicieli, od koni króla Salomona.

Na pobrzeżach grunt jest żyzniejszy; mianowicie ziemia w *Yemen* tak jest urodzajna, iż tej części Arabii nadano nazwanie Arabii Szczęśliwej.

Liczbę mieszkańców Arabistanu kładą od 10 do 12 milionów. Część ich ma swe siedziby w miastach i wsiach wzdłuż pobrzeży, inne zaś ze swemi trzody koczują w pustyni, szukając tu i ówdzie miejsc wystarczających ku ich wyżywieniu. Ostatni, zwani *Beduinami*, prowadzą życie dawnych patryarchów, od których pochodzą. Arabowie wszyscy prawie są religii Mahometańskiej, to jest, religii wprowadzonej przez Mahometa, który, ogłosiwszy się prorokiem w połowie wieku VII po Chrystusie, opowiadał swą wiarę. W połowie XVIII wieku w tymże

kraju wzrosła silna sekta tak nazwana *Wahabitów*, od nazwiska *Wahab*, ojca jej zakonodawcy, która jest wiarą Mahometańską reformowaną. Wiele także Żydów znajduje się w Arabii.

103. TARTARYA.

GRANICE. — Tartaryą graniczy:

Na północ z Rosyą Azyatycką;

Na zachód z morzem Kaspijskiem i krajem Kirgizów Małej Hordy, hołdujących Rosyi;

Na południe z Persyą i Kabulem;

Na wschód z państwem Chińskiem.

MIASTA ZNACZNIEJSZE. — Na południe BUCHARA, miasto największe w Tartaryi. — SAMARKANDA, miasto handlowe, które w 1400 r. było stolicą wielkiego państwa Tamerlana. — Ku zachodowi *Chiwa*; na wschód *Khoknan*.

104. ROZMAITE UWAGI. — Tartaryą, inaczej *Turkestanem* zwana, w części zajęta równinami piaszczystymi, ma 30,000 mil kw. powierzchni i ludności około 4 mil. mieszkańców, po większej części Mahometanów, należących do wielu małych ludów niepodległych, zostających pod rządem panujących, zwanych *Chanami*. Ku północy mieszkają *Kirgizi*, podzieleni na 3 pokolenia, z których dwa mniej znaczne oddały się pod opiekę Rosyi. Na zachód znajduje się *Turkomania*, pierwotkowe siedlisko Turków. Strona południowa, zwana *Wielką Bucharyą*, jest najżyźniejsza, najludniejsza i najbogatsza w Turcyi. Panuje nad nią zwierzchni Chan,

który ma nazwanie *Rządzczy wiernych*. Góry południowo-wschodnie zawierają w sobie kopalnie złota, srebra i drogich kamieni.

105. P E R S Y A.

GRANICE. — Persya graniczy:

Na północ z Tartaryą, morzem Kaspijskim i Rosyą;

Na zachód z Turcyą Azyatycką;

Na południe z odnogą Perską i cieśniną Ormus;

Na wschód z Beludzystanem i Kabul.

STOLICA. — TEHERAN, rezydencya zimowa panującego.

MIASTA ZNACZNIEJSZE. — We śródku Ispahan, starożytna stolica, i dzisiaj jeszcze miasto największe w Persyi.

Na południe SZYRAZ, w dolinie wstawionej delikatnemi winami.

106. ROZMAITE UWAGI. — Persya czyli *Iran* ma powierzchnię 22,000 mil kw. i około 9 milionów mieszkańców, którzy wszyscy prawie są Mahometanie tak zwani *Szūci* albo sekty *Alego*, wprost przeciwnej sekcji *Omarra* albo *Sunitów*, do jakiej należą Turcy. Panujący zwany *Szachem* rządzi z władzą nieograniczoną. Kraj ten zajmuje wzgórze podniesione, którego część pokrywają pustynie piaszczyste solą przejęte, lecz gdzie się znajdują miejsca obficie rodzące delikatne owoce. W tych to stronach w obfitości rodzą się figi, morele, brzoskwinie, morwy, migdały, i t. d.

107. K A B U L.

GRANICE. — Kabul graniczy:
 Na północ z Tartaryą;
 Na zachód z Persyą;
 Na południe z Beludżystanem;
 Na wschód z Indostanem.

STOLICA. — KABUL, letnia rezydencya panującego.

MIASTA ZNACZNIEJSZE. — We śrózodku KANDAHAR, dawna stolica.

Na wschód: PEJSZAWER, miasto handlowne, rezydencya zimowa panującego.

108. ROZMAITE UWAGI. — Kabul, zwany także *Afghanistanem*, ma około 15,000 mil kw. rozległości i 10 milionów mieszkańców, między którymi religia mahometańska jest panującą, chociaż wielu jest wórzód nich Bramistów. Władza panującego, zwanego *Szach* albo *Padiszach*, ograniczona jest wpływem możniejszych mieszkańców.

Kabul, kraj górzysty, ma temperaturę rozmałą. Znajdują się w nim, szczególnież ku północo-wschodowi, żyzne i uprawne równiny, gdzie się dwa żniwa zbierają do roku, i gdzie się rodzą wszystkie gatunki zboża, bawełna, trzcina cukrowa i t. d.

109. BELUDŻYSTAN.

GRANICE. — Beludżystan graniczy:
 Na północ z Kabulistanem;
 Na zachód z Persyą;

Na południe z odnogą Oman;

Na wschód z Indostanem.

STOLICA.—**KELAT**, ku północy, miasto handlowe i przemysłowe.

MIASTA ZNACZNIJSZE.—**GUNDAWA** ku południowo-wschodowi od Kelat, według wieści, nie mniejsze od niego.

110. **ROZMAITE UWAGI.**—Beludżystan jest kraj mało znany, którego powierzchnia kładą około 9,000 mil kwadr. a ludności do 3 milionów mieszkańców, dzielących się na dwa główne ludy: *Beludzów* i *Brachonisów*, które, jak Persowie, są religii Mahometańskiej, sekty Sziiitów; podległe są wielu naczelnikom czyli Chanom, uznającym nad sobą władzę Chana Kelatskiego.

Kraj ten przecięty wysokich gór łańcuchami i pełen pustyni piaszczystych; ma jednak żyzne doliny, rodzące zboże, bawełnę, cukier, daktyle, migdały i t. d.

111. INDOSTAN.

GRANICE.—Indostan graniczy:

Na północ z państwem Chińskiem;

Na zachód z Kabulistanem, Beludżystanem i odnogą Oman;

Na południe z morzem Indyjskiem;

Na wschód z odnogą Bengalską i Indochinami.

PODZIAŁ.—Indostan może być rozdzielonym na cztery części, jakie są:

Kraje niepodległe;
 Posiadłości Angielskie;
 Kraje hołdownicze albo sprzymierzone
 z Anglikami;
 Posiadłości Francuzkie, Duńskie i Portu-
 galskie.

112. Kraje niepodległe.

MIASTA ZNACZNIEJSZE.—W stronie północno-zachodniej LAHOR, stołeczne *Seików* najpotężniejszego z ludów, niezależących od panowania Anglików; *Goualior*, *Oudjein*, dwa miasta znaczne w kraju Maratów, czyli w królestwie *Sunahia*; *Hajder - Abad* stołeczne w kraju *Syndi*.

113. Posiadłości Angielskie.

Rozdzielają się na trzy prezydencye:

STOLICA.—KALKUTA nad *Hougly*, jedna z odnóg Gangesu, naczelną prezydencyi *Bengalskiej*, siedzisko rządu powszechnego posiadłości Angielskich w Indostanie, miejsce składowe rozległego handlu. *Patna*, *Agra*, w tejże prezydencyi.

MIASTA ZNACZNIEJSZE.—Ku północy DELHY, miasto przepyszne *Wielkiego Mogoła*, niegdyś najpotężniejszego władzcy w Indo-

slanie, którego Anglicy wyzuli ze wszelkiej potęgi — BENARES nad Gangesem, miasto uczone Indostanu, jedno z najpiękniejszych i najhandlowniejszych.

Na pobrzeżu zachodniém, zwaném takżę Malabar skiém: SURATA, miasto warowne, rękodzielne i wielki prowadzące handel. — BOMBAY, na małej wyspie u pobrzeża, miasto warowne i port handlowny, naczelne jednej ze trzech prezydencyj. *Pouna*, niegdyś miejsce naczelne w kraju Maratów.

Na pobrzeżu wschodniém, zwaném Koromandelskiém: MADRAS, również naczelne prezydencyi, i miasto handlowniejsze na tém pobrzeżu.

114. Kraje hołdownicze lub sprzymierzone z Anglikami.

MIASTA ZNACZNIEJSZE — Ku północy LAKNAU, stołeczne posiadłości *Nababa Aoudh* albo *Oude* — KATMANDOU, stolica kraju *Ne-paulu* — DZODPOUR i ODEJPOUR, stolica dwóch krajów zamieszkanymi przez *Rajpoutów*, lud nieuobyczajony i wojenny.

— W prowincyi *Bedjapour*, WISAPUR; niegdyś stolica potężnego królestwa i jedno z największych miast Indostanu. — HAJDAR-

ARAD, stolica kraju *Nizam*, najznacniejsze we śródku Indostanu.

115. *Posiadłości Francuzkie.*

MIASTA ZNACZNIEJSZE.—Na północ: CHANDERNAGOR nad Hougly, na północ Kalkuty.

Na południe: PONDISZERY, port na morzu Koromandelskiém, miejsce naczelne osad Francuzkich w Indostanie.

116. *Posiadłości Portugalskie.*

MIASTA ZNACZNIEJSZE.—Na wybrzeżu zachodniém: DIU, twierdza na wyspie tegoż samego nazwiska.—GOA, na południe, na wysepce u pobraża, niegdyś miejsce naczelne posiadłości Portugalskich w Indostanie, które jest dopiero w *Pandjim* albo *Villa nova de Goa*.

117. *Posiadłości Duńskie.*

MIASTO GŁÓWNE.—Na pobrażu Koromandelskiém: TRANQUEBAR, port handlowy, miejsce naczelne posiadłości Duńskich w Indostanie.

118. *Wyspy przyległe.*

W bliskości pobraża Indostanu znajdują się dwie gromady wysp i jedna wielka wyspa.

Dwie gromady wysp są:

Lakwedywskie, na zachód półwyspa Malabarskiego. One są w liczbie 32, wszystkie bardzo małe i zależą od zwierzchnika podlegającego Anglikom.

Maldywskie w stronie południowo-wschodniej Lakwedywskich i jak tamte otoczone koralowemi rafami. One są, jak powiadają, w liczbie kilku tysięcy, lecz największa z nich nie ma i mili obwodu. Zostają pod władzą Sułtana niepodległego.

Wielka wyspa jest:

CEJLAN, położona w stronie południowo-wschodniej Indostanu. Stolica *Colombo*, port ku południo-zachodowi. *Kandy*, miasto leżące we środku wyspy, dawniej było stołeczne. Anglicy dzierżą tę wyspę od 1819 roku.

119. ROZLEGŁOŚĆ, LUDNOŚĆ, RELIGIA. — Indostan zajmuje przestrzeń mającą rozległości do 52,000 mil kw. i zawiera ludności około 154 milionów mieszkańców, z których jest 83 miliony w posiadłościach Angielskich, 40 milionów w krajach hołdowniczych lub przymierzonych z Anglikami, około 11 milionów niepodległych, 50 tysięcy w posiadłościach Francuzkich, 40 tysięcy w posiadłościach Portugalskich, i 20 tysięcy w osadach Duńskich. Religia panująca Bramańska, którą wyznają 110 milionów; Mahometanów liczy się 16 milionów; Chrześcian zaś około półtora miliona, po większej czę-

sci Europejczyków. Hindusowie albo Indyanie dzielą się podług religii na kasty albo klasy, nigdy się z sobą niełączące, z których ostatnia, zwana kastą *Paria*, wyłączona z miast i kościołów, pędzi życie w pogardzie i poniżeniu.

RZĄD. — Rozległe posiadłości Angielskie w Indostanie, wyjąwszy wyspę Cejlau, nie zależą bezpośrednio od rządu Angielskiego, lecz od towarzystwa czyli *Kompanii Wschodnio-Indyjskiej*, której one zostały ustąpione na czas określony. Władzcy sprzymierzeni Anglików i niepodlegli, rozmaite noszą nazwiska: *Nizamów*, *Nababów*, *Rajahów* i t. d.

120. KLIMAT, PŁODY. — Niezmierzona rozległość Indostanu i różnorodność wielka, jaką przedstawia widok tego kraju, są przyczyną wielkiej różnorodności klimatu i temperatury. Ku północy u spodu gór Himalaya, których najwyższe szczyty, pokryte wiecznymi śniegami, wzbijają się więcej niż na 26 tysięcy stop wysokości, znajdują się żyzne doliny. Płodne równiny, których żyzność podwyższają wylewy Sindu albo Indu, do równin Gangesu, oddziela rozległa pustynia piaszczysta. Dalej ku południowi wzniesione wzgórze i góry *Gates*, zatrzymując chmury nadchodzące ze wschodu i zachodu, sprawiają, iż na pobrzeżach Malabarskiem i Koromandelskiem panuje zupełnie odmienna temperatura. Wszystkie te góry dają początek wielkiej liczbie rzek, przerywających Indostan we wszystkich kierunkach i utrzymujących wilgoć, jaka, łącznie z gorącym klimatem, rozwija bogatą roślinność. Ryz, banany, cukier, rozmaite korzenie, jedwab, bawełna, są najcenniejsze płody tej obfitującej we wszystko krainy, gdzie się także znajdują kopalnie dyamentów i perły, które się najwięcej poławiają w cieśninie oddzielającej ją od wyspy Cejlau; lecz ona także żywi wielką liczbę zwierząt szkodli-

wych, jak nosorożca, tygrysa, lwa, węża dusiciela i wiele innych płazów niebezpiecznych. Stoją one w niej dziwnej piękności, mianowicie na wyspie Cejlan.

121. INDO-CHINY.

GRANICE. — Indo-Chiny graniczą:

Na północ z państwem Chińskiem;

Na zachód z Indostanem, odnogą Bengalską i cieśniną Malacką;

Na południe z odnogą Siamską i morzem Chińskiem;

Na wschód z témże morzem i odnogą Tonkińską.

PODZIAŁ I MIASTA ZNACZNIJSZE. — Indo-Chiny składają się z pięciu głównych części, jako to:

AŻEN (*Assam*) na północ; stolica *Diorhat*; należy do Anglików.

Państwo BIRMANÓW na zachód; stolica AWA, nad rzeką Iranaddi. Anglicy zawładali częścią zachodnią tego państwa, gdzie głównym miastem jest *Arakan*, blisko pobraża.

Królestwo SIAM, w południowo-wschodniej stronie państwa Birmanów; stolica *Bangkok*, port wielce handlowy, nad rzeką MEINAM.

Półwysep MALAKKA. Miasto główne *Malakka*.

Państwo ANNAM.

122. *Państwo Annamskie.*

PODZIAŁ I MIASTA ZNACZNIJSZE.—Państwo Annamskie, najprzemowniejsze w Indo-Chinach, zajmuje 4 wielkie królestwa, jakie są:

LAOS ku północy, ze stolicą *Lant-Chang*, nad *Maykaung* albo *Menam-Kong*.

KAMBODZA, na południe od Laos; stolica *Saigon*, dawniej *Kambodża*, nad rzeką *Menam-Kong*, niekiedy od niej biorąca nazwisko.

KOCHINCHINA, albo królestwo Annamu południowego, gdzie stolica *Hue*.

TONKIN, albo królestwo Annamu północnego, ze stolicą *Ketcho*.

123. *W y s p y.*

Do Indo-Chin zwyczajnie się odnoszą trzy następne gromady wysp:

Wyspy *Andamańskie* { w zatoce Bengal-
Wyspy *Nikobarskie* { skiej.

Pracel albo *Paracel*, na morzu Chińskim.

124. ROZLECŁOŚĆ, POŁOŻENIE, RELIGIE, RZĄDY.—Rozmaite kraje składające Indo-Chiny, zwane także *Indyami Zagangeskiemi* lub *półwyspem wschodnim Indyi*, mają powierzchni 40,000 mil kwadr.; zawierają ludności 34 miliony mieszkańców, z których większa część wyznaje wiarę Buddyjską; w państwie jednak

Annamskiem, które się zdaje być w części zaludnione przez osady Chińskie, znaczna jest liczba stronników Konfucynsza, filozofa Chińskiego, w zasadach swej nauki przypuszczającego jednego tylko Boga. Wiara brahmańska panuje w Assam, mahometańska w Arrakanie i na półwyspie Malakka, którego mieszkańcy należą do pokolenia, jakie zdaje się, iż zaludniło największą część Oceanii, i którego język bardzo jest upowszechniony w Indyach. Birmanowie, królestwa Syamskie i Anuamskie, zostają pod rządem władców despotycznie panujących. Anglicy panują na półwyspie Malakka, a przynajmniej z imienia i nad Assamem, stroną bardzo mało znaną.

KLIMAT, PŁODY.—Indo-Chiny w powszechności mają klimat wilgotny i gorący. Ziemia obficie rodzi ryż, cukier, kawę, herbatę, bawełnę, indygo i rozmaite korzenie, i zawiera w sobie kopalnie złota, srebra, cyny, rubinów, safirów i marmuru. Zwierzęta są prawie te same, co w Indostanie.

125. C H I N Y.

GRANICE.—Cesarstwo Chińskie graniczy:

Na północ z Syberją;

Na zachód z Tartaryą i Indostanem;

Na południe z Indostanem i Indo-Chinami;

Na wschód z morzem Chińskiem, Wschodniem, Japońskiem i Ochotskiem.

PODZIAŁ.—Państwo to składa się z *Chin właściwych*, rozdzielonych na 18 prowincyj, i krajów dannicznych.

126. *Chiny właściwe.*

STOLICA.—PEKIN, ku północo-wschodowi, miasto rozległe i ludne, rezydencya cesarza.

MIASTA ZNACZNIEJSZE.—We śródku, NANKIN nad rzeką Niebieską albo Yang-Tseu-Kiang, dawniejsza stolica, miasto nauk, sławne wieżą porcelanową o 9 piętrach, i bawełną żółtą, rosnącą w okolicach, z której się wyrabia nankin.

Na południe KANTON, nad morzem Chińskim. W tém tylko mieście wolno przebywać Europejczykom dla prowadzenia handlu.

127. *Kraje podległe Chinom.*

NAZWANIA I MIASTA GŁÓWNE.—Cztery są kraje podległe Chinom, nie licząc do nich *Mandżuryi*, składającej teraz część *Chin właściwych*, a mianowicie:

KOREA, na wschód Chin, ze stolicą *King-Ki-Tao*, we śródku.

MONGOLIA, na północ Chin, od których oddziela ją mur rozciągający się na mil 200, wzniesiony przez Chińczyków dla obwarowania się od napadów Tatarów Mongolskich. Miasto główne *Urga* ku północy. Część tego

kraju zajmuje wielka pustynia *Kobi*, rozciągająca się na zachód.

MAŁA BUCHARYA, na zachód wielkiej pustyni; miasto główne *Yarkand* ku południowozachodowi.

TYBET, na południe wielkiej pustyni, zawierającej **MAŁY TYBET** na zachód, z miastem *Ladak*; **WIELKI TYBET** na wschód, ze stolicą *Lassa*, i **BUTAN** na południe z miastem *Tassisudon*.

128. *Wyspy zależące od Chin.*

NAZWANIA. — Zpomędzy wysp Chinom hołdujących, wyszczególnić można trzy wielkie wyspy i dosyć znaczny archipelag:

Wyspa *Sakhalian*, inaczej *Tarakai* albo *Tchoka*, na północ, oddzielona od lądu wąskim kanałem, zwanym niekiedy *Tatarskim*. Chińczycy posiadają tylko część północną tej wyspy, południowa zaś jej część należy do Japonii.

Formoza na wschód, nazwana *Thai-Ouan* przez Chińczyków, którzy toż samo nazwisko nadają i jej stolicy.

Hai-Nan, na południe, oblitująca w kopalnie złota i drzewa kosztowne.

Archipelag wysp *Lieou Kieou*, leżący na

wschód morza Niemieckiego, stanowi oddzielne królestwo hołdujące Chinom.

129. ROZLEGŁOŚĆ, LUDNOŚĆ, RELIGIA, RZĄD — Państwo Chińskie największe w Azji, najrozleglejsze w świecie po Rossyi, zdaje się być najludniejszém; ma do 240,000 mil kwadratowych rozległości i do 200 milionów mieszkańców, należących do plemienia żółtego, z których większa część trzyma się Buddaizmu; jednak Cesarz i klasa *Mandarynów* albo pismiennych, mająca prawo do publicznych urzędów, wyznają religię Konfucjusza (124). W Chinach właściwych panuje Cesarz; inne kraje w obrębie cesarstwa Chińskiego zajęte zostają pod rządami swych Królów lub Hónów, płacących daninę i uznających opiekę Chin. Często wszystkie ludy północne wspomniane są pod nazwiskiem *Tatarów*, a kraje pod nazwaniem *Tartaryi Chińskiej*.

KLIMAT, PŁODY. — Kraj tak rozległy jak Chiny musi mieć rozmaite płody i różne klimata. Chiny właściwe mają obszerne równiny, rodzące w obfitości ryż i wszystkie gatunki zboża. W nich, podług rozmaitej szerokości, rosną drzewa morwowe, pomarańczowe, bawełna, indygo, trzcina cukrowa, herbata i t. d. Korea pokryta jest wysokimi górami, zawierającemi w sobie kopalnie złota i srebra; równiny Mongolii rodzą rabarbar; wysokie góry Tybetu dają pożywienie kozom, których sierść delikatna służy do wyrabiania kosztownych tkan Kaszemirskich; one także zawierają bogate kopalnie złota. Oprócz tych płodów, z Chin wywożą się: porcelana, papier i sławny tusz.

130. JAPONIA.

POŁOŻENIE I WYSPY JĄ SKŁADAJĄCE. — Państwo Japońskie położone na wschód Azji,

oddzielające się od niej morzem, któremu daje nazwisko, składa się z pięciu wysp i archipelagu, które są:

WYSPA SAKHALIAN, na północ, której Japonia tylko część południową posiada;

JESSO, na południo-wschód Sakhaliana;

NIPHON, we środku, największa w Japonii;

SIKOKU }
KIUSIU } na południe Niphon.

Część południowa archipelagu wysp KURYLSKICH, którego część północna należy do Syberyi (96).

MIASTO STOLECZNE. — JEDO, na wyspie Niphon, jedno z najpiękniejszych miast w Azji; rezydencya Cesarza, nazywanego *Koubo*.

MIASTA ZNACZNIEJSZE. — MIAKO, na południe Niphona, miasto znamienite pod względem nauk w Japonii, miejsce przebywania *Dairi* albo naczelnika duchownego. — NANGASAKI, ku południo-zachodowi wyspy Kiusiu, jedno miasto, do którego Europejczycy mają wolny przystęp w prowadzeniu handlu.

131. ROZLEGŁOŚĆ, LUDNOŚĆ, RELIGIE, RZĄD. — Japonia w północno-wschodniej stronie Azji ma podobne położenie, jak wyspy Brytańskie w stronie północno-zachodniej Europy. Naznaczają jej powierzchnię do 12,000

mil kw., a ludności do 50 milionów mieszkańców, należących, jak się zdaje, do tegoż pokolenia, co i Chin-
czykowie. Religia bałwochwalska dzieli się na dwie sekty,
Buddyjską i sektę *Sinto*, właściwą temu krajowi. Rząd,
który niegdyś wyłącznie należał do *Dairi*, będącego
razem naczelnikiem religii, od końca XVI wieku jest
w rękach *Koubo*, albo świeckiego monarchy, który cieni-
tylko władzy zostawił *Dairi*, albo władzcy duchowne-
mu, chociaż ostatniego czezą prawie jak bóstwo.

KLIMAT, PŁODY, RĘKODZIELA. — Wyspy Japońskie są
najeżone górami, i często ulegają silnym trzęsieniom
ziemi i strasliwym uraganom. Temperatura bardzo
jest zmienna, zimy mroźne, lata skwarne i burze czę-
ste. Ziemia, jak mówią, zawiera w sobie bogate ko-
palnie złota, srebra, miedzi i kamieni drogich, lecz
mało jest urodzajną, i płodność swą winna jest tylko u-
silnym pracom mieszkańców, którzy poczytują się je-
dnym z najprzemysłniejszych narodów w Azji, dostar-
czają dla handlu materje jedwabne, bawełniane, por-
celanę, papier i t. d.

A F R Y K A.

132. OGÓLNE WYOBRAZENIE. — Afryka sta-
nowi część trzecią dawnego lądu. Jest to wiel-
ki półwysep, łączący się z Azyą międzymo-
rzem Suez.

GRANICE. — Afryka graniczy:

Na północ z morzem Śródziemnym;

Na zachód z oceanem Atlantyckim;

Na południe z oceanem Południowym;

Na wschód z morzem Indyjskiem, morzem Czerwonem i międzymorzem Suez.

135. ROZLEGŁOŚĆ I PUSTYNIE AFRYKI. — Afryka ma około 530,000 mil kwadr. rozległości, lecz czwartą prawie część tej niezmiernej przestrzeni zajmują, mianowicie ku północy, obszerne pustynie piaszczyste. Niektóre tylko znajdują się żyzne miejsca zwane *oazami*, rozproszone w znacznych od siebie odległościach, wśród tych oceanów ruszającego się piasku, czasem nanoszonych skwarnemi wiatry, jakie pochłaniają karawany podróżujących i kupców, puszczających się na niebezpieczeństwa takowej przez nie przeprawy dla prowadzenia handlu wewnątrz kraju.

LUDNOŚĆ I RELIGIE. — Do 110 milionów mieszkańców nazuaczają ludności w Afryce, gdzie północna część zaludniona była przez Arabów, którzy przynieśli z sobą religię mahometańską i pomieszali się z *Koptami*, *Berberami* i *Maurami*, starożytnymi tych stron mieszkańcami; inni mieszkańcy należą do pokolenia czarnego czyli Murzynów, zostających w bałwochwalstwie.

KLIMAT, PŁODY, ZWIERZĘTA. — Afryka, którą równik przecina we środku prawie na dwie równe części, przedstawia część świata spieczoną od promieni słońca, przez rok cały padających prostopadle. Dwie tam tylko są pory roku: sucha, kiedy skwarny upał jest do niezniesienia, i dżdżysta podczas ciągłych deszczów, trwających bez przerwy przez trzy miesiące. Z tej przyczyny wylewają podówczas wszystkie rzeki mające źródła w tych stronach; wylewy te atoli bynajmniej nie szkodliwe, pokrywają ziemię mułem użyźniającym; ztąd więc wszystkie kraje przez nie oblewane, mianowicie na pobrzeżach, są nadzwyczaj urodzajne. Z gatunków

drzew tu rosnących zasługuje na wzmiankę *Baobab* drzewo, którego pień niekiedy ma do 100 stóp obwodu.

Afryka jest najbogatszą ze trzech części starego lądu co do drogich kruszców; lecz z drugiej strony ona także zawiera więcej szkodliwych zwierząt, jako to: tygrysów, lwów, lampartów, hyen, szakalów i t. d.; w rzekach kryją się ogromne krokodyle, a w lasach potworne płazy, między którymi wąż dusiciel jest znacznym. Nadto znajdują się w Afryce słonie, nosorożce, hippopotamy, girafy, bawoły, wielbłądy i t. d.

134. PODZIAŁ AFRYKI. — Afryka dzieli się na czternaście głównych części, jakie są:

Trzy w stro-	{	Egypt;
nie północno-		Nubia;
wschodniej		Abissynia.
Trzy w stronie	{	Barbaryą;
północno - za-		Sahara;
chodniej		Senegambia.
Dwie w poł-	{	Gwinea północna;
udniowo - za-		Gwinea południowa.
chodniej		
Dwie we śród-	{	Soudan albo Nigrycja;
ku		Kafrerya.
Trzy w stronie	{	Ajan;
południowo		Zanguebar;
wschodniej		Mozambik.

Jedna na południe: *Przylądek Dobrej Nadziei* z krajem Holtentotów.

WYSPY. — Afryka otoczona jest znaczną liczbą wysp, rozsianych na oceanie Atlantycznym i na morzu Indyjskiem, z których cenniejszą jest wielka wyspa *Madagaskar*, położona w stronie południowo-wschodniej.

135. ODNOGI. — Oprócz odnogi *Aden*, o którejśmy mówili (80), na pobrzeżach Afryki jest jeszcze sześć głównych odnóg, a w szczególności:

Jedna utworzona przez morze Czerwone:

Odnoga *Suez* na wschód Egiptu;

Dwie przez morze Śródziemne:

Odnoga *Cabes* } na północ Barbaryi;

Odnoga *Sidre* }

Jedna utworzona przez ocean Atlantyki:

Odnoga *Gwinejska*, zabiegająca między Gwineą północną i Gwineą południową, i sama tworząca *dwie* inne zatoki, jako to:

Zatokę *Benin* } na pobrzeżach Gwinei
Biafra } północnej.

136. CIEŚNINY. — Oprócz cieśniny *Gibraltarskiej* i *Bab-el-Mandeb*, o którychśmy mówili (25), znajduje się jeszcze w południowo-wschodniej stronie Afryki cieśnina:

Kanał *Mozambicki*, między pobrzeżem Mozambiku i wyspą *Madagaskar*.

137. RZEKI. — Sześć głównych rzek w Afryce można następnie rozdzielić, podług morz:

Jedna wpada do morza Śródziemnego:

Nil oblewający Abissynią, Nubią i Egipt;
Trzy do oceanu Atlantyckiego:

Senegal i *Gambia* | oblewające Senegambią;

Kongo albo *Zaira*, nadpływająca z wewnętrznych części i oblewająca Gwineę południową;

Jedna do kanału Mozambickiego:

Zambeza oblewająca Kafreryę, wielkorządztwo Mozambickie;

Jedna płynie wewnątrz:

Niger, *Quorra*, albo *Djoliba*, wypływająca z gór położonych w południowo-wschodniej stronie Senegambii, przechodzi w znacznej części przez Sudan i Gwineę, lecz ujście jego dotąd dokładnie nie oznaczone, zdaje się mieć miejsce w odnodze Gwinejskiej.

138. JEZIORA. — Jeziora Afryki mało są znane; można atoli wymienić z nich główne:

Jezioro *Tchad*, w Sudanie, podług wszelkiego podobieństwa do prawdy, największe w Afryce.

Dibbie, przez które przechodzi rzeka *Djoliba*.

Dambea w Abissynii.

139. PRZYŁĄDKI. — Afryka ma dziesięć głównych przyłądków, jakie są:

Jeden na północy:

Przyłądek *Bon*, na północ Barbaryi;

Pięć na zachód:

Przyłądek *Bojador* }
Biały } na zachód Sahary;

Przyłądek *Zielony*, na zachód Senegambii;

Przyłądek *Palmowy*, na południe Gwinei północnej;

Przyłądek *Lopez*, między obiema Gwineami;

Dwa na południe:

Przyłądek *Dobrej Nadziei*;

Przyłądek *Iglisty*;

Dwa na wschód:

Przyłądek *Prądów*, na pobrzeżach Mozambiku;

Przyłądek *Guardafui*, w północno-wschodniej stronie pobrzeża Ajan.

140. GÓRY. PASMA GÓR. — Trzy, jak się zdaje, są główne:

Atlas w Barbaryi;

Góry *Kong*, na południo-zachód Sudanu;

Góry *Księżycowe*, na południo-zachód Abissynii.

Są jeszcze w Afryce góry, należące do głównego pasma gór południowych, jakie pod rozmaitemi nazwiskami rozciągają się aż do przylądka *Dobrej Nadziei*.

141. E G Y P T.

GRANICE. — Egipt graniczy:

Na północ z morzem Śródziemnym;

Na zachód z pustynią Libii;

Na południe z Nubią;

Na wschód z morzem Czerwonem i międzymorzem Suez.

STOLICA. — KAIR, niedaleko prawego brzegu Nilu.

MIASTA ZNACZNIEJSZE. — Na północ ALEXANDRYA, nad morzem Śródziemnym, port najhandlowniejszy w Egypcie. — ROZETTA I DAMIETTA, ważne porty morskie u dwóch głównych ujść Nilu. — SUEZ, port na morzu Czerwonem, nadający nazwisko międzymorzu.

We śródku SYOUT, stolica wyższego Egiptu; *Dzyrdzech* na lewym brzegu Nilu; *Assuan*, *Denderah*, także w wyższym Egypcie.

OAZY. — Z liczby oazów zależących od

Egiptu i położonych na zachód, znacznie-
sze są:

Mała oaza albo el Bahryek;

Wielka oaza albo el Khargeh, i Dakhel
na zachód Wielkiej.

142. OGÓLNE WIADOMOŚCI. — Egipt więcej jest znany
niż inne kraje Afryki; wielki zaś obudza interes z przy-
czyny rozlicznych pomników starożytności natrafianych
na każdym kroku, między któremi szczególnie się sła-
wią *Piramidy*, nieopodal Kairu wzniesione, przeszło
już od 4 tysięcy lat. Najwyższa z nich ma 410 stop
wysokości.

Egipt ma obszerności 8,790 mil kw., lecz na tej
przestrzeni na zachód i wschód znajdują się rozległe pu-
stynie piaszczyste i suche, tak, iż rzeczywiście Egipt
ogranicza się wąską doliną Nilu, rozszerzającą się ku
morzu, którą użyźniają peryodyczne wylewy tej rzeki,
zastępujące miejsce deszczów bardzo rzadkich w tym
kraju. Tu rosną drzewa palmowe, daktyle, pomarań-
cze, trzcina cukrowa, bawełna, len, konopie, ryż, zboże
i *papyrus*, którego kora zastępowała u starożytnych
miejsce dzisiejszego papieru do pisania.

Luźność Egiptu wynosi około 4 milionów mie-
szkańców, należących do rozmaitych pokoleń, jako to:
Koptów, pochodzących od dawnych Egypcyan i będą-
cych Chrześcianami; *Arabów*, których pokolenia pro-
wadzą życie koczujące w pustyniach; *Turków*, mieszka-
jących po miastach; nakoniec *Mameluków*. Trzy osta-
tnie plemiona są wiary Mahomet.ńskiej. Egipt stanowi
część państwa Tureckiego, pod oddzielnym rządem
Paszy albo Vice-Króla.

143. NUBIA.

GRANICE. — Nubia graniczy: -

Na północ z Egiptem;

Na zachód z Nigrycją;

Na południe z Abissynią;

Na wschód z morzem Czerwonem.

Kraje składające Nubię są dawniejsze Królestwo SENNAR, kraj HALFAJ, CHENDY, DAMER, BARBAR, CHAKYE, DONGOLAH, MAHAS, SOKOT, OUADYEL, HADJAR, BARABRAS, zwany *dolną Nubią*.

MIASTA ZNACZNIEJSZE. — MARAKEH, zwane także *Nową Dongolą*, na lewym brzegu Nilu. Na południe SENNAR, nad *Bahr-el-Azrek* albo *rzeką Błękitną*, wpadającą do Nilu, stolica dawnego królestwa.

144. ROZMAITE UWAGI. — Powierzchni Nubii naznaczają do 12,000 mil kw., ludności do 2 milionów mieszkańców, po większej części Mahometanów i składających liczne niepodległe pokolenia, które od r. 1822, wyjąwszy niektóre południowe części *Sennar* i na granicach zachodnich, uznają nad sobą panowanie Paszy Egypckiego. Dolina Nilu i królestwo *Sennar*, oblewane wodami wpadającemi do tej rzeki, są bardzo żyzne. W Nubii znajdują się cenniejsze zwierzęta Afryki (133), także złoto, drzewo sandałowe, hebanowe, i t. d.

145. ABISSYNIA.

GRANICE. — Abissynia graniczy:

Na północ z Nubią;

Na zachód z Nubią i Sudanem;
 Na południe z Kafireryą i pobrażem Ajan;
 Na wschód z cieśniną Bab-el-Mandeb i
 morzem Czerwoném.

Części składające *Abissynię* są: Królestwa: **TIGRE, GONDAR, ANKOBER, AMIARA, ANGOT, NAREA** i **SAMARA** albo pobraże morskie *Abissynii*, zamieszkałe przez dzikie i niepodległe pokolenia.

MIASTA ZNACZNIEJSZE.—**GONDAR**, na północ jeziora Dembea.

Ku północo-wschodowi **AXUM**, jedno z najdawniejszych i najpiękniejszych miast Afryki.

146. **ROZMAITE UWAGI.**— Powierzchni *Abissynii* kładą 15,000 mil kw., a ludności do 4 milionów mieszkańców, których część wyznaje religię chrześcijańską, pomniejszaną z obrządkami żydowskiemi i zabobonnemi. Od lat wielu silne zaburzenia panujące w *Abissynii* rozdzieliły to niegdyś wielkie państwo na drobniejsze części, zostające pod panowaniem oddzielnych władców. Nadto wiele w niej jest ludów Murzyńskich, które utrzymały swą niepodległość. Część południową zajmują *Gallasowie*, naród dziki, barbarzyński, pochodzący ze środkowej Afryki. Płody *Abissynii* są też same, co *Egiptu* i *Nubii*. Wywożą z niej piasek złoty, pióra strusie i kość słoniową.

Oprócz krajów wyżej wymienionych, należących do *Nubii* i *Abissynii*, w tejże części Afryki ku południo-zachodowi znajdują się inne jeszcze, zamieszkałe przez *Murzynów* i po większej części niepodległe, jak: *Donga*,

gdzie, podług domysłów, bierze początek Nil, inaczej blisko swych źródeł zwany *Bahr-el-Abiad* albo *Rzeką Białą*; kraj *Cheluków*, *Denka*, *Bertot*, *Tuklavi* i t. d. Z liczby ich są znaczniejsze: *Kordofan* od roku 1820 uznający nad sobą panowanie Vice-Króla Egipskiego, i Królestwo *Dar-Four*, powszechnie liczone do państw *Sudanu* wschodniego.

147. BARBARYA.

GRANICE.—Barbarya graniczy:
 Na północ z morzem Szródziemném;
 Na zachód z oceanem Atlantyckim;
 Na południe z Saharą;
 Na wschód z Egiptem.

Barbarya składa się z czterech państw, leżących na wschód i na zachód, jakimi są:
 Trzy wielkorządztwa: *Tripoli*, *Tunis*, *Algier*, oraz cesarstwo *Marokańskie*.

148. TRIPOLI.

STOLICA.—TRIPOLI, port nad morzem Szródziemném, rezydencya Beja, władcy tego kraju.

MIASTA ZNACZNIEJSZE.—Na wschód *DERNE*, miasto główne w kraju *Barkach*.—*AUDZELAH* i *SYOUAH*, na oazach noszących też same nazwiska.

Na południe, *MURZUK*, stolica *Fezzan*.—

Ku południo-zachodowi, GHADAMES, w oazie tegoż samego nazwiska.

149. T U N I S.

STOLICA.—TUNIS, port nad morzem Śródziemnym, nieopodal zwalisk sławnej Kartaginy; miasto najcywilizowańsze w Barbaryi.

150. A L G E R.

STOLICA.—ALGER, zabudowany w amfiteatr nad brzegiem morza Śródziemnego.

MIASTA ZNACZNIEJSZE.—Na wschód KONSTANTINA, miasto wielkie, stołeczne prowincyi.

151. M A R O K O.

STOLICA.—MAROKO, ku południo-zachodowi, na równinie żyznej i pokrytej gaikami drzew pomarańczowych.

MIASTA ZNACZNIEJSZE.—Na północ CEUTA, nad cieśniną Gibraltarską, należące do Hiszpanii.—FEZ, stołeczne prowincyi.—MEQUINEZ, gdzie cesarz często przebywa.

Na południe MOGADOR, nad oceanem Atlantyckim, port najhandlowniejszy państwa.—TAFILET, SEDZELMESSE, stołeczne prowincyj południowych, u stop góry Atlasu.

152. ROZMAITE UWAGI.— Powierzchnia Barbaryi, albo wszystkich krajów Barbaresków, wynosi 52,000 mil kw., ludność zaś do 20 milionów mieszkańców, wszystkich prawie wyznających wiarę Mahometańską. Wiele jednak Żydów znajduje się między nimi. Rozliczni panujący Barbaryi mają nieograniczoną władzę. Władca Maroku nosi nazwisko *Cesarza, Tunisu i Tripoli Bejów*; rządca Algeru zwał się *Dejem* i był wybierany przez wojsko. Od roku 1830 Alger zajmują Francuzi. Arabowie, pędzący koczownicze życie na polach, i *Berberowie*, mieszkający w górach Atlasu, jak się zdaje, pierwsiastkowi mieszkańcy tego kraju, z tej przyczyny zwanego *Barbaryą* albo *Berberią*, zostają pod rządem osobnych naczelników, noszących nazwisko *Szeików*, jak w Arabii.

Pasma gór Atlasu, przechodzące przez Barbaryą z zachodu na wschód, dzieli kraj ten na dwie części, mające klimat całkiem odmienny: północna część, górami Atlasu zasłonięta od szkodliwych skutków skwarne go wiatru pustyni, przedstawia wszędzie, gdzie tylko jest dostateczny zapas wody, płodną do zadziwienia wegetację, dostarczającą w obfitości zboża wielu stronom Europy. Drzewa oliwkowe, migdałowe, figowe, cytrynowe, pomarańczowe, winne latorosle, tu wydają wyborne owoce. Ku południowi rozciąga się *B. lad-el-Djerit*, inaczej *Beledulgerid* albo *kraj daktylowy*, mający już własności suchych stepów pustyni, którego płaszczyzny przejęte solą i całkiem prawie płonne, najczęściej doznają spustoszenia od chinur szarańczy. W Barbaryi znajdują się zwierzęta drapieżne i szkodliwe; lew Atlaski jest najstraszliwszy; z pomiędzy pożytecznych, cenniejszy jest wielbłąd tak lekki i rączy w biegu, iż, jak twierdzą, ma w dzień jeden odbyć drogi mil 25.

153. SENEGAMBIA.

NAZWANIE I GRANICE.— Senegambia, które nazwisko pochodzi od rzek Senegala i Gambii, przez nią przechodzących, graniczy: -

Na północ z Saharą;

Na zachód z oceanem Atlantyckim;

Na południe z Gwineą;

Na wschód z Sudanem.

Pomiędzy ludy zamieszkującemi Senegambię celniejsze są:

JOLOFOWIE, ku północo-zachodowi;

FULAHOWIE, ku wschodowi;

MENDINGI, na południe.

OSADY EUROPEJCZYKÓW.— Francuzi, Anglicy i Portugalczycy pozakładali w tym kraju, mianowicie na pobrażach, osady, z których ważniejsze są:

Świętego LUDWIKA (*Saint Louis*), na wyspie przy ujściu Senegala, miejsce naczelne osad Francuzkich. — *Podor*, twierdza Karola (*de fort Charles*), nad Senegalem; wyspa *Gorea*, niedaleko przylądka Zielonego, także należy do Francuzów.

BATHURST, przy ujściu Gambii, miejsce naczelne osad Angielskich.

154. ROZMAITE WIADOMOŚCI.— Senegambia, której nazwanie składa się z imion dwóch głównych rzek ja

oblewających, zowie się także we Francyi *Senegalem*, ponieważ najważniejsze osady Francuzów są nad tą rzeką. Powierzchni tego kraju kładą do 20,000 mil kw., a ludności 12 milionów mieszkańców, należących do dwóch różnych pokoleń: na północy są Maurowie przybyli z nadbrzeżów morza Śródziemnego, wyznający wiarę Mahometańską, pomięszaną z bałwochwalstwem; na południe Murzyni bałwochwalcy.

Na pobrzeżach niewiele wzniesionych Senegambii, i na brzegach rzek użyźnianych, jak Egipt, ich wylewami, i przez peryodyczne deszcze, padające od miesiąca Lipca do Października, wegetacya szybko i najbujniej się rozwija. Tu to właśnie drzewo Baobab dosięga olbrzymich wymiarów, które mu pierwsze dają miejsce w królestwie roślinnym. Drzewa palmowe, kokosowe, cytrynowe, pomarańczowe, wszędy uprzyjemniają widok; lecz skwarne upały do niewytrzymania, niezdrowe powietrze, mnóstwo krokodylów i plugawych płazów najniebezpieczniejszych, umniejszają powaby tej pięknej krainy, która dostarcza złota, ambry, gummy, pieprzu, piór strusich i t. d.

Wyspy *Bissagos*, leżące niedaleko pobrzeża Senegambii, również się zalecają swą żyznością.

155. S A H A R A.

GRANICE. — Sahara albo wielka pustynia, której część wschodnia nosi nazwisko *pustyni Libijskiej*, graniczy:

Na północ z Barbaryą;

Na zachód z oceanem Atlantyckim;

Na południe z Sudanem;

Na wschód z Egiptem i Nubią.

LUDY I MIASTA— Części mniej bezpłodne wielkiej pustyni i liczne tam rozsiane oazy, zamieszkują ludy napół-dzikie, jak:

TIBBUSOWIE, na wschód;

TUARIKI, we śródku i na południe, gdzie posiadają miasto handlowe *Aghades*, rezydencję najprzemoźniejszego z ich naczelników.

TUATY, rozciągający się na zachód aż do państwa Marokańskiego, u których główne miasto jest *Agably*.

156. ROZMAITE UWAGI. — Sahara, albo wielka pustynia, zalega przestrzeń na mil kw. 80,000, a zatem prawie szóstą część Afryki zajmuje. Wewnętrzna część mało jest znana, równie jak ludność, której naznaczają do miliona mieszkańców, pochodzących od Maurów i Berberów, trzymających się wiary Mahometańskiej i zostających pod rządem wielu niepodległych naczelników. Ludy bliższe pobrzeża, z których wymieniają *Lubdessebasów*, *Uadlinów* i *Mousselminów*, poczytują się za najdziksze, i najokrutniej obchodzą się z nieszczęśliwymi rozbitami, kiedy burze lub prądy morskie wpędzą ich okręty na niebezpieczne mielizny i skały, brzeg ten okrążające i dosyć daleko do oceanu zabiegające.

Zadna rzeka nie przechodzi przez Saharę; znajdują się tam tylko małe strumyki wody niewielkiej rozciągłości, jakie, przebiegłszy doliny przez nie zamienione w płodne oazy, giną natychmiast w piaskach. W tychto oazach pobudowane są miasta i wsi ludów Sahary; lecz najwięcej pędzą one życie pod namiotami i przechodzą z oazy do oazy, pasąc trzody wielbłądów, koz i baranów, Nieraz o przystęp do szukanych źródeł muszą się

ubijać ze lwami, pauterami i ogromnemi węzami, najwięcej rozmnożonemi w tych niezmiernych pustyniach, gdzie także błakają się strusie i gazelle.

157. GWINEA PÓLNOCNA.

GRANICE. — Gwinea północna graniczy:

Na północ z Sudanem;

Na zachód z oceanem Atlantyckim;

Na południe z odnogą Gwinejską i Gwineą południową.

Na wschód z Kafireryą.

MIASTA ZNACZNIJSZE. — Wewnątrz: KUMASSIJA, stolica Aszantów.

ABOMEJ, stolica królestwa Dahomej;

BENIN	} stolice królestw też same mających nazwiska.
OUARY	
BIAFRA	

Na pobrzeżu są osady Europejczyków, z których główne są:

ST. GEORGE DE LA MINE, ważna twierdza należąca do Hollendrów;

CAP-CORSE, do Anglików;

CHRISTIANSBORG, do Duńczyków.

158. GWINEA POŁUDNIOWA.

GRANICE. — Gwinea południowa, zwana także często *Kongo*, od nazwiska jednego z królestw w niej się mieszczących, graniczy:

Na północ z Gwineą północną;
 Na zachód z oceanem Atlantyckim;
 Na południe } z Kafireryą.
 i wschód }

MIASTA ZNACZNIEJSZE.—Wewnątrz:

SAN SALWADOR albo *Panza*, na północ, stolica królestwa *Kongo*, należąca do Portugalczyków.

Na pobrzeżu:

LOANGO, stolica królestwa *Loango*.

LOANDO albo *St. Paul-de-Loando*, stolica królestwa *Angola* i miejsce naczelne wszystkich osad Portugalczyków, panujących w tej części Afryki.

BENGUELA albo *St. Philippe de Benguela*, stolica królestwa *Benguela*, także Portugalczyków.

150. ROZMAITE WIADOMOŚCI O OBU GWINEACH.—Gwinea północna ma 50,000 mil kw. rozległości i 10 milionów mieszkańców; Gwinea zaś południowa ma 15,000 mil kw. powierzchni i 3 miliony mieszkańców; wszyscy są Murzyni i batwochwalecy. Usiłowania misyonarzy portugalskich w celu rozprzestrzenienia wiary chrześcijańskiej pomiędzy tymi, którzy należą do Portugalii, to tylko sprawiły, iż oni niektóre obrządku chrześcijaństwa pomieszali ze swą pełną przesądów i zabobonów wiarą.

Nieznosne i duszące upały panujące w Gwineach, zwłaszcza podczas deszczów, trwających czasem przez sześć miesięcy, czynią klimat ich szkodliwym dla Europejczyków, lecz sprzyjają kwitnieniu najokazalszych

kwiatów i całej wegetacyi nadają nadzwyczajnego stopień rozwijania się, mianowicie w pobrzeżach powszechnie poziomych i utworzonych z mułu użyźniającego, nagromadzonego od wielu wieków przez wylewy licznych rzek, wypływających z gór wysokich, stanowiących granice obojej Gwinei z północy i ze wschodu. Słonie, gazzelle, antylopy, małpy, żyją w niepoliczonych gromadach; widzieć się tu także dają girafy i nosorożce, mnóstwo węźłów, a szczególnie ogromnych dusicieli. Piasek złoty, kosć słoniowa i pieprz, są cenniejszymi tych stron płodami, z kąd także wywożono do rozmaitych części Ameryki w znacznej liczbie niewolników czarnych, nieeny handel, utrzymujący się dotychczas jeszcze mimo starania dla jego zniesienia, przez pierwsze narody Europy podejmowane.

160. S U D A N.

GRANICE. — Sudan, także nazywany *Nigrycją*, ponieważ część mieszkańców kraju tego należy do pokolenia Negrów, graniczy:

- Na północ z Saharą;
- Na zachód z Senegambią;
- Na południe z Kafreryą;
- Na wschód z Nubią.

MIASTA ZNACZNIEJSZE. — Z zachodu na wschód SEGO, stolica *Bambarah*.

TOMBUKTU albo TINBUKTU, miasto ważne przez handel, jaki prowadzi za pośrednictwem karawanów z Barbaryą i Egiptem.

SAKATU, stolica *Haussa*, i rezydencya naj-

przemóżniejszego władcy *Fellahów*, narodu odmiennego od Murzynów, który panuje w całej tej części Afryki środkowej.

KOUKA blisko jeziora *Tchad*, stolica państwa *Bornon*.

KOBBEH, stolica *Dar-Four*, kraju, do którego także należał *Kordofan*, gdzie miasto główne *Obeid*.

161. KAFRERYA.

GRANICE.—Kafrerya graniczy:

Na północ z Sudanem;

Na zachód z Gwineą północną, południową, i oceanem Atlantyckim;

Na południe z krajem *Hotentotów* i morzem Indyjskim;

Na wschód z *Mozambikiem* i *Zanguebarem*.

Kafrerya zajmuje wszystkie części nieznanie środkowej Afryki, do których przydać należy pobrażę puste, zwane niekiedy *Cimbebasią*, ku południo-zachodowi, i *Ziemie Natal* ku południo-wschodowi. Więcej nieco znany jest kraj *Monomotapa*, leżący w południowo-wschodniej stronie.

MIASTA ZNACZNIEJSZE.—*Zimbaoe*, ku południo-wschodowi, stolica państwa *Monomotapa*.

LITAKU, ku południowi, stolica *Betjounów*.

PORT.—NATAL, na wybrzeżu morza Indyjskiego, miasto główne kraju *Natal*, gdzie Anglicy mają osadę.

162. WIZYTA WIAWOMOSCI O SUDANIE I KAFRERYI.—Dwa te kraje, mające powierzchni do 100,000 mil kw., zamykające ludności do 40 milionów mieszkańców, po większej części bałwochwalców, zajmują całą część środkową Afryki. Wysokie pasmo gór, łączących góry Kong z górami Księżycowemi, zdaje się je oddzielać od siebie. W nich się zawiera wielka liczba królestw, mniej lub więcej rozległych i mało znanych Europejczykom. Jednakże podróżni, którzy w ostatnich latach przedarli się do Sudanu, znaleźli tam lud więcej nobyczajowy, niżeli zwykle przypuszczano dotąd; między nimi odznaczają się *Pellatahowie*, należący do pokolenia Maurów, wyznający wiarę mahometańską, którzy podbili najpiękniejsze krainy Sudanu. Kraje te, oblewane licznymi rzekami wpadającymi do jeziora Tchad, znajdującego się we środku, lub do Nigru, są uprawne i rodzą w obfitości ryż, *durrah* (gatunek prosa), bawełnę, konopie, indygo i t. d.; znajdują się tam także złoto i żelazo, i wszystkie prawie zwierzęta Afryki.

Północna część Kafireryi całkiem jest nieznaną; co się zaś tycze południowej, zdaje się, iż ją przeryniają wysokie góry, doliny i żyzne równiny. Mieszkańcy tej części Kafireryi odznaczają się od innych czarnych pięknymi kształtami ciała, łagodnością obyczajów i przemysłem. Zręcznie umieją oni kuć żelazo i miedź. d. bywane z zamożnych kopalni, jakie kraj ten posiada.

163. AJAN (*Azan*).

GRANICE.—Pod nazwiskiem *pobrzeża Ajan* zwykle zajmują się kraje graniczące:

Na północ z odnogą Aden;

Na zachód z Abissynią i Kafireryą;

Na południe z Zanguebarem;

Na wschód z morzem Indyjskiem.

MIASTO ZNACZNIEJSZE.—ZEILAH, nad cieśniną Bab-el-Mandeb, port handlowy, uważany za stolicę tego kraju.

AUÇA-GUREL, w głębi.

164. UWAGI. Kraje zajęte pod nazwiskiem *Ajan* mają 10,000 mil kw. rozległości i 400,000 mieszkańców. Część południowo-wschodnia, do której się stosuje nazwanie *pobrzeża Ajan*, jest pustą krainą, nie mającą miasta. Pobrzeże odnogi Aden, zwane królestwem *Adel* albo *Zeilah*, jest kraj bagnisty, zamieszkały przez lud czynny, zwany *Somaulisami*, prowadzący handel w odnodze Arabskiej i w wyższej Afryce. Są oni Mahometanie i zostają pod rządami Amana ustawnie wojującego z Abissynczykami. Płody tych krajów są: złoto, kość słoniowa i wonne kadzidła.

165. ZANGUEBAR.

GRANICE.—Zanguebar graniczy:

Na północ z pobrzeżem Ajan;

Na zachód z Kafireryą;

Na południe z Mozambikiem;

Na wschód z morzem Indyjskiem.

MIASTA ZNACZNIEJSZE.—Wszystkie są stolicznemi krajów jedno z niemi nazwisko mających, położonych na pobrzeżu lub wyspach przyległych, a mianowicie z północy ku południowi:

MAGADOXO, stolica królestwa;

BRAVA, stolica Rzeczypospolitej;

MELINDA, miasto znaczniejsze na tem pobrzeżu. Niegdyś należało do Portugalczyków, których krajowcy zmusili do ustąpienia.

MOMBAZA, gdzie Anglicy mają osadę.

GUILOA, płacące daninę Portugalczykom.

166. UWAGI. Powierzchni Zanguebaru naznaczają do 9,000 mil kw., ludności zaś do 2 milionów mieszkańców, w części Arabów, Mahometanów i Murzynów bałwochwalców, podzielonych na wiele pokoleń. Równiny bagniste i niezdrowe, pokrywające największą część tego kraju, zajęte są lasami, gdzie żyją niepoliczone trzody słoni, dostarczających wiele kości słoniowych.

167. MOZAMBIK.

GRANICE.—Kraje zajęte pod nazwaniem *Wielkorządztwa Mozambickiego* przez Portugalczyków, mających na tem pobrzeżu wiele osad, graniczą:

Na północ z Zanguebarein;

Na zachód
i południe } z Kafreryą;

Na wschód z kanałem Mozambickim.

STOLICA. — MOZAMBIK, na wyspie u po-
brzeża.

MIASTA ZNACZNIJSZE. — Ku południo-za-
chodowi SOFALA, u zatoki też samo mającej
nazwisko, w stronie żyznej i bogatej w ko-
palnie złota, której niekiedy dają nazwanie
pobrzeża Sofala.

168. UWAGI. — Rozległość kraju tego kładą do 13
tysięcy mil kw., a ludność do 4 milionów mieszkań-
ców, Murzynów pogan, podzielonych na małe ludy, zo-
stające pod rządem naczelników prawie niepodległych,
ponieważ Portugalczycy panują rzeczywiście tylko
na pobrzeżu. Ziemia mnóstwem rzek oblewana obfi-
cie rodzi ryż. Lasy są napełnione słońmi. Kraj Sofala
ma kopalnie złota i srebra.

169. OSADY PRZYŁĄDKA DOBREJ NADZIEI.

GRANICE. — Wielkorządztwo Kapu, zwa-
ne także *przyładkiem Dobrej Nadziei*, któ-
ry się znajduje ku południo-zachodowi, gra-
niczy:

Na północ z krajem Hottentotów;

Na zachód z oceanem Atlantyckim;

Na południe z oceanem Południowym;

Na wschód z Kafreryą.

STOLICA. — **KAP**, port na północ przyładka Dobrej Nadziei, rezydencyja wielkorządczy wysyłanego przez Anglię, do której kraj ten należy od 1806 roku.

HOTTENTOCI. — Hottentoci, zamieszkujący wielką część wielkorządziwa Kapu i całą stronę leżącą na północ tego kraju, są ludem koloru ciemno-czerwonego, dzielącym się na wiele małych narodów, z jakich niektóre są wielce dzikie. Mają one tylko nędzne wsi zwane *Kraals*.

170. **UWAGI.** — Wielkorządztwo Kapu i kraj Hottentotów zawierają 15,000 mil kw. rozległości i 500 tysięcy mieszkańców, z których około 60,000 białych, po większej części Hollendrów lub Anglików, religii protestanckiej. Inni mieszkańcy są Murzyni niewolnicy i Hottentoci bałwochwalcy, których Missyonarze usiłują nawrócić na wiarę chrześcijańską.

Wielkorządztwo Kapu ma klimat zdrowy i umiarkowany, chociaż przez lato wystawione jest na wiatr skwarany nieraz wszelką wegetację niszczący; od miesiąca Maja do Sierpnia ciągłe deszcze go zatapiają (*). Płody Europejskie połączone są w tym kraju z płodami Afryki.

(*) Uczynić tu uwagę należy, iż w stronach położonych na południe równika pory roku zupełnie są przeciwne panującym w klimatach północnych. Tak więc ludy mieszkające w tym kraju mają zimę, kiedy u nas jest lato. W krainach zwrotnikowych i im przyległych nie ma właści-

Przylądek Dobrej Nadziei, od którego pozyskało nazwisko wielkorządztwo, był zrazu nazwany *przylądkiem Mąk* przez Portugalczyków, których tu zaścigły straszliwe burze, gdy go odkryli w 1483 r.; w lat dopiero 15 później odpłynęli pod wodzą Vasco de Gama, który tym sposobem odkrył Europejczykom drogę do Indyi.

171. WYSPY AFRYKAŃSKIE.

PODZIAŁ. — Wyspy Afrykańskie dzielą się na *wyspy położone na oceanie Atlantyckim* i *wyspy leżące na morzu Indyjskiem*.

WYSPY POŁOŻONE NA OCEANIE ATLANTYCKIM. — Znajduje się tu pięć gromad i trzy wyspy znaczniejsze.

Gromady wysp są:

AZORSKIE, należące do Portugalczyków, z których główna jest *Tercera*.

Wyspy MADERY, także Portugalczyków, z których znaczniejsza *Madera*.

KANARYJSKIE, z których znaczniejsze są: *Kanarya*, *Teneryffa* i *Fer*, należące do Hiszpanów.

Wyspy PRZYLĄDKA ZIELONEGO, Portugalczyków, w których znaczniejsza jest *San-Yago*.

wej zimy; zastępuje ją pora deszczów, trwająca blisko 5 miesięcy pod równikiem i około trzech miesięcy w bliskości zwrótników.

11**

Wyspy *odnogi Gwinejskiej*, z których znaczniejsze są: *Fernando Po*, Anglików; *Świętego Tomasza* i wyspa *Książęcia*, Portugalczyków.

Trzy wyspy są:

W NIEBOWSTAPIENIA, } należące do An-
 ŚWIĘTEJ HELENY } glików;

Trystan d' Akunha, największa z gromady wysp tegoż nazwiska, na oceanie Południowym.

172. WYSPY NA MORZU INDYJSKIEM.

Na morzu Indyjskiem znajduje się jedna wielka wyspa, trzy gromady wysp i dwie wyspy mniej znaczne.

Wielka wyspa:

MADAGASKAR, oddzielona od Afryki kanałem Mozambickim i podzielona na wiele królestw, z których najprzemożniejszym zdaje się być *Seklawów*, ku północo-zachodowi. Francuzi na pobrzeżu wschodniem mają wysepkę *Święta Marya*.

Trzy gromady wysp są:

WYSPY MASKARENŚKIE, z których znaczniejsze są: *Bourbon*, należąca do Francyi,

stolica *Saint-Denis*, *l'Île de France* albo *Maurycy* i *Rodryg*, należące do Anglików, którzy je zabrali Francuzom.

WYSPY SESZELSKIE, dzielące się na dwie gromady: na wyspy *Amiranty* i *Mahe*; należą do Anglików.

Komorskie, u wejścia północnego do kanału Mozambickiego.

Dwie wyspy mniej znaczne są:

Zanzibar, u pobrzeża Zanguebar, wyspa handlowa, zależąca od Imana Maskate w Arabii.

Sokotora, naprzeciw przylądka Guardafui. Anglicy mają tu osadę.

173. UWAGI. — Powierzchni wszystkich wysp Afryki naznaczają do 12,000 mil kw. a ludności do 5 milionów mieszkańców. Wielka wyspa *Madagaskar* w tém obrachowaniu zajęta, jako mająca 10,000 m. kw. powierzchni i do 3 milionów mieszkańców, w pogaństwie zostających, jest, jak powiadają, uprawna, i zdrowe ma powietrze wewnątrz, lecz brzegi bagniste i niezdrowe.

Między innemi wyspami, zależącemi od Afryki, gromada wysp wulkanicznych *Azorskich*, na których mieszkańców jest do 200 tysięcy, zaleca się klimatem przyjemnym i wyborowymi owocami — *Madera* sławi się winem — *Kanaryjskie*, w starożytności znane pod imieniem *wysp Szczęśliwych*, łagodnością klimatu, żyznością ziemi, wydającej wino, cukier i t. d., i ludnością wynoszącą 174,000 mieszkańców, zwracają na się uwagę — Wyspy przylądka *Zielonego* wulkaniczne, piaszczyste, nie-

zdrowe, zawierają 45 tysięcy mieszkańców. — *Wyspy odnogi Gwinejskiej* są żyzne, lecz niezdrowe z przyczyny zbyt ciepłego gorąca — *Sw. Mateusza* jest niezamieszkaną — *Wniebowstąpienia*, dostarcza okrętom tam przybijającym niepomірnej wielkości żółwiów — *Sw. Heleny* pamiętna się stała więzieniem i śmiercią Napoleona Bonaparte'go — *Bourbon i l' Ile de France*, pokryte górami wulkanicznymi we śródku, na brzegach obficie rodzą kawę, cukier, indygo, korzenie i t. d., i mają ludności, więcej niż 80,000 mieszkańców.

A M E R Y K A.

174. OGÓLNE UWAGI. — Ameryka zajmuje, jakśmy powiedzieli (16), cały ląd nowy. Jest to największa po Azji, a jednak najmniej zaludniona część z pięciu części świata.

PODZIAŁ. — Ameryka naturalnym sposobem dzieli się na dwa wielkie półwyspy, połączone między morzem Panama. Półwysep leżący ku północy zowie się *Ameryką północną*; ku południowi, *Ameryką południową*.

ROZLEGŁOŚĆ, LUDNOŚĆ I RELIGIE. — Powierzchnia Ameryki wynosi do 700,000 mil kw. a ludność do 39 milionów mieszkańców, z których plemienia *białego*, to jest, Europejczyków lub od nich pochodzących, liczy się 14,600,000, *Indyan* albo Amerykanów właściwych 10 milionów, *Murzynów* 7,400,000, *Mulatów* i innych mieszkańców 7,000,000. Co do religii, 25 mil. liczy się katolików, 11 mil. protestantów, 2 mil. stronników rozmaitych sekt, i około 1 miliona pogan.

KLIMAT I PŁODY. — Niezmierna rozległość Ameryki każe się domyślać wielkiej różnorodności klimatów i płodów wszystkich innych części świata. Uważać jednak należy, iż nie tak wielkie są w niej upały, jak na starym łańdżu, co przypisać szczególniej wypada wysokim górom w Ameryce, które dają początek wielkiej liczbie mniejszych i większych rzek. Nigdzie także nie znajdują się w obfitości drogie kruszce.

AMERYKA PÓŁNOCNA.

175. **GRANICE.** — Ameryka północna graniczy:

Na północ z oceanem Lodowatym podbiegunowym i morzami jego;

Na zachód z Wielkim oceanem;

Na południe z międzymorzem Panama i morzem Antylskim;

Na wschód z oceanem Atlantyckim.

PODZIAŁ. — Ameryka północna dzieli się na siedem wielkich części, jakie są:

<i>Trzy</i> na północy	{	Kraje podbiegunowe;
		Ameryka Rossyjska;
		Nowa Brytania.

Jedna we śródku: Stany Zjednoczone.

<i>Dwie</i> na południe	{	Mexyk;
		Guatimala.

Jedna na oceanie Atlantyckim: Wyspy Antylskie.

176. MORZA OBLEWAJĄCE AMERYKĘ PÓŁNOCNĄ. — Trzy oceany, oblewające Amerykę północną (175), tworzą na wybrzeżach, oprócz morza Beringa, o którym mówiliśmy (88), trzy inne morza, jak to:

Jedno utworzone przez ocean Podbiegunowy:

Morze Baffińskie, między krajami podbiegunowemi.

Jedno przez ocean Atlantycki:

Morze Antylskie, zachodzące w głąb' między obiema Amerykami.

Jedno przez ocean Wielki czyli Spokojny:

Morze Rumiane albo *Kortezskie*, zwane także odnogą *Kalifornii*, na zachód Meksyku.

177. ODNOGI. — Morza wymienione tworzą pięć głównych odnóg, jakie są:

Trzy utworzone przez ocean Atlantycki:

<i>Odnoga Hudsonska</i>	} na wschód Nowej Brytanii.
<i>Odnoga Św. Wawrzyńca</i>	
<i>Zatoka Fundi</i>	

Dwie przez morze Antylskie:

Odnoga Meksykańska, na wschód Meksyku;

Zatoka *Honduras*, ku północo-wschodowi Guatimali.

178. CIEŚNINY.— Oprócz cieśniny Beryngskiej, o której już mówiliśmy (90), należy jeszcze wymienić w Ameryce cztery główne cieśniny, jakimi się łączy ocean Atlantycki, jako to:

Przez cieśninę *Dawis*, z morzem Baffińskim;

Przez *Hudsonską*, z zatoką Hudsonską;

Przez cieśninę *Belle-Ile*, z odnogą Świętego Wawrzyńca;

Przez *Florydzką*, z odnogą Meksykańską.

179. RZEKI.— Rzeki Ameryki północnej w liczbie trzech głównych następnie można uszykować podług morz, a mianowicie:

Jedna wpada do oceanu Podbiegunowego:

Mackensie, oblewająca Nową Brytanię;

Dwie do oceanu Atlantyckiego:

Świętego Wawrzyńca, oblewająca Nową Brytanię i wpadająca do odnogi Sw. Wawrzyńca;

Missisipi, oblewająca Stany Zjednoczone i wpadająca do odnogi Meksykańskiej.

180. JEZIORA.— Północna część Ameryki północnej pełna jest jezior, z których głównych dwanaście:

Sześć w Nowej Brytanii, jako to:

Jeziro <i>Wielkie Niedźwiedzi</i>	} spływające przez Mackensie do oceanu Podbiegunowego:
Jeziro <i>Niewolnicze</i>	
Jeziro <i>Gór</i>	
Jeziro <i>Reniferów</i>	

Jeziro <i>Mały Winnipeg</i>	} wpadające do odnogi Hudsonskiej.
Jeziro <i>Wielki Winnipeg</i>	

Pięć między Nową Brytanią i Stanami Zjednoczonymi, jak :

Jeziro <i>Wyższe</i>	} wpadające jedno w drugie i spływające do oceanu Atlantyckiego przez rzekę Świętego Wawrzyńca.
Jeziro <i>Michigan</i>	
Jeziro <i>Huron</i>	
Jeziro <i>Erie</i>	
Jeziro <i>Ontario</i>	

Jedno w Stanach Zjednoczonych:

Jeziro *Champlain*, spływające także do oceanu Atlantyckiego przez rzekę Świętego Wawrzyńca.

181. NIAGARA. — Jeziro Erie z jeziorem Ontario łączy się szeroką rzeką *Niagara*, która przed swem ujściem do jeziora Ontario rzuca się z wysokości 160 stop i tworzy spad wody, jakiego huk rozlega się na wiele mil wokoło.

182. PÓLWYSPY.—Sześć głównych w Ameryce północnej liczy się półwyspów, jakie są:

Labrador, w północno-wschodniej stronie Nowej Brytanii, otoczony rzeką i odnogą Św. Wawrzyńca, oceanem Atlantyckim, cieśniną Hudsonską i zatokami Hudsonską i James.

Nowa Szkocya, na wschód Nowej Brytanii, między oceanem Atlantyckim na wschód i zatoką Fundi na zachód.

Floryda, w południowo-wschodniej stronie Stanów Zjednoczonych, między oceanem Atlantyckim na wschód i odnogą Meksykańską na zachód.

Yukatan, w południowo-wschodniej stronie Meksyku; między odnogą Meksykańską na północ i zachód a morzem Antylskim na wschód.

Stara Kalifornia, na zachód Meksyku, między Wielkim oceanem na zachód i morzem Rumianem na wschód.

Alaszka, w południowo-zachodniej stronie Ameryki Rosyjskiej, między zatoką Bristolską na północ i oceanem Wielkim na zachód i południe.

Wchód do któregokolwiek z tych półwyspów nie jest tak wązki, aby zasługiwał na nazwanie międzymorza.

183. PRZYŁĄDKI. — Przyłądki znaczniejsze w liczbie pięciu są:

Przyłądek *Farewell*, w południowo-wschodniej stronie Grenlandyi;

Kod, na wschód Stanów Zjednoczonych;

Katosz, w północno-wschodniej stronie Yukatanu;

Przyłądek *Świętego Łukasza*, na południe Starej Kalifornii;

Lodowaty, na północ Ameryki Rosyjskiej.

184. GÓRY. — Cztery są główne pasma gór:

Góry *Oceańskie*, rozciągające się na po-brzeżach oceanu Wielkiego.

Góry *Mexykańskie*, przechodzące przez Meksyk i dalej pod nazwiskiem gór *Skalistych*, rozciągające się aż na północ.

Góry *Apalachskie*, zwane także *Alleghanami* i *górami Błękitnymi*, przechodzące przez Stany Zjednoczone z północo-wschodu na południo-zachód.

Góry *Antylskie*, wznoszące się na wyspach.

185. WULKANY. — Wulkany są w wielkiej liczbie w dwóch pasmach gór: Oceańskich i Skalistych.

Dwa są z nich znaczniejsze:

Świętego Eliasza, w Ameryce Rossyjskiej;

Popokatepetl, w Meksyku.

186. KRAJE PODBIEGUNOWE.

POŁOŻENIE.—Pod nazwaniem *Ziem Podbiegunowych* zajmujemy wszystkie kraje mało znane, rozciągające się na północ i północno-wschód Ameryki, z których znaczniejsze są:

187. **GRENLANDYA**, zawarta między morzem Baffińskim i cieśniną Dawis od południo-zachodu, oceanem Atlantyckim z południo-wschodu, i oceanem podbiegunowym północnym od północno-wschodu; granice jej od północno-zachodu nie są znane. Połow wielorybów na jej pobrzeżach dał powód do zakładania przez Duńczyków osad, między którymi:

Julianeshaab na południe i *Upernawick* ku północy są znaczniejsze.

Północna część do Anglików należy.

188. **SPITZBERG**, leżący w północno-wschodniej stronie Grenlandyi i na północ Europy, składa się z wielkiej liczby wysp skalistych i pokrytych lodami, dokąd Rossyanie zawijają dla połowu wielorybów.

189. AMERYKA ROSSYJSKA.

GRANICE.— Ameryka Rosyjska graniczy:
Na północ z oceanem Lodowatym podbiegunowym;

Na zachód z cieśniną i morzem Beringa;
Na południe z Wielkim oceanem;
Na wschód z Nową Brytanią.

190. WYSPY.— Granicami, któreśmy oznaczyli, nie są objęte wyspy, składające główną część Ameryki Rosyjskiej. One stanowią trzy archipelagi, jak:

WYSPY ALEUTSKIE, składające się z wysp *Berynga*, *Miedzianej*, *Andreanowskich* i wysp *Lisich*, tworzące łańcuch łączący Azyę z Ameryką.

ARCHIPELAG KRÓLA JERZEGO. gdzie jest wyspa *Sitka*, na której twierdza *Nowy Archangelsk* jest naczelnem miejscem posiadłości Rosyjskich w Ameryce.

ARCHIPELAG KSIĄŻĘCIA WALLII, na południe Archipelagu Króla Jerzego.

Dwa ostatnie Archipelagi stanowią część Archipelagu *Quadra* i *Vancouver*.

191. UWAGI.— Kraje podbiegunowe, jak się zdaje, tworzą około bieguną, od którego biorą nazwisko, rozległy archipelag. Wyspy te dzieli jedne od drugich

wielka liczba ramion morza albo cieśnin, prawie zawsze zawałonych lodami, które aż dotąd są niepokonaną przeszkodą dla żeglarzy usiłujących przedrzeć się tą drogą z oceanu Atlantyckiego na ocean Wielki. W tych stronach zima trwa dziewięć miesięcy; a części najdalej na północ posunięte przez cztery miesiące pogrążone są bez ustanku w ciemnościach nocy. Mieszkańcy tych posępnych krain, znani pod imieniem *Eskimosów*, należą podobno do tegoż pokolenia, co Lapończykowie Europejscy i Samojezy Azji. Żyją tylko rybołówstwem i przepędzają zimę w jamach wykopanych w ziemi. Sekta wiary protestanckiej, tak nazwana *Braci Morawskich*, nawróciła na wiarę chrześcijańską część mieszkańców w Grenlandyi; których liczba wynosi 14 tysięcy, nie licząc w to 6 tysięcy Duńczyków.

192. Nie lepsze ma położenie pod względem klimatu od krajów, o którychżeśmy mówili, Ameryka Rossyjska. Zostaje ona pod rządem kompanii kupców Rossyjskich, którzy stąd dostają w wielkiej ilości kosztowne futra, jakimi prowadzą obszerny handel.

193. NOWA BRYTANIA.

GRANICE. — Nowa Brytania, tak nazwana przez Anglików, do których należy, graniczy:

Na północ z cieśniną i zatoką Hudsonską i oceanem Lodowatym podbiegunowym;

Na zachód z Ameryką Rossyjską i Wielkim oceanem;

Na południe ze Stanami Zjednoczonymi;

Na wschód z oceanem Atlantyckim.

Nowa Brytania nadto zawiera wielką liczbę wysp, leżących u pobraża oceanu Atlantyckiego i oceanu Wielkiego.

STOLICA. — **QUEBEC**, nad rzeką Św. Wawrzyńca, stołeczne Kanady, najpiękniejszej prowincyi Nowej Brytanii, ustąpionej przez Francję Anglii w 1763 roku.

MIASTA ZNACZNIEJSZE. — Na zachód **YORK**, nad jeziorem Ontario, stołeczne wyższej Kanady.

Na wschód, **FREDERICKSTOWN**, stolica Nowego Brunświku. — **HALIFAX**, port wygodny na oceanie Atlantyckim, stolica Nowej Szkocyi.

194. **WYSPY.** — Na oceanie Atlantyckim:

Newfoudland albo *Terre-Neuve*, oddzielona od lądu zatoką Św. Wawrzyńca i cieśniną Belle-Ile, przez to uwagi godna, iż ma na wschód wielkie zasy piasku, na których polawia się stokfisz.

St. John } w południowo-zachodniej
Cap-Breton } stronie od Newfoudland.

Wyspy *Bermudzkie*, w znacznej odległości od pobraża Stanów Zjednoczonych.

Do tych wysp przydać należy wyspy *Saint-Pierre* i *Miquelon*, należące do Francyi.

Na Wielkim oceanie:

Wyspa <i>Królowej Karoliny</i>	} na archipelagu <i>Quadra</i> i <i>Vancouver</i> .
Wyspa <i>Quadra</i> i <i>Vancouver</i> .	

195. UWAGI. — Powierzchni Nowej Brytanii naznaczają do 100,000 przeszło mil kw.; lecz tylko część południowo-wschodnia może być uważana jako rzeczywiście należąca do Anglii; inne kraje położone na zachód i północ, zamieszkane w niewielkiej liczbie przez dzikie plemiona żyjące z łowiectwa i rybołówstwa, z tego tylko względu mają dla niej niejaką wagę, iż dostarczają jej drogie futra. Kraje południowo-wschodnie, mające do miliona mieszkańców, po większej części Francuzów katolickiej wiary, są piękne i żyłue.

196. STANY ZJEDNOCZONE.

GRANICE.— Stany Zjednoczone graniczą:

Na północ z Nową Brytanią;

Na zachód z Wielkim oceanem i Meksykiem;

Na południe z odnogą Meksykańską;

Na wschód z oceanem Atlantyckim.

STOLICA.— WASZINGTON, rezydencya prezydenta i siedlisko kongressu.

MIASTA ZNACZNIEJSZE. — Ku północo-zachodowi, NEW-YORK, miasto najhandlowniejsze i najludniejsze w Stanach Zjednoczonych. — FILADELFIA, w *Pensylwanii*, gdzie się odbywały obrady kongressu, nim założono *Wa-*

szington.— BOSTON, w *Massachuset.* — BALTIMORE, w *Maryland.* — NOWY ORLEAN, w *Louisianie* i t. d.

197. UWAGI.— Stany Zjednoczone mają 104,000 mil kw. rozległości i 13,140,000 mieszkańców, między którymi panującą religią jest protestancka, podzielona na wielką liczbę sekt. Składają one Rzeczpospolitą związkową, złożoną ze 24 stanów niepodległych, z których każdy ma rząd udzielny; sprawy zaś ogółu dotyczące się są załatwiane i kierowane przez kongres składający się z senatu i izby reprezentantów i przez prezydenta obieranego co lat cztery. Rozległy przestwór Stanów Zjednoczonych i krajów w obręb ich wchodzących wydaje wszystkie płody Europejskie, nadto cukier, bawełnę, indygo i t. d. Żelazo, miedź, ołów i węgiel kopalny znajdują się w obfitości.

198. M E X Y K.

GRANICE.— Meksyk graniczy:

Na północ ze Stanami Zjednoczonymi;

Na zachód z oceanem Wielkim;

Na południe z oceanem Wielkim i Gwatemalą;

Na wschód z morzem Antylskim, odnogą Meksykańską i Stanami Zjednoczonymi.

MIASTO STOŁECZNE.— MEXYK, na południe, jedno z najpiękniejszych miast nowego łądu.

MIASTA ZNACZNIEJSZE.— Ku południowi LA PUEBLA DE LOS ANGELOS, albo miasto Aniołów, miasto wtórego rzędu w Meksyku.—

VERA-CRUZ, nad odnogą Meksykańską, główny port Meksyku.

199. UWAGI. — Meksyk ma około 65,000 mil kwadr. rozległości, a ludności do siedmiu milionów mieszkańców, wszystkich religii katolickiej. Była to najbogatsza z osad Hiszpańskich w Nowym Świecie tak przez swe kopalnie dostarczająca więcej złota i srebra, niż wszystkie inne Amerykańskie, jak przez kosztowne płody swaj ziemi, rodzącej obficie zboże, cukier, kakao, wanillę, bawełnę, indygo, tytuń i rzadkie drzewa. Podniesione położenie tego pięknego kraju, przeciętego licznymi łańcuchami gór, czyni temperaturę w powszechności łagodną i zdrową. Brzegi tylko są gorące i niezdrowe. Meksyk od 1824 roku stanowi Rzeczpospolitą związkową, składającą się z 19 stanów, rządzoną przez kongres. Półwysep *Yukatan*, gdzie Anglicy mają swe osady, obfituje w drzewo farbierskie, zuane pod nazwiskiem *Campeche*.

200. GUATIMALA.

GRANICE. — Guatimala, zwana także *Stanami Zjednoczonymi Ameryki środkowej*, graniczy:

Na północ z Meksykiem;

Na zachód }
i południe } z oceanem Wielkim;

Na wschód z międzymorzem Panama i morzem Antylskim.

MIASTO STOLECZNE. — GUATIMALA, niedaleko pobraża oceanu Wielkiego, o 4 mile

na południe od Starej Guatimali, zniszczonej w 1777 roku przez trzęsienie ziemi, które trwało pięć dni i o śmierć przyprawiło 9,000 osób.

MIASTO ZNACZNIEJSZE.— Na południe LEON, stolica stanu *Nicaragua*, przybierającego nazwisko od jeziora, które spływa do morza Antylskiego.

201. UWAGI.— Guatimala ma około 10,000 mil kw. rozległości a ludności do 2 milionów mieszkańców, wszystkich religii Katolickiej. Stanowi ona, równie jak Stany Zjednoczone i Meksyk, Rzeczpospolitą związkową. Klimat jej i płody prawie są też same, co Meksyku. Dla żyzności gruntu byłaby najprzyjemniejszą stroną Ameryki, gdyby nie była wystawioną na straszliwe trzęsienia ziemi.

202. WYSPY ANTYLSKIE.

POŁOŻENIE I PODZIAŁ.— Wielki archipelag wysp Antylskich, leżący między obiema Amerykami, w północno-wschodniej stronie morza, któremu nadaje nazwisko, według naturalnego porządku, dzieli się na trzy główne gromady, jakie są:

WYSPY LUKAJSKIE, na północ;

WIELKIE ANTYLLE, we śródku;

MAŁE ANTYLLE, w stronie południowo-wschodniej.

203. UWAGI. — Powierzchni wysp Antylskich naznaczają do 5,000 mil kw., a ludności do trzech milionów mieszkańców, po większej części katolików i należących do trzech pokoleń: *białych*, Europejczyków, albo początku Europejskiego; *czarnych*, przeprowadzonych z Afryki, i *kolorowych*, zrodzonych z pomieszczenia się białych z czarnymi. Dwie tylko pory roku znane są na wyspach Antylskich: sucha, trwająca od października aż do kwietnia, i dżdżysta, przez resztę roku. Podczas pierwszej niebo na tych wyspach jest najpogodniejsze, lecz drugą znamienują silne burze i straszliwe uragany. Najbogatsze płody Azji, Afryki i Ameryki, okrywają ziemię tych wysp; cukier, kawa, indygo, obficie się rodzą.

204. *Wyspy Lukajskie.*

Wyspy Lukajskie, zwane także wyspami *Bahama*, których liczba około 500 wynosi, należą do Anglików. Najznacniejsza z nich jest *San Salvador* albo *Zbawiciela*, tak nazwana przez Krzysztofa Kolumba, który do niej przybył 12 Października 1492 roku. Jest to pierwsza ziemia odkryta w Nowym Świecie.

205. *Wielkie Antylle.*

Wielkie Antylle w liczbie czterech są:

KUBA, w północno - wschodniej stronie, z miastem stołecznem *Hawanna*. Wyspa ta

żyźna i bogata, jest dzisiaj największej wagi posiadłością Hiszpańską w Nowym Świecie.

JAMAJKA, na południe Kuby, ze stolicą *Kingston*, należy do Anglii.

206. HAITI albo *St. Domingo*, w południowo-wschodniej stronie Kuby. Miasto stołeczne *Port-au-Prince*, ku południo-zachodowi, główne miejsce rządu Rzeczypospolitej Murzyńskiej, której niepodległość Francya uznała w 1824 roku, władająca aż do 1793 roku najlepszą częścią wyspy.

PORTO-RICO, na wschód Haiti, należy do Hiszpanów. Miasto stołeczne *Saint-Jean*.

207. *Małe Antylle.*

Małe Antylle dzielą się na *wyspy przed wiatrem*, w stronie południowo-wschodniej wysp wielkich Antylskich, i *wyspy pod wiatrem*, wzdłuż lądu Ameryki południowej. Główne z nich zostają w posiadaniu Francuzów, Anglików, Hollendrów, Duńczyków, Szwedów i Hiszpanów, jak następuje:

108. *Do Francuzów należą:*

GWADELUPA, we śródku małych wysp Antylskich, podzielona na dwie wyspy, których główne miasta są: *Basse-Terre* i *Pointe à Pitre*. Wydaje ona wiele cukru.

DESIRADA
MARIE-GALANTE
LES SAINTES

} niedaleko brzegów
Gwadelupy.

MARTINIKA w południowo - wschodniej stronie Gwadelupy. Miasto stołeczne *Fort-Royal* największe, i siedzisko rządu wysp Antylskich Francuzkich. Wyspa ta rodzi wiele cukru i najlepszą kawę na Antyllach.

SAINT-MARTIN (Św. Marcina), na północ Antylskich. Francuzi posiadają jej tylko część północną (210).

209. *Do Anglików.*

ANTIGOA, na północ, z portem wygodnym.

DOMINIKA, między Gwadelupą i Martyniką.

Św. LUCYI, żyzna, lecz niezdrowa.

BARBADOS, najbardziej na wschód posu-
niona z wysp Antylskich, i ze wszystkich do
Anglii należących największej wagi tak dla
swej ludności, jako też handlu.

TABAGO, w południowo-zachodniej stro-
nie od Barbados.

TRINIDAD, najbardziej na południe posu-
niona i największa z wysp pod wiatrem.

210. *Do Hollendrów.*

Św. MARCINA, część południowa.

SABA } na północ wysp przed
 Św. EUSTACHEGO } wiatrem.
 CURAÇAO, w rzędzie wysp pod wiatrem.

211. *Do Duńczyków.*

SRINT-THOMAS } z liczby wysp Panień-
 SAINT-JEAN } skich, na północ.
 SAINTE-CROIX, dalej ku południowi.

212. *Do Szwedów.*

SAINTE-BARTELEMI, w stronie południowo-
 wschodniej wyspy Świętego Marcina.

213. *Do Hiszpanów.*

S. MARGARITA, jedna z wysp pod wiatrem.

AMERYKA POŁUDNIOWA.

214. GRANICE. — Ameryka południowa gra-
 niczy:

Na północ z morzem Antylskim;

Na zachód z oceanem Wielkim;

Na południe z oceanem Południowym pod-
 biegunowym;

Na wschód z oceanem Atlantyckim.

215. PODZIAŁ. — Ameryka południowa
 dzieli się na ośm wielkich części, jakie są:

Dwie na północ } Kolumbia;
 } Guyana.

Trzy na zachód { Peru;
Wyższe Peru;
Chili.

Dwie na wschód { Brezylia;
la Plata z Paragwajem
i Banda Orientale.

Jedna na południe: Patagonia.

216. ODOGI. — Liczy się ich siedm głównych, jakie są:

Trzy utworzone przez ocean Atlantycki:

Zatoka *Wszystkich Świętych*, na wschód
Brezylji;

Odnoga *Sw. Antoniego* } na wschód

Odnoga *Sw. Jerzego* } Patagonii.

Trzy utworzone przez ocean Wielki:

Odnoga *Los Chonos*, za zachód Pata-
gonii.

Odnoga *Guayaquil*, na zachód Kolumbii;

Odnoga *Panama*, na południe między-
morza.

Jedna utworzona przez morze Antylskie:

Zatoka *Darieńska*, na północ Kolumbii.

217. CIEŚNINY. — Dwie z nich wymienić
można; temi są:

Cieśnina *Magiellańska*, oddzielająca Ame-
rykę od Ziemi Ognistej;

Cieśnina *Lemaire*, między Ziemią Ognistą
i Ziemią Stanów.

218. JEZIORA.— Cztery główne są:

Jezioro *Maracaibo*, na północ Kolumbii;

Jezioro *Titicaca*, na południe Peru;

Jezioro *Los Patos* } na południe Bre-

Jezioro *Merim* } zylji.

219. RZEKI. — Do oceanu Atlantyckiego
wpadają cztery znaczniejsze, jakie są:

Orenoco, oblewająca Kolumbię;

Amazonka, inaczej *Maranon*, rzeka naj-
większa w świecie, oblewająca Peru i
Brezylię;

San-Francisco, oblewająca Brezylię;

Rio de la Plata, powstała z *Paraguay*,
Parama i *Uruguay*, oblewających Bre-
zylię i Rzeczpospolitą la Plata.

220. PRZYŁĄDKI.— Ośmiu jest znaczniejszych
przyłądków:

Przyłądek *Gallinas*, na północ Kolumbii;

Przyłądek *Orange*

Przyłądek *Św. Rocha*

Przyłądek *Frio*

Przyłądek *Horn* na południe Ziemi Ogui-
stej;

Przyłądek *Św. Antoniego*, ku południo-
wschodowi la Plata;

} na pobrzeżu
Brezylii;

Przylądek *Panieński*, w stronie południowo-wschodniej *Patagonii*.

Przylądek *Biały*, w stronie północno-zachodniej Peru.

221. GÓRY. — Najznaczniesze jest pasmo gór *Kordylierskich Andów*, rozciągające się wzdłuż pobrzeża zachodniego Ameryki południowej. Wysokie także góry pod rozmaitemi nazwiskami rozciągają się w *Guyanie* i w *Brezylii*.

222. K O L U M B I A.

GRANICE. — Kolumbia graniczy:

Na północ z morzem Antylskim;

Na zachód z Gwatemalą i oceanem Wielkim;

Na południe z Peru i Brezylią;

Na wschód z Guyaną i oceanem Atlantyckim.

STOLICA. — SANTA FE DE BOGOTA, na płaszczyźnie znacznie wyniesionej u stóp Andów.

MIASTA ZNACZNIEJSZE. — Na północ, KARTAGENA, port główny Kolumbii. — W stronie południowo-zachodniej, QUITO, na pochyłości *Pichincha*, największe miasto.

223. UWAGI. — Powierzchni Kolumbii można naznaczyć do 50.000 mil kw., ludności zaś do trzech milionów mieszkańców, wszystkich wyznania katolickiego.

Ona stanowi Rzeczpospolitą rządzoną przez prezydenta i kougres. Kraj ten zamyka w sobie najwyższe góry i najzuważniejsze wulkany Andów. Klimat łagodny i zdrowy na wyniesionych częściach, jest wilgotny i niezdrowy na pobrażach. Ziemia wydaje w obfitości kakao, indygo, chinę, tytoń i t. d., zawiera nadto złoto, srebro, platynę i szmaragdy najpiękniejsze.

224. GUYANA.

GRANICE. — Guyana graniczy:

Na wschód
i południe } z oceanem Atlantyckim;

Na zachód z Kolumbią i Brezylią;

Na południe z Brezylią;

PODZIAŁ I MIASTA STOLECZNE. — Guyana dzieli się na trzy części, jako to:

Guyana ANGIELSKA, w stronie północno-zachodniej; stolica *George Town*, niegdyś *Stabrock*, blisko oceanu Atlantyckiego.

Guyana HOLLENDERSKA, we środku; stolica *Paramaribo*, nad rzeką *Surinam*, imieniem której częstokroć i kraj się ten oznacza.

Guyana FRANCUZKA, w stronie południowo-wschodniej; stolica *Kajenna* (Cayenne), na wyspie też samo mającej nazwisko, blisko pobraża.

225. UWAGI. — Guyana ma 3 do 4 tysięcy mil kw., 290 tysięcy mieszkańców, z których 1,300 mil kw. i 70,000 mieszkańców przypada na część Francuzką. We-

wnętrzna część niewiele znana, zamieszkaną jest przez pokolenia indyjskie, z których *Galibowie* są przedniejsi. Wiatry wiejące na pobrażach, liczne rzeki i rozległe lasy, miarkują zbyteczne gorąco klimatu. Kawa, cukier, bawełna, kakao, składają celniejsze płody.

226. P E R U.

GRANICE. — Peru, zwane *Dolnem Peru*, dla różnicy od *Boliwii* czyli *Wyższego Peru*, graniczy:

Na północ z Kolumbią;

Na zachód z oceanem Wielkim;

Na południe z oceanem Wielkim i Wyższem Peru;

Na wschód z Brezylją i Boliwią.

STOLICA. — LIMA, o milę od oceanu..

MIASTA ZNACZNIEJSZE. — Ku południowi: CUZCO, stolica państwa Inkasów, przed podbiciem przez Hiszpanów.

227. UWAGI.—PERU ma do 28,000 mil kw. rozległości i 1,700,000 mieszkańców, z których milion stanowi ostatek ludności przemożnego państwa, jakim rządili *Inkasy* uważani za synów słońca, i gdzie złoto w takiej się znajdowało obfitości, iż Hiszpani za swém przybyciem widzieli je obrócone na najpospolitsze użytki. Pasma Andów ukrywa w sobie ten drogi kruszec, równie jak srebro, żywe srebro, szmaragdy i t. d. Kraj zawarty między tym łańcuchem gór i morzem, stanowi pobraże piaszczyste i jałowe, gdzie deszcz jest nieznan. Na wschód rozciągają się niezmierne równiny gorące

wilgotne, oblane licznemi rzekami, wpadającemi do Amazonki. Wstępując na Andy stopniami, przychodzi się aż do krainy wiecznych śniegów. Tym sposobem w Peru znajdują się wszystkie temperatury i najrozmaitsze płody. Rząd w Peru republikański; religia katolicka jest wyłącznie panującą.

228. WYŻSZE PERU.

GRANICE. — Wyższe Peru, zwane także *Boliwią*, graniczy:

Na północ z Brezylją i Peru;

Na zachód z Peru i oceanem Wielkim;

Na południe z la Plata;

Na wschód z Brezylją.

MIASTA ZNACZNIEJSZE. — CHUQUIZACA, zwane także *la Plata*, nazwisko oznaczające *srebro*, z powodu obfitych kopalni tego kruszcu, znajdujących się w bliskości.

MIASTA ZNACZNIEJSZE. — We śródku, POTOSI, sławne bogatemi kopalniami srebra.

229. UWAGI. — Wyższe Peru ma około 15,000 mil kw. rozległości i 1,300,000 mieszkańców wyznających wiarę katolicką. Zrazu składało część zjednoczonych prowincyj la Plata, lecz od 1825 roku stanowi niepodległą Rzeczpospolitą. Część tego kraju położona na zachód Andów jest, jak w Peru, jałową i niemieszkalną pustynią, znaną pod nazwiskiem pustyni *Atakama*; części kraju położone na wschód gór składają się z równin rozległych, nieraz zatapianych podczas pory deszczów; rodzą wino, oliwę, palmy, bawełnę, trzcinę cukrową i t. d. Góry zawierają obfite kopalnie złota i srebra.

230. CHILI.

GRANICE. — Chili graniczy:
 Na północ z Wyższemi Peru;
 Na zachód z oceanem Wielkim;
 Na południe z Patagonią;
 Na wschód z Patagonią i la Plata.

STOLICA. — SANT JAGO, we śródku, w przyjemnem położeniu.

MIASTA ZNACZNIEJSZE. — W stronie południowo-zachodniej LA CONCEPTION, niedaleko brzegów oceanu.

ARUKANIE. — Część południowo-wschodnia Ghili zamieszкана jest przez naród wojowniczy, zwany *Araukanami*, który nigdy nie mógł być aż do poddaństwa zmuszony przez Hiszpanów.

WYSPY. — Archipelag *Chiloe*, leżący na południu Chili, uważany jest za część tego kraju.

231. UWAGI. — Chili ma 6 do 7,000 mil kw. i 1,100,000 mieszkańców; stanowi Rzeczpospolitą, gdzie religia katolicka wyłącznie jest panującą. Żyzność ziemi odpowiada tu łagodności klimatu; znajdują się: wino, oliwki, i po większej części wszystkie płody obu lądów; lecz piękną tę krainę często dotykają trzęsienia ziemi, spowodowane przez wulkany gorejące w Andach, których wnętrza ukrywają obfite kopalnie złota, srebra i miedzi.

232. BREZYLIA.

GRANICE. — Brezylia graniczy:

Na północ z oceanem Atlantyckim, Gyaną i Kolumbią;

Na zachód z Peru i Wyższem Peru;

Na południe z la Plata i oceanem Atlantyckim;

Na wschód z oceanem Atlantyckim.

MIASTO STOLECZNE. — RIO-JANEIRO, w głębi, nad zatoką, tworzącą port najwygodniejszy i najobszerniejszy w nowym świecie.

MIASTA ZNACZNIEJSZE. — Na wschód PER-NAMBUK albo *Fernambuk*, miasto najbardziej na wschód posunięte z całego nowego lądu i nieopodal od niego leżące *Olinda*. — SAN SALVADOR, zwane także *Bahia*, nad zatoką Wszystkich Świętych, jedno z najhandlowniejszych w Brezylji, której było stolicą, nim jej nie przeniesiono do Rio-Janeiro.

WYSPY. — Zpomiędzy wysp leżących u po-brzeża Brezylji, znaczniejsze są: wyspa błotnista MARAJO, utworzona przez odnogi Amazonki i jej ujścia; wyspa *St. Catharina*, zamienita swą żyznością.

233. LA PLATA.

GRANICE. — *Zjednoczone prowincye la Plata*, zajmując w to razem *Paraguay* i *Banda Orientale*, graniczą:

- Na północ z Brezylją i Wyższém Peru;
- Na zachód z Chyli;
- Na południe z Palagonią;
- Na wschód z oceanem Atlantyckim.

STOLICA. — BUENOS-AYRES, port wielce handlowny, u ujścia rzeki la Plata, który winieu swe nazwanie (oznaczające dobre powietrze) właściwej temu miejscu zdrowości powietrza.

MIASTA ZNACZNIEJSZE. — Na północ ASSONPTION, stolica *Paraguay*, kraju niepodległego.

Na wschód MONTE-VIDEO, port wygodny, blisko ujścia la Plata, stolica prowincyi zwanej *Banda Orientale*, która, w skutek traktatu między Buenos-Ayres i Brezylją zawartego, stanowi teraz *Rzeczpospolitą Wschodnią Uruguay*.

234. UWAGI O LA PLATA. — Rzeczpospolita prowincyj zjednoczonych la Plata, pierwsza z osad hiszpańskich w Nowym Świecie, która się ogłosiła niepodległą macierzystej ziemi, ma około 50,000 mil kwadr. i 2,000,000 mieszkańców, licząc w to razem i Paraguay, niepodlegający naczelnikowi samowładnemu, noszącemu tytuł dyktatora. Religia katolicka jedynie jest dozwolona

w Paraguay; ona jest panującą w la Plata; lecz inne religie doznają tolerancyi. Część la Plata, przez którą przechodzi rzeka dająca jej nazwisko, i część znajdująca się między tą rzeką i Andami, w powszechności są bagniste. Na południe rozciągają się niezmierzone równiny solne i pokryte wysokimi trawy, znane pod nazwiskiem *Pampas*; ustóp Andów znajdują się żyzne doliny, gdzie się rodzą wszystkie płody innych stron Ameryki. Trzody wołów nadewszystko są liczne w tym kraju, gdzie się także znajdują krokodyle i strusie.

Banda Orientale ma nazwisko u Brezyljan *Cisplatina*, z powodu swego położenia północnego nad Rio de la Plata. Hiszpanie zowią ją krajem pogranicznym (*Banda*), bowiem dotyka do północy Ameryki Portugalskiej czyli Brezylji. *Banda Orientale* ma 10,500 mil kw. i ludności 175,000 mieszkańców, wszystkich Hiszpanów z pochodzenia.

255. UWAGI O BREZYLI. — Brezylja zostaje pod panowaniem Cesarza, ma do 130,000 mil kwadr. rozległości i 5 milionów mieszkańców ludności, której połowę składają czarni i niewolnicy. Religia katolicka wyłącznie jest w niej panującą. Północna część Brezylji składa się z równin często zalewanych przez Amazonkę i do niej wpadające rzeki; prowincye południowe są górzyście, zdrowe i żyzne. Tu się znajdują wszystkie połączone płody roślinne Ameryki i najdroższe z królestwa kopalnego, jak złoto, dyamenty, topazy i t. d. Jaguary, małpy, krokodyle, węże grzechotniki, strusie, papugi, są najcenniejsze z królestwa zwierzęcego.

UWAGA. — W Ameryce jest teraz jedenaście Rzeczypospolitych: Stany Zjednoczone, Meksyk, Guatimala, Nowa Grenada, Venezuela, Ecuador, Peru, Chili, Boliwia, Buenos-Ayres, Haiti: podług nowszych bowiem wiado-

mości, prowincye składające Rzeczpospolitą Kolumbijską rozetwały się i utworzyły trzy państwa niepodległe pod nazwiskiem Nowej Grenady, Wenezueli i państwa Równikowego. W nich się liczy ludności do 50 mil. mieszkańców.

236. PATAGONIA.

GRANICE. — Patagonia graniczy:

Na północ z la Plata i Chili;

Na zachód z oceanem Wielkim;

Na południe z cieśniną Magiellańską;

Na wschód z oceanem Atlantyckim.

NARODY JĄ ZAMIESZKUJĄCE. — Patagonia, zwana niekiedy *Ziemią Magiellańską*, od Magiellana, co ją odkrył. zawiera same tylko wioski. Patagonowie przez czas długi sławieni dla pięknego składu ciała i nadzwyczajnego wzrostu, są łagodnego charakteru, wyborni jeźdźcy i zręczni w działaniu procy.

237. UWAGI. — Patagonia, zajmująca cały południowy cypel Ameryki południowej, ma powierzchni do 20,000 mil. kw., ludności zaś, podług domysłu, od 150 do 200,000 mieszkańców, którzy aż dotąd ostali się niepodległymi. Kraj ich, wystawiony na gwałtowne zmiany powietrza i silne działanie wiatrów, ma być nie nadto zżyłym. Pobreża wschodnie są jałowe i piaszczyste, część zaś zachodnia pokryta górami.

238. WYSPY.

Z pomiędzy wysp, które się zwykle liczą do Ameryki południowej, celniejsze są:

ZIEMIA OGNISTA, oddzielona od Patagonii cieśniną Magiellańską, składa się z wielkiej liczby wysp wulkanicznych, prawie zawsze śniegiem pokrytych i oddzielonych od siebie licznymi cieśninami.

WYSPA STANÓW oddzielona od Ziemi Ognistej cieśniną *Lemaire*.

WYSPY MALUŃSKIE czyli *Falklandzkie*, na których Francuzi, Anglicy i Hiszpani mieli swe osady, dzisiaj opuszczone.

NOWA GEORGIA i Archipelag **SANDWICH**, pokryte wiecznymi lodami.

Do tych wysp przydać należy: wyspy *Fernando, Noronha, Trójcy* i *Martin-Voz*, skaliste i należące do Brezylji, naprzeciw półwyspu, której są położone; wyspy *St-Felix* i *Juan Fernandez*, naprzeciw półwyspu Chili.

239. O C E A N I A.

POŁOŻENIE. — Wyspy składające Oceanję są rozrzucone, jakieśmy powiedzieli, w całej części oceanu Wielkiego, rozciągającej się między obydwojma lądami, a osobliwie ku południowo-wschodowi Azji.

PODZIAŁ. — Oceania dzieli się na trzy części, jako to:

Wielki Archipelag Indyjski, w stroni północno-zachodniej;

Australia, w stronie południowo-zachodniej;

Polinezia, na wschód.

240. UWAGI OGÓLNE. — Oceania, jedna z pięciu części świata, zajmująca na kuli ziemskiej obszar najrozleglejszy, jest nieco od Europy większą, lecz w miarę swej rozciągłości, mało zaludnioną. Powierzchni ziemi ją składających uznaczają do 200,000 mil kw. a ludności 20,500,000 mieszkańców, należących do dwóch oddzielnych pokoleń: *Malajskiego*, które jest odmianą pokolenia żółtego, rozprzestrzenionego mianowicie na Archipelagu Indyjskim i w Polinezii, gdzie się znacznie rozszerzyło; oraz do odmiany pokolenia Negrów, znanych pod nazwaniem *Murzynów Oceanickich*, którzy zdają się być najwięcej upośledzeni co do zdolności umysłowych z całego rodu ludzkiego.

241. WIELKI ARCHIPELAG INDYJSKI.

WYSPY, Z KTÓRYCH SIĘ SKŁADA. — Wielki Archipelag Indyjski, tak nazwany, iż zawiera wszystkie wyspy oddawna zajmowane pod nazwiskiem *wysp Indyj Wschodnich*, składa się z pięciu głównych Archipelagów, jakie są:

Wyspy *Filipińskie*, na północ;

Archipelag *wysp Sondzkich*, w stronie południowo-zachodniej;

Archipelag *Borneo* } we śródku;

Archipelag *Celebes* }

Wyspy *Moluckie*, na wschód.

242. *Archipelag wysp Filipińskich.*

Wyspy FILIPIŃSKIE, albo *Maniłskie*, są wyspy wulkaniczne i należą do Hiszpanów. Główne z nich są:

LUÇON, na północ; miasto stołeczne *Manilla*, ku południowi, miejsce naczelne osad Hiszpańskich w Oceanii.

MINDANAO, na południe; miasto stołeczne *Mindanao*, rezydencya najprzemoźniejszego władcy wyspy.

243. *Archipelag wysp Sondzkich.*

Archipelag wysp SONDZKICH składa łańcuch rozległy wysp, z których dwie wielkie wymienimy:

SUMATRA, w stronie północno-zachodniej, mająca przeszło 130 mil długości. Miasta główne:

<i>Achem</i> , ku północo-zachodowi	} M. St. królestw tegoż nazwiska.
<i>Palembang</i> , na wschód-	

Bankulen, na południe, należące do Holendrów, ledwie że nie na całej wyspie panujących.

JAWA, w stronie południowo-wschodniej Sumatry, na mil 80 długa. Miasta główne:

Batawia, ku północo-wschodowi, największe miasto w Oceanii i stołeczne wszystkich posiadłości Hollenderskich w tej części świata.

Surakarta, największe miasto wewnątrz.

Cztery małe są:

BANCA, na wschód Sumatry, należy do Hollendrów i obfituje w kopalnie cyny.

SUMBAWA, na wschód Jawy.

FLORES, na wschód Sumbawy.

TIMOR, w stronie południowo-wschodniej Flores.

244. *Archipelag Borneo.*

Archipelag BORNEO zawiera wyspę najznaczniejszą, nadającą mu nazwisko, która po Nowej Hollandyi (250) największą jest w świecie. Mało ona jest znana. Miasta jej główne są:

Borneo, na północ, najznaczniejsze na wyspie.

Banjermassing, na południe, gdzie Hollendrzy mają osadę.

245. *Archipelag Celebes.*

CELEBES, jest jedną wyspą najznaczniejszą tego Archipelagu. Głębokie odnogi ją przecinają. Miasto główne:

Makassar, na południe, należy do Hollendrów, panujących nad rozmaitymi władzami wyspy.

246. *Archipelag wysp Moluckich.*

Wyspy MOLUCKIE, zwane także *Korzeniami*, gdyż tego rodzaju płody wydają w wielkiej obfitości, zależą od Hollendrów. Główne są:

Gilolo na północ i *Ceram* na południe.

247. WIADOMOŚCI OGÓLNE O ARCHIPELAGU INDYJSKIM.— Archipelag Indyjski zawiera około 50.000 mil kw. i 17 milionów mieszkańców. Znajdują się na nim wszystkie płody i wszystkie zwierzęta Azji południowej. Klimat tu, jak w całej Oceanii, łagodzony jest bliskością morza.

248. WIADOMOŚCI SZCZEGÓLNE.— Wyspy *Filipińskie* są wystawione na silne trzęsienia ziemi i straszliwe uragany; lecz ziemia na nich niepospolitej żyzności, rodzi obficie bawełnę, trzcinę cukrową, kokosy i t. d. — Z pomiędzy wysp *Sondzkich* Sumatra tém się odszczególnia, iż przez nią przechodzi wysokie gór pasmo, którym winna, chociaż pod równikiem, klimat łagodny i umiarkowany, i rozliczne źródła, jakie ją oblewając, podnoszą jej żyzność. *Jawa* też same prawie ma dogod-

ności; lecz potoki z gór spadające, podczas pory deszczów wzbierając, zatapiają jej rozległe równiny i czynią je niezdrowemi. Kamfora, benzoes, pieprz, cukier, kawa, indygo, ryż, są celniejszymi tych wysp płodami. — *Borneo*, przez którą równik przechodzi, winna jest także wysokim górcom, wewnątrznią jej część pokrywającym, powietrze zawsze świeże. Ona zawiera kopalnie złota, dyamentów, żelaza; ma także tygrysy, słonie, wielkie orangutany, i wydaje pieprz, kamforę, goździki, gałkę muszkatową, drzewo bambusowe i t. d. — *Celebes*, gdzie jest równie łagodna temperatura i godne podziwienia widoki natury, rodzi bawełnę, kamforę, ryż wyborowy, drzewo sandałowe i *upas*, którego sok zabójczy jest trucizną, służącą krajowcom do zatruwania strzał. — Wyspy *Moluckie* są wulkaniczne, malownicze i wielce żyzne.

249. AUSTRALIA.

WYSPY, Z KTÓRYCH SIĘ SKŁADA. — Australia zawiera trzy wielkie przestrzenie ziemi i siedm głównych Archipelagów.

250. *Trzy wielkie ziemie są:*

NOWA HOLLANDYA, ziemia najrozleglejsza w świecie po dwóch lądach. Część jej tylko południowo-wschodnia dobrze jest znana, gdzie Anglicy pozakładali osady, zajęte pod nazwaniem *Nowej Walii południowej*, której naczelnem miejscem jest *Sidney*, nad portem *Jakson*, na północ *Botany-Bay*, gdzie była założona pierwsza osada.

151. NOWA GWINEA, druga wielka ziemia Australii; leży w północno-wschodniej stronie Nowej Holandyi, od której się oddziela cieśniną *Torres*; nazywają ją także ziemią *Papusów*, od nazwiska mieszkańców, należących do plemienia Negrów.

252. NOWA ZELANDYA, trzecia wielka ziemia Australii, leżąca w stronie południowo-wschodniej Nowej Holandyi, rozdzielona na dwie wielkie wyspy cieśniną *Kuka* (*Cook*). Mieszkańcy jej poczytują się za ludożerców.

253. *Siedm głównych Archipelagów są:*

Archipelag NOWEJ BRYTANII, w stronie północno-wschodniej Nowej Gwinei, którego celniejsze wyspy są: *Nowa Brytania*, *Nowa Irlandya* i *Nowy Hanower*.

WYSPY ADMIRALICYI w stronie północno-zachodniej Archipelagu Nowej Brytanii.

Wyspy SALOMONA

Archipelag LUIZYADY

Wyspy Św. KRZYŻA

(*Sainte-Croix*)

NOWE HEBRYDZKIE

NOWA KALEDONIA

} w stronie południowo-wschodniej Nowej Brytanii.

254. WYSPY. — Do tych archipelagów przydać należy:

Wyspę *Diemen* na południe Nowej Hol-
landyi, od której jest oddzielona cieśniną *Bass*;
stolica *Hobart Town*, ważna osada Angielska.
Wyspy Melwilskie, na północ Nowej Hol-
landyi, i *Norfolk*, na wschód, gdzie Anglicy
także mają osady.

255 WIADOMOSCI OGÓLNE O AUSTRALII. — Australia,
jak się zdaje, może mieć około 150,000 mil kw. i pół-
tora miliona mieszkańców, należących w wielkiej czę-
ści do pokolenia Murzyńskiego.

256. WIADOMOSCI SZCZEGÓŁOWE O AUSTRALII.—*Nowa
Hollandya* wydaje się mniej żyzną i nie tak różnaitą,
jak inne ziemie Oceanii. Mieszkańcy jej nieliczni na-
leżą podobno do pokoleń najwięcej uposledzonych
w świecie; nie składają oni nawet małych gromad i ży-
ją w stanie zupełnej dzikości. Osada Angielska składa
się w wielkiej części z przestępców skazanych na karę,
przez rząd tam zasyłanych, którzy, poddani ścisłemu
dozorowi, stają się po większej części pracowitymi i
uczciwymi rolnikami.— *Nowa Gwinea*, której miesz-
kańcy są odrażającej szpetności, obfituje w drzewa ko-
kosowe, muszkadowe, żelazne i lebanowe, i ma piękn-
ne rajskie ptaki.— *Nowa Zelandya* odznaczają się
pięknościami natury i wysokim stopniem vegetacyi.—
Nowa Brytania i *wyspy Admiraliczy*, których miesz-
kańcy są miedzianego koloru i wielkiej dzikości, ob-
ficie rodzą kokosy, muszkadową gałkę, imbir i t. d.—
Wyspy Salomona, otoczone niebezpiecznemi rafami
mają ziemię żyzną i bogate kopalnie złota.

257. POLINEZIA.

PODZIAŁ. — Polinezia, obejmująca wszystkie wyspy Oceanii, położone na wschód Wielkiego Archipelagu Indyjskiego i Australii, zalega przestwór rozległy na 1,000 mil kw., szerokości na 500 mil kwadratowych. Równik dzieli ją na *Polinezję północną* i *Polinezję południową*.

258. *Polinezia północna.*

WYSPY, z KTORYCH SIĘ SKŁADA. — W Polinezji północnej można odróżnić siedm archipelagów głównych, jakie z zachodu na wschód są:

ARCHIPELAG MAGIELLAŃSKI, w południowo-wschodniej stronie Japonii.

Archipelag wysp *Maryańskich* albo *Landrońskich*, z których główna *Guam*, gdzie Hiszpani mają osadę.

Wyspy PELEW albo *Palaos*.

Wyspy KAROLIŃSKIE.

Archipelag ANSONA.

Wyspy MULGRAWSKIE.

Wyspy SANDWICH, mieszczące lud cywilizowany i handlowny, którego król przeby-

wa na wyspie *Owaiti*, najcelniejszej na tym archipelagu.

259. *Polinezia południowa.*

WYSPY, z KTÓRYCH SIĘ SKŁADA. — W Polinezii południowej siedmi jest głównych archipelagów, jakie z zachodu na wschód są:

WYSPY FIDIJSKIE, pokryte drzewami kokosowemi.

PRZYJACIELSKIE, albo *Tanga*, zamieszka-
ne przez lud czynny i przemyślny, który przy-
wiódł w poddaństwo wyspy Fidijskie.

WYSPY ZEGLARSKIE, których mieszkańcy
zręczni są w robieniu lekkich statków.

WYSPY MANGEA, inaczej Archipelag *Ku-
ła*, bardzo mało znane.

WYSPY TOWARZYSKIE, żyzne i zamiesz-
kane przez lud przemyślny i uobyczajony,
którego część przyjęła wiarę chrześcijańską.
Główna z nich zowie się *Taiti* albo *Otaiti*.

ARCHIPELAG WYSP NIZKICH, tak nazwa-
nych, iż się składa z wielkiej liczby wysp mało
podniesionych, wokoło których rozsiane są
rafy.

ARCHIPELAG MENDANA albo *Markizy*,
których mieszkańcy są najpiękniejsi w Poli-
nezii.

Nakoniec wyspy *Wielkonocna* i *Sala* najbliżej leżąca pobraża Chili.

260. UWAGI O POLINEZII. — Polinezia ze trzech działów Oceanii największy zajmuje przestwór, a najmniej ma powierzchni co do ziemi. Rozległości jej liczą do 3,000 mil kw., a ludności do miliona mieszkańców. Drzewo kokosowe, drzewo chlebowe i inne rośliny pożywne znajdują się na wszystkich wyspach ją składających. Z rozprzestrzenionym wpływem Europejczyków, misyonarze protestantscy Ameryki północnej i Anglii pracują nad rozszerzeniem wiary Chrześcijańskiej na wyspach *Sandwich*, *Towarzyskich*, i na archipelagu *Cooka* — Z pomiędzy wysp Polinezii północnej *Maryańskie* mają mieszkańców sławiących się w sztuce robienia lekkich i zgrabnych statków, lecz tak do złodziejstwa skłonnych, iż z tego powodu wyspy te nazwane zostały *wyspami rozbojniczymi*. — Mieszkańcy wysp *Sandwichkich* są łagodni i przemysłni. Wyspy ich, rządzone przez możnego władcę, którego okiety dla handlu udają się ku pobrażu Ameryki północnej, do Kantonu w Chinach, i zawijają do niektórych portów Oceanii, rodzą sandały i trzciny cukrowe nadzwyczajnej wielkości. Misyonarze Amerykańscy w roku 1820 na wyspie *Owahi* nawrócili wielką część jej mieszkańców na wiarę Chrześcijańską; w r. 1826 pozakładali szkoły i urządzili drukarnię. — Z pomiędzy wysp Polinezii południowej, *Żeglarskie* sławne są przyjemnymi widokami, jakie przedstawiają liczne ich wioski, położone wśród gajów palmowych, drzew kokosowych i pomarańczowych. Mieszkańcy tych wysp, równie jak wysp *Fidjijskich* i *Markizkich*, poczytują się za najdzikszych ludozerców. — *Wyspy Towarzyskie* słyną przepyszniemi roślinami, tudzież łagodością obyczajów

ich mieszkańców. Wyspy te są najwięcej znane i zwiedzane przez Europejczyków. Od roku 1815 mieszkańcy ich wszyscy prawie przyjęli wiarę Chrześcijańską. Na wyspie *Otaiti* Missyonarze Angielscy założyli szkoły i drukarnie, wydali Biblię w języku krajowców, tudzież inne księgi religijnej treści i do początkowej nauki służące.

<http://rcin.org.pl>

CESARSTWO
R O S S Y J S K I E
I
KRÓLESTWO POLSKIE.

15*

<http://rcin.org.pl>

CESARSTWO ROSSYJSKIE.

GRANICE. — Rossya graniczy:

Na północ z oceanem Lodowatym;

Na wschód z oceanem Wschodnim;

Na południe z posiadłościami Chin, jako to: z Daurją, Mandżuryą, Mongolią i Zungoryą, stepami Kirgiz-Kajsackimi, z morzem Kaspijskiem, Persyą, Turcyą Azyatycką i morzem Czarnem;

Na zachód z Turcyą Europejską, Austryą, Prussami, morzem Baltyckim i Szwecyą.

PODZIAŁ. — Wszystkie kraje składające Rossyę zajmują wschód i część południowo-wschodnią Europy, północną i część średniej Azji; ztąd pod względem ich położenia wynika podział Rossyi na *Europejską* i *Azyatycką*, którego atoli podziały administracyjne nie przypuszczają. Stosując więc ostatnie o ile

15**

można do podziałów geograficznych, i przyjąwszy za granicę Europy na wschód góry Uralskie, na południe główne pasmo gór Kaukazkich, wszystkie kraje położone na zachód gór Uralskich liczymy do Rosyi Europejskiej, przyłączając nawet do nich gubernie Permską i Oremburską, chociaż znaczna ich część, jako za pomienionemi górami na wschód leżąca, rzeczywiście do Azji należy. Z drugiej strony, chociaż część prowincyj Kaukazkich leży na północ głównego pasma gór tegoż nazwiska, wszelako dla uniknienia podziałów, wszystkie kraje Kaukazkie między morzem Czarnem i Kaspijskiem liczymy do posiadłości Rosyi w Azji. W takim więc przypuszczeniu do Rosyi Azyatyckiej samą tylko Syberyę w północnej i Kraje Kaukazkie w środkowej Azji odnieść wypadnie. Nadto do posiadłości Rosyi należą osady na północno-zachodnich brzegach Ameryki Północnej i wyspach na oceanie Wielkim leżących.

STOLICA.— SANKT PETERSBURG, nad Newą, w którym się liczy do 490,000 mieszkańców.

MIASTA ZNACZNIJSZE.— MOSKWA, druga stolica państwa, w której mieszkańców 310,000.— WILNO.— KIJOW nad Dnieprem.— KAZAŃ nad Wołgą.— TULA.— ASTRACHAŃ.— ODESSA.—

RYGA.—REWEL.—ARCHANGIELSK nad Dźwi-
ną północną.—TOBOLSK, KRASNOJARSK, IR-
KUTSK w Syberyi.—TYFLIS w Gruzji i t. d.
Wszystkich miast większych i mniejszych
liczy się w Rossyi 635.

2. ROZLEGŁOŚĆ, LUDNOŚĆ, RELIGIE, RZĄD.—Rosyja,
swą obszernością wszystkie inne mocarstwa przewyższa-
jąca, stanowi prawie dziewiątą część stałego lądu, a
dwódniesiątą ósmą całego ziemskiego okręgu. Rozległość
jej posiadłości wynosi 357,125 mil kwadr., podług
innych zaś obliczeń nawet dochodzi do 400,000 mil kw.,
z których na Rosyję Europejską przypada 99,587 mil
kw., na Azjatycką 281,449, na posiadłości w Ameryce
północnej 17,500; na Królestwo Polskie 2,319 mil kwa-
dratowych.—Ludność Rossyi wynosi do 30 lub 54 milio-
nów mieszkańców; podług przypuszczeń zaś niektórych
geografów, ma dochodzić do szesćdziesięciu kilku milionów
dusz, z których 56,200,000 liczy się w Europie, (między
którymi 4,428,510 w Królestwie Polskiem) 6,300,000 w A-
zyi, 60,000 w Ameryce. Główne pokolenia ludność tę skła-
dające są: *Słowiańskie, Niemieckie, Fińskie, Tatarskie,*
Mongolskie, Mandżurskie, Kaukazkie, i pomniejsze ple-
miona *Symbirskie*. Należących do plemienia Słowiań-
skiego liczy się 42,500,000; do Niemieckiego 2,000,000;
Fińców 2,500,000 i Tatarów 2,600,000; należących do
plemion Kaukazkich 1,300,000; do Sybirskich 500,000;
Żydów 500,000.—Religia panująca *Greko-Rossyjska,*
lecz i inne religie doznają tolerancji. Podług wyznań,
liczy się wyznawców Greko-Rossyjskiej wiary 58,000,000;
Katolików 8,500,000; Protestantów 3,000,000; Maho-
metanów 2,800,000; Pogan 500,000.—Podług praw
i przywilejów mieszkańcom służących, cztery stany

albo klasy wchodzą w skład tej ludności; jako to: *Szlachta*, *Duchowieństwo*, *stan średni*: kupcy, mieszczanie, fabrykanci, rzemieślnicy, i *stan włościański*. *Rząd* monarchiczny, samowładny; monarchia dziedziczna według prawa pierworodztwa. — Wyższe władze rządowe: *Rada Państwa*, *Komitet Ministrów*, *Senat* składający się z 8 departamentów, z których 5 jest w Petersburgu, a 3 w Moskwie. — We względzie politycznym i administracyjnym, Cesarstwo Rosyjskie dzieli się na gubernie, a te na powiaty. Gubernij liczy się 50, obwodów 11. Każda z nich ma osobne dla rządu i sądownictwa władze. Liczba wojska wynosi do 650,000 rozmaitej broni żołnierza, a z wojskiem nieregularnem liczy się do 1,000,000. *Sila morską*: okrętów liniowych 44, fregat 28, a ogółem wszystkich wojennych statków morskich do 800.

3. WZROST I STOPNIOWANE POWIĘKSZANIE SIĘ ROSSYI. — Rossya od połowy XV wieku do czasów dzisiejszych nadzwyczajnie zrobiła postępy w rozszerzeniu swych posiadłości. Za panowania W. Książęcia Jana Wasiljewicza w 1462 r. Rossya miała rozległości 18,000 kw. mil; przy wstąpieniu na tron Jana Wasiljewicza Groźnego w 1535 roku liczyła powierzchnię 57,000; przy śmierci Piotra W. 280,000, a po śmierci Katarzyny II, 336,000 mil kwadratowych. Mocarze Rossyi do 1547 r. zwali się Wielkimi Książętami; Jan Wasiljewicz IV. zaczął się mianować Carem, a Piotr W. w 1721 r. przyjął tytuł *Cesarza Wszelch Rossyi*.

4. KLIMAT, PŁODY. — Wielka rozległość Rossyi przyczyną jest niezwykłej w niej różności klimatów; ztąd w północnej Rossyi, gdzie silne panują mrozy, klimat podobny jest ze swej ostrości do klimatu Norwegii, Islandyi i Grenlandyi, kiedy w średniej Rossyi kraje takie mają klimat, jak Anglia i Niemcy, a

w południowej w niczem nie ustępują, co do przyjemności klimatu, południowej Europy krajom. Bez względu jednak na tę różnicę klimatu, powietrze jest zdrowe. Z przyczyny rozlicznych odmian klimatu i płody są rozmaite, w powszechności właściwe umiarkowanym stronom Europy. Z królestwa roślinnego: zboże wszelkiego rodzaju, len, pieńka, tytuń, rośliny farbiarskie, rozległe lasy; z królestwa zwierzęcego: bydło domowe rozmaitych gatunków, dzikie zwierzęta dające drogie futra, ryby wszelkiego rodzaju, jedwabniki w stronach południowych; z królestwa kopalnego: rozmaite drogie minerały i kruszce, sól kopalna i wywarzana, składają celniejsze artykuły narodowego bogactwa. Co rok z kopalni dobywa się złota 315 pudów, srebra 1,095, żelaza 7,000,000, miedzi 210,000 pudów. Zboże zasiewa się do 60° szerokości; corocznie się jego zbiera do 170,000,000 czwartek. Rękodzielnych zakładów liczy się w Rosyi 5,474. Co się tyczy handlu zagranicznego, w roku 1852 wszystkich towarów wywieziono z Rosyi na 262,654,682, przywieziono zaś na 196,036,830 rubli asygnacyjnych. Ważniejsze artykuły handlu wywozowego były: zboże, len, pieńka i t. d.

5. POŁOŻENIE, GÓRY.—Rosya w ogólności ma powierzchnię bardziej równą niż góry. Znaczniejsze góry są: *Północne* albo *Ołoneckie*, przedłużające się od gór Skandynawskich; *wielka wzniesiona płaszczyna* albo *Alajskie góry*, między miastami: Tułą, Moskwą, Smoleńskiem i Toropcem, najwyższymi wznoszące się pod *Waldajem* i tam przybie-

rające nazwisko gór *Wafłajskich*; góry *Karpackie*, od południo-zachodu; *Tauryckie* na półwyspie Krymskim; *Kaukazkie*, z których najwyższą jest *Elborus*; *Uralskie*, w średnich częściach zwane *Wierzchoturскими*, oddzielające Europę od Azji, których ramiona *Synt*, góry *Hyberlińskie* na południe zachodzą; góry *Sybirskie* pod różlicznemi nazwiskami, jak: *Altajskie*, *Sajańskie*, *Bajkałskie*, *Nerczyńskie*, *Ochotskie*, *Kamczatskie* i t. d.

RÓWNINY I PŁASZCZYZNY, pod ogólnem nazwaniem *stepów*. znajome są: Kirgiz-Kajsackie, Kałmuckie, Kumañskie, Kubańskie, Tauryckie, stepy północne rozciągające się po nad brzegami oceanu Północnego, Iszymskie, Barabińskie, między Irtyszem i rzeką Ob.

6. MORZA. — Z północy, wschodu i południa, oblewają Rosyję morza otwierające jej drogę do handlu z sąsiedniemi i oddalonymi narody:

Ocean Północny, którego odnogą jest *morze Białe*. Ocean ten od Nowej Ziemi do przylądka Czukockiego, nazywa się *morzem Lodowatym*. Odnogi jego są: *Obska*, *Jenissejska*, *Lenańska*.

Ocean Wschodni, łączący się cieśniną Berynga z morzem Lodowatym i składający się ze trzech morz: *Penżyńskiego*, *Kam-*

czackiego i Kurylskiego. Morze Czarne, łączące się przez cieśninę Teodozyi czyli *Taurycką* z morzem Azowskiem. Morze Kaspjskie. Morze Bałtyckie, najważniejsze we względzie handlu, ze trzema odnogami: *Finlandzką*, *Rycką* i *Botnicką*.

7. RZEKI. — Wpadające do morza Bałtyckiego:

Niemen, z wpadającemi doń: *Wilią*, *Niewiazą* i *Szczarą*; *Dźwina Zachodnia*; *Bug*, wpadający do *Wisły*; *Newa*; *Narowa*; *Kiumeni*; *Torneo*, stanowiąca granicę Rosyi od Szwecyi.

Do morza Czarnego i Azowskiego:

Dunaj; *Buh*; *Dniestr*; *Dniepr*, do którego wpadają: *Desna*, *Berezyna*, *Soża*, *Prypeć*, *Samara*; *Rioń*; *Kubań*; *Don* przyjmujący w siebie rzeki pomniejszych: *Woroneż*, *Choper*, *Niedźwiedzicę*, *Sosnę* i *Doniec*.

Do morza Kaspjskiego:

Wołga, najważniejsza z pomiędzy rzek Rosyjskich, z wpadającemi do niej: *Kamą*, *Oką*, *Surą*, *Twercą*, *Szeksną* i t. d.; *Ural*; *Emba*; *Terek*; *Kura*.

Do oceanu Północnego:

Paes i Pieczora.

Do morza Białego:

Onega; Dźwina północna i Mezeń.

Do morza Łodowatego:

Ob, Jenissej, Chatanga, Anabara, Lena i Kołyma.

Do oceanu Wschodniego:

Z rzek wpadających do tego oceanu ważniejsza od innych jest *Anadyr*.

8. JEZIORA. — *Czuckie* czyli *Pejpus*, między Inflancką, Estońską, St. Petersburgką i Pskowską gubernią; *LADOGA*, największe w Europie, między St. Petersburgką i Olonecką gubernią a Finlandyą; *Onega*, w gubernii Oloneckiej; *Ilmen*, *Bieło-Oziero*, w Nowgorodzkiej; *Kubańskie*, w Wołogodzkiej; *Czany*, między gubernią Tobolską i Tomską; *Altaj*, w Tomskiej gubernii; *Bajkał*, w gubernii Irkuckiej. Jeziora sol dające: *Krymskie*, *Astrachańskie*, *Eltońskie*, *Inderskie* i t. d.

9. KANAŁY. — Dla ułatwienia wewnętrznej komunikacyi za pośrednictwem rzek i je-

zior, urządzone są kanały, z których znaczniejsze: kanały morze Baltyckie z Kaspj-skiem łączące: *Górno - Wołocki*, *Siwerski* czyli *Nowgorodzki*, *Maryiński*, *Tychwiński*, *Siaski* i t. d. Kanały łączące morze Kaspj-skie z Białem i ostatnie z Baltyckiem: *Kubeński* albo *Xiążęcia Alexandra Wirtemberskiego* i *północny Ekaterynieński*. Kanały łączące morze Baltyckie z Czarnem: *Berezyński* między rzekami *Berezyną* i *Ullą* i kanał *Ogińskiego* łączący rzekę *Szczarą* z *Jasioldą*.

PRZYŁĄDKI.— *Kaniński*, u wejścia do morza Białego; *Północno-Wschodni*, na morzu Lodowatém; *Czukocki*, nad cieśniną Berynga; *Łopatka*, na południe Kamczatki.

WYSPY.— Na oceanie Północnym: *Nowa Zemla*, *Katgiew*, *Wajgacz*, oddzielone od lądu cieśniną tegoż nazwiska; na morzu Białem: *Sołowiecka*; na oceanie Wschodnim: *Kurylskie*, *Aleutskie*, *Berynga* i *Miedziana*; na Baltyckiem: *Oesel* i *Dago*, *Hochland* na odnodze Fiilandzkiej, *Aland* na odnodze Botnickiej.

10. PORTY WOJENNE.— *Kronszadt*, *Rewel*, *Sweaborg* i *Roczensalm*, na morzu Baltyckiem; *Archangelsk*, na Białem; *Nikołajew*, *Sewastopol*, *Cherson*, na Czarnem; *Ta-*

ganrog, na Azowskiem; *Astrachan*, na morzu Kaspijskiem.

PORTY HANDLOWNE. — Na morzu Bałtyckiem: *St. Petersburg* z *Kronsztalem*, *Ryga*, *Lipawa*, *Narwa*, *Wyborg*, *Ilapsal*, *Perna-wa*, *Arensburg*, *Windawa*, *Fridrychsham*, *Helsingfors*, *Abo*; — na morzu Białem: *Archangelsk*, *Onega*; — na Czarnem: *Owidjopol*, *Odessa*, *Oczaków*, *Eupatorya*, *Bałakława*, *Teodozja*, *Kercz*; — na Azowskiem: *Marju-pol* i *Taganrog*; — na morzu Kaspijskiem: *Astrachan*, *Kizlar*, *Derbent*, *Baku*.

11. PODZIAŁ. — Pod względem zarządu Rossya dzieli się na *gubernię*; we względzie duchownym, na *diecezje* czyli *eparchie*, których się liczy dla religii panującej z przyłączeniemi po zniesieniu w r. 1839 Unii 45, dla Katolickiej 7; pod względem zakładów naukowych, na *okręgi naukowe*.

Części składające Cesarstwo Rosyjskie.

ROSSYA EUROPEJSKA.

<p>Prowincye przytykające do morza Bałtyckiego. Powierzchni 9,020 mil kw. a ludności 3,490,041.</p>	<p>(Gubernia St. Petersburgska, Estońska, Inflantska, Kurlandzka, W. Księstwo Finlandzkie.</p>
<p>Gubernie Wielko-Rosyjskie, mające ogółem rozległości 43,388 mil kw. a ludności 21,451,876 dusz.</p>	<p>Gub. Moskiewska, Smoleńska, Pskowska, Twerska, Nowgorodzka, Olonecka, Archangelska, Wołogodzka, Jarosławska, Kostromska, Władymirska, Niżegorodzka, Tambowska, Riazańska, Tulska, Kałużka, Orłowska, Kurska, Woroneżska.</p>

<p>Mało-Rossya, rozległości 4,135 mil kw., a ludności 5,694,000 mieszkańców.</p>	<p>Gub. Kijowska, Czernihowska, Półtawska, Charkowska.</p>
<p>Rossya Południowa, powierzchni 3,771 mil kwadratowych, ludności 2,801,500 mieszkańców.</p>	<p>Gub. Jekaterynosławska, Chersońska, Taurycka, Obwód Bessarabski, Ziemia Dońskich Kozaków.</p>
<p>Gubernie zachodnie, powierzchni 7,535 mil kwadrat., a ludności 8,448,900 mieszkańców.</p>	<p>Gub. Wileńska, Kowieńska, Grodzińska, Witebska, Mohilewska, Mńska, Wołyńska, Podolska.</p>
<p>Rossya Wschodnia, rozległości 25,341 mil kwadratowych, a ludności 8,345,930 mieszkańców.</p>	<p>Gub. Kazańska, Wiatska, Permska, Symbirska, Penzeńska, Astrachańska, Saratowska, Oremburska.</p>

ROSSYA AZYATYCKA.

Kraje Kaukaz- kie, powierzchni 5,838 mil kwadrat., a ludność. 2,088,300 mieszkańców.	}	Obwód Kaukazki,	} składają gu- bernią Gru- zino - Imere- tijską i ob- wód Kaspij- ski.
		Gruzja,	
		Imeretia,	
		Czerkassia,	
		Daghestan,	
Szyrwan,			
Armenia,			

Powierzchni 31,581 mil kwadratowych, lu- dności 360,000.	}	Stepy Kirgizów.
--	---	-----------------

Syberja, powierzch- ni 211,840 mil kwadra- towych, ludności do 2,000,000 dusz.	}	Gub. Tobolska,
		Obwód Omski,
		Gub. Tomska,
		Jenissejska,
		Irkutska,
		Obwód Jakutski,
		Ochotski,
		Półwysep Kamczat- ka,
Wyspy Syberyi.		

Powierzchni 24,000 mil kwadr., ludności 50,000 dusz.	}	Posiadłości w Amery- ce.
--	---	-----------------------------

12. **WIELKIE XIĘZTWO FINLANDZKIE** stanowi północno-zachodnią część Rosyi i graniczy na wschód z gubernią Archangelską i Olonecką; na południe z odnogą Finlandzką; na zachód z odnogą Botnicką i Szwecyą; na północ z Norwegią i gubernią Archangelską. Grunt kamienisty, lecz dosyć żyzny. Pasma jezior po większej części łączących się z sobą, rozciąga się po całej powierzchni kraju, obfitującego w kopalnie kamieni, kruszców, w piękne i malownicze widoki. Finlandya mająca powierzchni 6,800 mil kwadr. i ludności 1,397,145 dusz, dzieli się na 8 okręgów rządowych czyli gubernij, które ze względu miejscowego położenia następujnie uszykować się dają: północną część kraju stanowi gubernia Uleaborgska; pod nią znajdują się z zachodu gubernia Wazaska, ku wschodowi Kuopijska; pod tą St. Michelska; pod Wazaską leżą gubernie: Towasthuska ku wschodowi i Abo-Biöneborgska ku zachodowi; na wschód od Abowskiej i na południe od Tawasthuskiej i St. Michelskiej, leży gubernia Nylandzka, i na wschód od ostatniej Wyborska. Miasta w nich znaczniejsze: HELSINGFORS, Uleaborg, Waza, Kuopio, St. Michel, Tawasthus, Nystadt, Abo, Sweaborg, Borgo, Lovisa, Wybors, Wilmanstrand, Kexholm i t. d.

13. GUBERNIE ZACHODNIE.

Gubernie Zachodnie, Białoruskie z częścią Małorossyi, stanowiące dawną Żmudź, Litwę, Podlasie, Ruś Czarną, Wołyń, Podole, Białą Ruś, Ukrainę i t. d., mają powierzchnię 7,535 mil kwadr., ludności 8,448,900 mieszkańców. W nich dyecezye Rzymsko - Katolickie są: Mohilewska, Wileńska, Żmudzka, Łucka, Kamieniecka i Mińska.

Dla porównania gubernij zachodnich pod względem rozległości i liczby mieszkańców, postanowieniem rządowem 18 Grudnia 1842 r. zaprowadzony został nowy ich podział, w skutek którego, gubernie Wileńska, Grodzieńska i Mińska, zmieniły się co do swego składu, obwód Białostocki został przyłączony do gubernii Grodzieńskiej, a z powiatów północnych Wileńskiej, utworzyła się nowa gubernia Kowieńska.

14. <i>Gubernia</i>	} <i>Wileński.</i> — Miasta znaczniesze: WIL- NO, miasto guber- nialne.
WILEŃSKA.	
Ma powierzchni 750 kwadr. mil.	} <i>Dziśnieński.</i> — Dzisna, Druja.
Graniczy na północ z gub. Kowieńską;	

Na wschód z Mińską;
 Na południe, z Grodzieńską;
 Na zachód z Królestwem Polskiem.
 Dzieli się na powiaty:

15. *Gubernia*
 KOWIEŃSKA.

Ma powierzchni 755 mil kwadr.

Graniczy na północ z gubernią Kurlandzką;

Ku południo-wschodowi z Wileńską;

Od południo-zachodu z Królestwem Polskiem i Prussami.

Rzeki:

Niemen, Wilia, Niewiaża.

Świeciański. — Świeciany.

Wilejski. — Wilejka, Mołodeczna.

Oszmiański. — Oszmiana, Smorgonie, Boruny, Wiszniew, Traby.

Lidzki. — Lida, Szczuczyn.

Trocki. — Troki.

Kowieński. — Miasta znaczniejsze: KOWNO, miasto gubernialne; Pożajście.

Wilkomierski. — Wilkomierz, Traszkuny.

Nowoalexandrowski. — Nowoalexandrow.

Rosieński. — Rosienie, Kiejdany, Jurborg, Kroże, Datnow.

Telszewski. — Telsze, Kretynka, Szkudy, Siady.

Szawelski. — Szawle, Podubisie, Chwałojnie.

z p n m z

Dzieli się na powiaty: *Poniewieżski.* — Poniewież, Birże.

16. *Gubernia*
GRODZIEŃSKA. *Grodzieński.* — Miasto
GRODNO.
Ma powierzchni 760 *Wołkowyski.* — Wołkowysk, Zelwa, Łyskow, Swisłocz.
Graniczy na północ *Słonimski.* — Słonim, Żyrowice, Różanna.
z gubernią Wileńską; *Brzeski.* — Brześć Litewski.
Na wschód z Mińską; *Kobryński.* — Kobryń, Krupezyce, Chomsk.
Na południe z Wołyńską; *Prużański.* — Prużanna, Horodeczna, Bereza.
Na zachód z Królestwem Polskiem.

Rzeki:

Niemen, Szczara, Bug, *Białostocki.* — Białystok, Suraż, Choroszcz, Supraśl, Knyszyn.
Muchawiec. *Sokolski.* — Sokółka, Kuźnica.
Dzieli się na powiaty: *Bielski.* — Bielsk, Brańsk, Boćki.

17. *Gubernia*
MIŃSKA. *Miński.* — Miasta: MIŃSK, Kojdanowo.
Ma powierzchni 1,800 *Nowogródzki.* — Nowogródek, Mir.
mil kwadr., ludności 1,032,000.

Graniczy od północno- zachodu z gubernią Wileńską;	<i>Borysowski.</i> — Bory- sow, Chołopienicze.
Na wschód z Mohilew- ską i Czernihowską;	<i>Ihumeński.</i> — Ihumeń.
Na południe z Kijow- ską i Wołyńską.	<i>Stucki.</i> — Słuck, Nie- świż, Kopyl, Kleck.
<i>Rzeki:</i>	<i>Bobrujski.</i> — Bobrujsk, Hłusk.
Berezyna, Prypeć,	<i>Piński.</i> — Pińsk, Lubie- szowo.
Dniepr, Jasiołda.	<i>Mozyrski.</i> — Mozyr.
Dzieli się na powiaty:	<i>Rzeczycki.</i> — Rzeczyca.

18. *Gubernia*
WOŁYŃSKA.

Ma powierzchnię 1,304 mil kwadr., ludności 1,496,300 mieszkań- ców.	<i>Zytomirski.</i> — Miasta: ŻYTOMIERZ, Berdy- czew.
Graniczy na północ z gub. Grodzieńską i Mińską;	<i>Owrucki.</i> — Owrucz, Międzyrzecz.
Na wschód z Kijow- ską;	<i>Nowogród Wołyński.</i> — Nowogród Wo- łyński, Lubar, Korzec.
Na południe z Podol- ską;	<i>Staro-Konstantynow- ski.</i> — Stary Konstan- tynów.
	<i>Zasławski.</i> — Zasław.
	<i>Ostrogski.</i> — Ostrog.

Na zachód z Galicyą
i Królestwem Pol-
skiem.

Rzeki:

Strumeń, Styra, Słu-
cza, Teterewa.

Dzieli się na powiaty:

Rowieński. — Rowno.
Łucki. — Łuck, Dąbro-
wica.

Kowelski. — Kowel.
Włodzimierski. — Wło-
dzimierz.

Dubiński. — Dubno,
Olyka.

Krzemieński. — Krze-
mieniec, Poczajow.

19. *Gubernia*
PODOLSKA.

Ma powierzchni 948
mil kwadr., ludności
1,462,000 mieszkań-
ców.

Graniczy na północ
z gubernią Wołyń-
ską;

Na wschód z Kijowską
i Chersońską;

Na południe z Moł-
dawią;

Na zachód z Galicyą;

Kamieniecki. — Miasto
KAMIENIEC.

Uszycki. — Uszyce.

Mohylewski. — Mohy-
łów.

Jampolski. — Jampol.

Olhopolski. — Olhopol,
Kamionka.

Bałcki. — Bałta, Ko-
niecpol.

Hajsyński. — Hajsyn.

Bracławski. — Brac-
ław, Tulczyn, Nie-
mirów.

<i>R z e k i:</i>	<i>Winnicki.</i> — Winnica.
	<i>Lityński.</i> — Lityn.
Dniestr, Uszyca, Boh.	<i>Latyczewski.</i> — Latyczew, Międzyboż.
Dzieli się na powiaty:	<i>Płoskirowski.</i> — Płoskirów.
20. <i>Gubernia</i>	<i>Kijowski.</i> — Miasto Kijow.
<i>KIOWSKA.</i>	
Ma powierzchnię 978 mil kwadr., ludności 1,472,100 mieszkańców.	<i>Bogusławski.</i> — Bogusław, Kaniew.
Graniczy: na północ z gubernią Czernihowską;	<i>Czerkaski.</i> — Czerkasy Korsuń.
Na wschód z Półtawską;	<i>Czehryński.</i> — Czehryń
Na południe z Chersońską;	<i>Zwienigrodzki.</i> — Zwienigrod.
Na zachód z Podolską, Wołyńską i Mińską.	<i>Humaniski.</i> — Human.
	<i>Lipowiecki.</i> — Lipowiec.
	<i>Machnowiecki.</i> — Machnówka.
	<i>Skwirski.</i> — Skwira, Białocerkiew.
<i>R z e k i:</i>	<i>Taraszczański.</i> — Taraszcza.
Dniepr, Irpeń, Stuhna, Roś.	<i>Wasilkowski.</i> — Wasilkow.
Dzieli się na powiaty:	<i>Radomyślski.</i> — Radomyśl, Czarnobyl.

21. *Gubernia*

MOHILEWSKA.

Ma powierzchnię 918
mil kwadr., ludności
915,400 mieszkań-
ców.

Graniczy na północ
z gubernią Witeb-
ską;

Na wsch. ze Smoleń-
ską i Czernihowską,

Na południe z Czer-
nihowską;

Na zachód z Mińską.

R z e k i:

Dźwina zachodnia,
Dniepr, Soż.

Dzieli się na powiaty:

22. *Gubernia*

WITEBSKA.

Ma powierzchnię 668
mil kwadr., ludności
934,900 mieszkań-
ców.

Mohilewski. — Miasto
MOHILEW, Szkłów.

Starobychowski. — Sta-
robychow.

Rohaczewski. — Roha-
czew.

Bielicki. — Bielica.

Czausowski. — Czausy.

Czerykowski. — Cze-
rykow.

Klimowicki. — Klimo-
wice.

Mściśławski. — Mści-
sław.

Kopyski. — Kopyś, To-
łoczyn.

Orszański. — Orsza,
Dubrowna.

Sieniński. — Sienno.

Babinowicki, przyłą-
czony do Orszańskie-
go.

Witebski. — Miasto
WITEBSK.

Lepelski. — Nowy Le-
pel.

Graniczy: na północ	<i>Połocki.</i> — Połock:
i zachód z gubernią	<i>Horodecki.</i> — Horodek.
Inflancką;	<i>Surażski.</i> — Suraż.
Na północ i wschód	<i>Wieliski.</i> — Wieliż.
z Pskowską;	<i>Newelski.</i> — Newel.
Na południe i zachód	<i>Siebieżski.</i> — Siebież.
ze Smoleńską;	<i>Drysieński.</i> — Dryssa.
Na południe z Mohi-	<i>Dyneburski.</i> — Dyne-
lewską;	burg, Kreutzburg,
Na zachód z Mińską i	Krasław.
Kurlandzką:	<i>Rzeżycki.</i> — Rzeżyca.
<i>R z e k i:</i>	<i>Lucyński.</i> — Lucyn.
Dźwina zachodnia,	
Meża, Kaspla, To-	
ropa.	

Dzieli się na powiaty:

Trzy ostatnie powiaty składały dawne Inflanty Polskie.

23. KRÓLESTWO POLSKIE.

GRANICE. — Królestwo Polskie graniczy:

Na północ z Prussami;

Na wschód z Cesarstwem Rosyjskiem;

Na południe z Galicyą i obwodem wolnego miasta Krakowa;

Na zachód z Wielkiem Księstwem Poznańskim i Szląskiem.

MIASTO STOLECZNE. — WARSZAWA, nad Wisłą; ma ludności 129,705 dusz.

ZNACZNIEJSZE miasta. — KALISZ, LUBLIN, PŁOCK, RADOM i t. d.

24. GÓRY. — Kraj w powszechności jest płaski. Niewielkie góry rozciągające się w południowej części, należą do systematu gór Karpackich; najwyższe z nich są: *Lysa* i góra *Sw. Katarzyny*.

RZEKI. — *Wisła*, i wpadające do niej z lewej strony: *Nida*, *Pilica*, *Bzura*; z prawej: *Wieprz*, *Bug*, z wpadającą doń rzeką *Narew*; *Warta*, z wpadającą do niej *Prosną*; *Niemen*.

JEZIORA. — *Powidz* i *Sleszyn*, w gubernii Kaliskiej; *Netta* i *Rajgrad*, w Augustowskiej.

25. ROZLEGŁOŚĆ, LUDNOŚĆ, RELIGIE, RZĄD. — Królestwo Polskie, obejmujące w stosunku dawnych nazwisk całe Mazowsze, część Wielkiej Polski, część Małej Polski, część Rusi Czerwonej, część Podlasia i część Litwy, ma powierzchnię 2,319 mil kw., ludności zaś zawiera 4,428,540 mieszkańców. Religia Rzymsko-katolicka jest religią wyznawaną przez największą część ludności; różne jednak wyznania doznają opieki rządu. Rząd w całej rozciągłości zostaje w osobie Króla, a Cesarza Rosyjskiego.

KLIMAT, PŁODY. — Powietrze jest umiarkowane i czyste; grunt wszędzie prawie urodzajny, szczególnie w Sandomirskim, Krakowskim i w Kujawach. Lasy, w Augustowskim, Płockim, Sandomirskim, Mazowieckim trzecią część kraju, w Podlaskim i Lubelskim czwartą, a w Krakowskim szóstą część zajmują.

Ma płody kopalne: rudę żelazną, miedź, ołów, galman, zynk, marmur, alabaster, siarkę, krzemień, wapno, gips, sol żróżdlaną, węgle ziemne, drzewa różlicznego rodzaju, zdadne do budowy i na opał, zboże wszelkiego rodzaju, rośliny farbiarskie i t. d.

26. **PODZIAŁ.**—Królestwo Polskie we względzie religijnym dzieli się na dyecezye, dekanaty, parafie; we względzie zaś politycznym przedtem dzieliło się na 8 województw, 39 obwodów i 77 powiatów; lecz w skutek postanowienia Rządu $\frac{25 \text{ Lutego}}{7 \text{ Marca}}$ 1837 roku wydanego, nazwanie województw zmienione zostało, i odtąd województwa nazywają się guberniami.

27. *Gubernia*
MAZOWIECKA.
 Ma powierzchni 350 mil kw., ludności, oprócz Warszawy, 649,177 mieszkańców.

Warszawski. — Znaczniejsze miejsca: Nieporęt, Falenty, Grochów, Raszyn, Czersk, Warka.

Stanisławowski. — Mińsk, Moczydło, Stanisławów, Jadów.

Rawski. — Rawa, Skiernewice, Nowe Miasto, Brzeziny.

Łęczycki. — Łęczyca, Klodawa, Zgierz, Dąbie.

Dzieli się na 7 obwodów i 15 powiatów.

Obwody są:

28. *Gubernia*

KALISKA.

Ma powierzchni 300 mil kwadr., ludności 610,888 mieszkańców.

Zawiera obwodów 5, powiatów 11.

Obwody są:

29. *Gubernia*

KIELECKA.

Ma powierzchni 200 mil kwadr., ludności 429,647 mieszkańców.

Kujawski. — Wrocławek, Brześć Kujawski.

Gostyński — Gostynin, Gombin, Kutno.

Sochaczewski. — Łowicz, Nieborów, Sochaczew.

Kaliski. — KALISZ, Warta, Uniejow, Błaszki.

Koniński. — Konin, Kolo, Pyzdry.

Sieradzki. — Sieradz, Zduńska Wola.

Wieluński. — Wieluń, Działoszyn, Krzepice, Częstochowa.

Piotrkowski. — Piotrkow, Sulejow, Radomsko, Koszewice.

Kielecki. — KIELCE, Chęciny, Czerkow, Jędrzejow, Szczekociu.

Miechowski — Miechow, Skalmierz, Raclawice.

Dzieli się na 4 obwo-
dy i 10 powiatów.

Obwody są:

30. *Gubernia*

SANDOMIRSKA.

Ma powierzchni 250
mil kwadr., ludno-
ści 385,937 miesz-
kańców.

Zawiera obwodów 4,
powiatów 9.

Obwody są:

31. *Gubernia*

LUBELSKA.

Ma powierzchni 300
mil kwadr., ludności
475,473 mieszkań-
ców.

Zawiera obwodów 4,
powiatów 10.

Obwody są:

Olkuski — Olkusz, Dą-
browce, Pilica, Pie-
skowa Skała.

Stobnicki. — Pinczow,
Sienica, Stobnica.

Radomski. — RADOM,
Kozienice.

Opoczyński. — Końskie,
Radoszyce, Opocz-
no, Szydłowiec.

Opatowski. — Opatow,
Solec.

Sandomirski. — Sando-
mierz, Zawichost,
Rakow.

Lubelski. — LUBLIN,
Nałęczow, Lubar-
tow, Paławy, Kazi-
mierz, Opole, Babin.

Zamojski. — Janow,
Tarnograd, Nowy
Zamość, Kraśnik,
Szczobrzyszyn.

Hrubieszowski. — Hru-
bieszow, Dubienka,
Tomaszow.

Kraśnostawski. — Kra-
śnostaw, Łęczna,
Chełm.

<p>32. <i>Gubernia</i> PODLASKA.</p>	<p><i>Siedlecki.</i> — SIEDLEC, Węgrow, Liw.</p>
<p>Ma powierzchni 250 mil kwadr., ludno- ści 348,412 miesz- kańców.</p>	<p><i>Bialski.</i> — Biała, Teres- pol.</p>
<p>Obwodów 4, powia- tów 9.</p>	<p><i>Radzyński.</i> — Radzyn, Międzyrzecz, Wło- dawa.</p>
<p>Obwody są:</p>	<p><i>Łukowski.</i> — Łukow, Garwolin, Maciejo- wice.</p>
<p>33. <i>Gubernia</i> PŁOCKA.</p>	
<p>Ma powierzchni 300 mil kwadr., ludno- ści 470,985 miesz- kańców.</p>	<p><i>Płocki.</i> — PŁOCK, Wy- szogród, Zakroczym, Modlin.</p>
<p>Obwodów 6 i tyleż powiatów.</p>	<p><i>Lipnowski.</i> — Lipno, Dobrzyn, Bobrowni- ki.</p>
<p>Obwody są:</p>	<p><i>Mławski.</i> — Mława, Radzanów.</p>
	<p><i>Prasnyski.</i> — Prasnysz, Ciechanów.</p>
	<p><i>Pułtuski.</i> — Pułtusk, Sierock.</p>
	<p><i>Ostrołęcki.</i> — Ostrołę- ka, Nur.</p>

34. <i>Gubernia</i>	}	<i>Augustowski.</i> — Su-
AUGUSTOWSKA.		WAŁKI, Grajewo, Raj-
Ma powierzchnię 320		grad, Augustów.
mil kwadr., ludno-		<i>Łomżyński.</i> — Tyko-
ści 537,690 miesz-		cin, Łomża.
kańców.	<i>Sejneński.</i> — Sejny.	
Obwodów 5, powia-	<i>Kalwaryjski.</i> — Kal-	
tów 7.	warya.	
Obwody są:	<i>Maryampolski.</i> — Ma-	
	ryampol, Władysła-	
	wów, Preny.	

W skutek nowego postanowienia Rządu, od r. 1845 Królestwo Polskie dzieli się na 5 gubernij. Gubernie Kielecka i Sandomirska, składają jedną Radomską, z miastem Radom; Mazowiecka i Kolska stanowią gubernię Warszawską; Lubelska i Podlaska, tworzą gubernię Lubelską; gubernie zaś Płocka i Augustowska pozostają w swych granicach i utrzymują dawne nazwania.

MIASTO KRAKÓW Z OBWODEM.

Territorium miasta Krakowa ciągnie się wązkim pasmem wzdłuż Wisły na mil dziewięć. Graniczy na północ i wschód z Królestwem Polskiem; na południe Wisła je oddziela od Galicyi; na zachód z Szląskiem. Po-

wierzchni ma mil kw. 20, ludności 110,000; zatem na milę kw., nie licząc samego miasta, około 4,000 głów. Mieszkańcy prawie wszyscy Katolicy.

Miasto to zostaje pod opieką trzech mocarstw: Rossyjskiego, Austryackiego i Pruskiego. Władza prawodawcza w niem jest przez Reprezentantów sprawowana, którzy co rok sejm składają; władza wykonawcza w ręku Senatu.

ZNACZNIJSZE MIEJSCA. — *Łobzow, Krzeszowice, Czarna, Zamek Tęczyński, Nowa Góra, Chrzanów, Alwernia, Czarnkow* i t. d.

K O N I E C.

110 miljo

807

W Księgarni Józef

w Wilnie

ABECADŁO. Nauki początkowe, czyli umysłowe zatrudnienia, połączone z zabawą dla dzieci, jeszcze czytać nieumiejących, po polsku i po francuzku, ozdobione 50 rycinami kolorowanemi. 8vo.

ALFABET NAJNOWSZY POLSKI HISTORYCZNO-OBRZĄDKOWY, ofiarowany dobrym i pilnym działaniem. Z portretami 23 sławnych uczonych ludzi i poetów. 8. 1838.

BIBLIOTECZKA DLA DOBRYCH DZIECI, zawierająca: Historję biblijną, bajeczki, Geografię, Powieści moralne, Historją naturalną i t. d. 10 Tomików, z kolorowanemi rycinami; wydanie 3cie. 1837.

BOGAŃDZICA MARYA na Jasnej Górze Częstochowskiej. 12. 1844.

CNOTA CHŁOPCZYKA WYNAGRODZONA, powieść dla dobrych dzieci, ozdobiona 4ma rycinami. 18. 1846.

CZYTELNIA CHRZEŚCIAŃSKA DLA DZIECI, przez Z. Ancyprowieza. 12. 1845.

DOMOWE POWIASTKI I WIZERUNKI, napisał K. Wł. Wojcicki. 2 T. 1846.

DROGA DO SZCZĘŚCIA PRAWDZIWEGO, czyli nauka praktyczna Chrześcijańskiej enoty i pobożności. Książka do Nabożeństwa i czytania Duchownego dla młodzieży; przez X. J. Nowakowskiego. 18. 1844.

<http://rcin.org.pl>

807